

Tuula Melkas

SOSIAALISESTA MUODOSTA TOISEEN
Suomalaisten yksityiselämän sosiaalisuuden
tarkastelua vuosilta 1986 ja 1994

*Tilastokeskus
Statistikcentralen
Statistics Finland*

Tuula Melkas

SOSIAALISESTA MUODOSTA TOISEEN
Suomalaisten yksityiselämän sosiaalisuuden
tarkastelua vuosilta 1986 ja 1994

Tilastokeskus
Statistikcentralen
Statistics Finland

Tutkimuksia-sarjan toimituskunta
Tilastokeskuksen tieteellinen neuvottelukunta

Päätoimittaja
Tilastokeskuksen tieteellinen johtaja
Markus Jäntti

Kannen suunnittelu
Maija Sohlman

Taitto
Seija Töyräänvuori

© Tilastokeskus 2003

ISSN 0355-2071
ISBN 952-467-157-3

Yliopistopaino

Helsinki 2003

Alkusanat

Tämä tutkielma ei ole syntynyt hetkessä. Välttämättömänä alkusysäyksenä väitöskirjan tekemiselle oli lisensointityöni tarkastajana olleen, nyt jo edesmenneen professori Veronica Stolte Heiskasen työn tarkastustilaisuudessa esittämä painokas toivomus työn jatkamisesta väitöskirjaan asti. Tuolloin elettiin vuotta 1992.

Aikaa ehti kulua työskennellessäni Tilastokeskuksessa, ennen kuin sain tietooni, että Suomen Akatemialla oli erityistä rahoitusta työelämässä olevien väitöskirjahankkeisiin. Hain tässä rahoitusmuodossa enintään saatavana ollutta yhden vuoden rahoitusta ja sainkin sen. Siitä kiitos Akatemialle!

Yhdessä vuodessa väitöskirjastani ei tullut valmista. Lisärahoituksen avulla olen vapautunut palkkatyöstä lyhyehköiksi ajanjaksoiksi tuon Akatemian rahoittaman vuoden jälkeen. Vapautuminen palkkatyöstä on ollut mahdollista ensiksikin Alli Paasikiven säätiön myöntämän apurahan avulla. Siitä kiitän säätiötä ja suosittelijoitani, professori Matti Alestaloa ja professori emerita Elina Haavio-Mannilaa. Toisena rahoitusmuotona on ollut Tilastokeskuksen jatko-opiskelun tuki. Siitä ja muustakin väitöskirjahankkeeseeni kohdistuneesta tuesta olen kiitollinen Tilastokeskukselle.

Huolimatta ajoittaisista katkoista palkkatyössä nyt käsillä oleva teksti on syntynyt lähes kokonaan vapaa-ajalla useiden vuosien aikana. Pitkään työ on ollut yksinäiseltä vaikuttavaa puurtamista, mutta myös ihan yksityistä oivalluksen iloa kotimme takkahuoneeseen sijoitetussa työskentelynurkkauksessani. Kun tätä kirjoittaessani samassa nurkkauksessa katselen väitöskirjahankettani taaksepäin, se näyttääkin yllättävän kollektiiviselta hankkeelta.

Ensimmäisiä haparoivia yrityksiäni kommentoitiin Tampereen yliopiston sosiologian jatkokoulutusseminaarissa ja pohjoismaisten sosiologipäivien työryhmissä Gävlessä ja Trondheimissa. Myös professori Antti Eskolalta saamani neuvot ja tuki kuuluvat tähän vaiheeseen. Kannustus ja tuki ovat ehkä työn haparoivassa alkuvaiheessa vieläkin tärkeämpiä kuin myöhemmin. Olen syystä kiitollinen saamastani tuesta ja kannustuksesta tässä vaiheessa.

Eniten nyt käsillä olevan tekstin muotoutumiseen ovat vaikuttaneet professori emerita Liisa Rantalaiho ja dosentti Arto Noro. Liisan toimiessa Tilastokeskuksen sosiaalitieteellisenä neuvonan-

tajana annoin ensimmäiset käsikirjoitusluonnokseni hänen kommentoitavakseen. Tässä vaiheessa tutkielman nykyinen rakenne alkoi hahmottua. Ajatus väittelemisestä Helsingin yliopistossa, jossa olin suorittanut kandidaatin tutkintonikin, oli kypsynyt pikkuhiljaa. Niinpä seuraavaksi annoin käsikirjoituksen Arto Noron luettavaksi. Hänen huomautustensa perusteella tutkielman rakenne muuttui vielä ja saamani ajankohtaiset kirjallisuusvinkit poikivat uusia lukuja ja oivalluksia käsikirjoitukseen. Suuri kiitos molemmille!

Muista käsikirjoitustani kommentoineista on ensiksi mainittava professori Riitta Jallinoja. Hänen ehdotustensa perusteella täydensin jonkin verran tutkielman asiasisältöä. Riitalle olen erittäin kiitollinen myös väitösprosessini organisoinnista sosiologian laitoksen osalta sekä neuvoista ja tuesta tässä vaiheessa.

Ennen esitarkastukseen lähettämistä käsikirjoituksen luki edellä mainittujen Riitta Jallinojan ja Arto Noron lisäksi vielä professori Risto Alapuro. Esitarkastajina toimivat professori Kaj Ilmonen ja dosentti Jukka Gronow, joiden kommenttien perusteella korjailin edelleen hiukan käsikirjoitusta. Kiitän kaikkia esitarkastusvaiheessa työhöni paneutuneita.

Tilastokeskuksesta kiitän ensiksi Elinolot-yksikön työtovereitani Sari Karttusta ja Mirja Liikkasta, jotka paneutuivat käsikirjoitukseeni varsin perusteellisesti ja esittivät arvokkaita, käsikirjoituksen viimeistelyyn liittyviä huomautuksia. Kiitän myös Anneli Junttoa, Anna-Maija Lehtoa, ja Seppo Paanasta, jotka lukivat käsikirjoitukseni ja osallistuivat siitä käytävään keskusteluun. Elinolot-yksikön ulkopuolelta kiitos kuuluu Aku Alaselle, joka on vaivojaan säästämättä pitänyt yllä antoisaa sosiaalisen pääoman opintopiiriä, ja Kari Djerfille opastamisesta SUDAAN-ohjelmiston saloihin. Aikojen kuluessa monet muutkin tilastokeskuslaiset ovat tavalla tai toisella tulleet edistäneeksi väitöskirjaani, mistä heille kiitos.

Puolisoni Jussi Melkas on korjannut käsikirjoituksen kieli-asua. Hän on myös ollut keskustelukumppani ja uusien ajatusten ensimmäinen kommentoija sekä kaiken aikaa valanut uskoa väitöskirjani aiheellisuuteen. Perheellä, johon kuuluvat myös lapsemme Eriika ja Otto, on ollut toisenlainenkin merkitys. Perheen avulla väitöskirjahanke on asettunut oikeisiin suhteisiinsa, vain yhdeksi elämän tärkeistä projekteista.

Sosiaalisen elämän ylläpito – ainakin tutkijayhteisön tai vastaavan ulkopuolella – edellyttää hillittömyyden välttelyä uppoutumisessa väitöskirjan tapaisiin suuriin hankkeisiin. Tässä väitös-

kirjahankkeessa sosiaalinen elämä asettuu myös toiseen yhteyteen.

Koska tutkielmassani on kyse sosiaalisista suhteista, lienee itsestään selvää, että kaikki sosiaaliset piirini ovat tuottaneet ajattelun välineitä. Yksi piiri on kuitenkin ollut ylitse muiden: kauan sitten hajonnut primaarisosialisaation yhteisö. Sen kanssa olen käynyt eniten ”sisäisiä keskusteluja”. Varsinkin nämä ”keskustellut” ovat tarjonneet eletyn elämän tukea tutkielmassa keskeisten käsite-erottelujen tekemisessä. Omistan tutkielmani niille rakastaville aikuisille, joita vähälapsisen kaupunkilaisen suvun vesalle riitti useita.

Leppävaarassa 25.3. 2003

Tuula Melkas

Sisällys

Alkusanat	3
Sisällys	6
1 Johdanto	9
1.1 Näkökulman tarkennusta	9
Tutkielman ulkopuolelle rajautuvia suuntauksia	11
Tutkielmassa tehtyjä valintoja	16
1.2 Tutkielman sisällöstä	17
1.3 Tutkielman lähtökohtana olevat empiiriset tulokset	19
2 Klassiset keskustelut sosiaalisista muodoista	23
2.1 Ferdinand Tönnies: Tavoitellako yhteenkuuluvuutta vai omaa etua? .. 24	
Perheen ja suvun 'vegetatiivinen tahto'	25
Kylän ja kulttuuriyhteisön 'animaalinen tahto'	26
Rajankäyntiä 'mentaalisen tahdon' ja 'rationaalisen tahdon' välillä .. 27	
Rationaalinen tahto ja "sovinnainen yhteiskuntaelämä"	29
Ystävyyden kategorian ongelmallisuus nykypäivän kannalta	29
2.2 Herman Schmalenbach: Muodot muovaavat yhteenkuuluvuuttakin .. 30	
'Yhteisön' itsestänselvyys	31
'Liiton' rajoittuneisuus ja 'yhteiskunnan' viileys	33
Muotojen "epätäydellisyys": toisesta kaivataan toiseen	33
Schmalenbachin sosiaalisten muotojen paikka	35
2.3 Georg Simmel: Vapaus ja tasa-arvo seurustelun "varjomaaailmassa" .. 35	
Seurallisuuden tarveperusta	36
Vuorovaikutukset luovat muotonsa	37
Seurallisuuden muotomääreet	38
Muodon määreiden runsaus ja suppea käyppysala vai päinvastoin?	39
3 Läheisyyden ja erillisyyden ulottuvuus: esimerkkejä ja jatkumo	40
3.1 Georg Simmel lahjasta ja kiitollisuudesta	42
3.2 Erillisten lahjojen vaihto	44
3.3 Marshall Sahlins vastavuoroisuuden lajeista antropologisen aineiston valossa	46
3.4 Sosiaalisen vaihdon eriytyneisyys modernissa yhteiskunnassa empiiristen tutkimusten mukaan	48
3.5 Tasapainotetun vastavuoroisuuden jännitteet	50

4	Sosiaalisten suhteiden jäsenmys	51
4.1	Ystävyys- tai rakkaussuhde liittona	52
4.2	Perhe yhteisönä	55
	Vanhempien keskinäinen suhde: liiton elementin optimointi	57
	Vanhempien ja lasten suhde: vastavuoroinen tunnistaminen	59
	Sisarusten väliset suhteet: pakkoyhteisö?	61
	Yhteisön ambivalenssi	62
4.3	Sukulaisuudesta ei-sukulaisuuteen	63
4.4	Ei-sukulaisten yhteisöt henkilökohtaisen verkoston tiiviinä rypäinä	64
	Harrastusyhteisöjen seurallisuus	65
	”Tunnistamisen” ja ”omistautumisen” jännite työtoveruus- ja naapuruussuhteissa	65
	Ajankäytön hallinnan ongelmat naapuruussuhteita muovaamassa	66
5	Eroja etsimässä	69
5.1	Sukupuolittuneet ”suhdepotentiaalit”	69
	Naisten taipumus avoimuuteen, miesten pyrkimys harmoniaan	69
5.2	Työn lumon jakaantuminen yhteiskunnallisessa hierarkiassa	73
5.3	Sukupuolen ja työn lumon vaihtelun yhteisvaikutus yksityiselämän kanssakäymiseen yleispiirteittäin	77
5.4	Kohortti vai periodi muutosta tuottamassa?	78
6	Sukuyhteisö tiivistyy ytimestään ja rapautuu reunoiltaan	82
6.1	Laajentumaperhe uudelleen?	83
6.2	”Täsmähuolehtimista” huonokuntoisista vanhemmista	91
6.3	Konventioista irrottautuminen sisarusten tapaamisia vähentämässä?	92
6.4	Sosioekonominen asema muovaava kanssakäymistä suvun kesken	95
7	Maalaiskylän ”kohtalonyhteydestä” eriytyneisiin naapuristoihin	100
7.1	Talotyypin kaupungistumisastetta tärkeämmäksi naapuruussuhteiden määrittäjäksi	103
7.2	Elinympäristön vaikutus läpäiseviin sosioekonomisiin ryhmiin naapureiden tapaamisessa	108
8	Rapauttaako ”klaanisolidarisuus” työtoveruussuhteita?	112
8.1	Työtovereiden tapaamisen väheneminen periodivaikutuksena	113
8.2	Vain korkeasti koulutetut miehet lujittivat työtoveruussuhteitaan	114
9	Liiton ja seurallisuuden eteneminen ystävien tapaamisen tihenemisenä	118
9.1	Robert Putnam ja ”keilaaminen yksin”	119

9.2	Toisiin suuntautuva sosiaaliluonne lisäämässä ystävien tapaamista?	124
9.3	Suuret erot sukupolvien ystävyyksissä	127
9.4	Sosioekonomiset elämäntyylierot heijastuvat ystävienkin tapaamiseen	132
10	Yksilöllisen päätöksenteon tarve lisäämässä luottamuksellisia keskustelusuhteita?	138
	Luottamuksellisen keskustelusuhteen kiinnittyminen kohorttiin ja sukupuoleen	142
11	Yhteenveto empiirisistä tuloksista ja niiden tulkinnoista	147
12	Loppusanat	153
Liite		158
1	Tutkimusaineistojen ominaisuuksista ja vertailtavuudesta	158
	Vuoden 1994 elinolotutkimuksen kadon analyysia tutkimuskohteen kannalta	158
	Haastattelutavan muutoksen vaikutus tutkimuskohteen kannalta?	163
	Rinnakkaisen estimaatin laatiminen ystävien tapaamista koskevalle tiedolle vuonna 1986	166
2	Tutkimuskohteen rajausta	169
3	Sosioekonomista asemaa koskevan tiedon muodostaminen	172
4	Liitetaulukot: Havaintojen määrät taulukoissa 1–23	174
Lähteet		185
Käsittehakemisto		193
Abstract		194

1 Johdanto

Alun perin olin suunnitellut väitöskirjaani suomalaisten yksityiselämän sosiaalisista suhteista kokonaan vailla muutoksen näkökulmaa ja tukeutuen Tilastokeskuksen vuoden 1994 elinolotutkimuksen tuloksiin. Suunniteltaessa teoksen Elämän riskit ja valinnat (Ahlgvist & Ahola 1996) sisältöä sain kuitenkin tehtäväkseni kirjoittaa talouslaman vaikutuksista suomalaisten sosiaaliin suhteisiin vertailemalla vuoden 1994 elinolotutkimuksen vuoden 1986 elinolotutkimuksen tuloksiin. En osannut olla tehtävästä kovinkaan innostunut, koska käsitykseni oli, etteivät tällaiset asiat muutu muutamassa vuodessa miksikään. Tein kuitenkin työtä käskettyä.

Hämmästyksekseni saatoin todeta ensinnäkin, että (tilastollisesti merkitseviä) muutoksia oli kuitenkin tapahtunut, vaikka muutoksen aikaväli oli vain kahdeksan vuotta, ja toiseksi sen, että muutokset olivat yhteensopimattomia sen kanssa, miten laman oli arveltu vaikuttavan (post)modernisaation etenemiseen (esim. "laman rampauttama postmodernisuus", Jallinoja 1995, 52). Tulokset kertoivat henkilökohtaisten valintojen korostumisesta aikaisemman itsestään selvemmän ja siten turvallisemman yhteisöllisyyden tai kollektiivisuuden kustannuksella. Miksi ihmeessä muutenkin epävarmoissa oloissa luovutaan vanhasta ja turvallisesta? En löytänyt muuta vaihtoehtoa kuin tulkita kulttuurisen muutoksen etenevän talouslamasta huolimatta. Samalla putosi pohja pois aikaisemmalta suunnitelmalta tutkia suomalaisten sosiaalisia suhteita vailla muutoksen näkökulmaa.

1.1 Näkökulman tarkennusta

Tässä tutkielmassa täsmennetään aikaisemmin saatuja muutosta koskevia tuloksia ja etsitään muutoksen mekanismeja yhteiskunnallisesta kehityksestä. Sosiaalisten suhteiden muutokset ovat siis selityksen tai tulkinnan kohteina.

Muutoksen tulkinta on "kausaalijärkeilyä", jossa ei kvantitatiivisen tiedon ollessa kyseessä – niin kuin tässä tutkielmassa – voi suoraan edetä "miten paljon" -kysymyksiin vastaamisesta

”miksi”-kysymyksiin vastaamiseen. On myös vastattava kysymyksiin ”mitä” ja ”miten” teoreettisella tasolla (tästä Töttö 1999, 286). On siis vastattava kysymyksiin ”millaisia sosiaaliset suhteet ovat” ja ”millaiset yhteiskunnalliset mekanismit ovat niitä muuttaneet”. ”Mitä”-kysymykseen vastaaminen edellyttää sosiaalisten muotojen, sosiaalisissa suhteissa olemisen tapojen, tarkastelua. Tätä teoretisointia lienee syytä kuitenkin hiukan perustella tutkimuskohteen luonteesta johtuen.

Miksi ”mitä”-kysymykseen vastaaminen edellyttää erityistä teoreettista tarkastelua? Jokaisellahan on arkikokemuksiin perustuvia käsityksiä siitä, millaisia esimerkiksi sukulaisuus- tai ystävyys-suhteet ovat. Ei kuitenkaan ole syytä olettaa, että nämä käsitykset olisivat yksityiskohdissaan yhteisesti jaettuina. Ne edustavat pikemminkin vuorovaikutuksen moninaisuutta. Moninaisuus käy havainnolliseksi, kun otetaan huomioon, että tämän tutkielman empiiriset tulokset perustuvat laajimmillaan lähes 20 000 henkilön antamiin vastauksiin kanssakäymisestä muiden ihmisten kanssa. Voidaan vain aavistella sitä vuorovaikutuksen yksityiskohtien kirjoa, joka annettujen vastausten taustalla. Tarvitaan siis käsitteitä, joissa ”toimivat elementit” on eristetty vuorovaikutuksen moninaisuudesta (tästä Simmel 1908, 596, alaviite).

Jotta ”miten”-kysymykseen voitaisiin vastata tulee ”mitä”-kysymykseen vastata ikään kuin kahteen kertaan. Koska tavoitteena on selvittää sosiaalisten suhteiden muutosta, on vastattava kysymykseen, millaisia empiirisesti tunnistettavat sosiaaliset suhteet olivat aiempänä ja myöhempänä tutkimusajankohtana. Sitä ennen tarvitaan siis ajan kulumista kestävää käsiteapparaattia, jota voidaan käyttää hyväksi muutoksen mekanismin paikantamisessa ja jonka suhteen muutosta voidaan tarkastella.

Käsiteapparaatti koostuu suureksi osaksi sosiaalisista muodoista. Ne ovat vuorovaikutuksen lajeja, jotka ovat syntyneet abstrahoinnin avulla ihmisten välisestä kanssakäymisestä tehdyistä havainnoista. Sosiaalisia muotoja ei tietääkseni ole aiemmin käytetty empiiristen tutkimusten teoreettisina käsitteinä, vaan kiinnostusta niihin on ollut pikemminkin klassikkotutkimuksessa (esim. Noro 1991). Niiden käyttö tässä tutkielmassa on nähdäkseni kuitenkin perusteltu. ”Modernissa muodot ovat suhteellisen vakaita, kun taas vuorovaikutukset ja toiminta (agency) ovat ohikiitävämpiä, värähtelevämpiä, epävakaita” (Lash 1999, 130).

Tutkielman ulkopuolelle rajautuvia suuntauksia

Tutkimusasetelmassa pyritään muutoksen tulkintaan sosiaalisten suhteiden 'sisäisen' luonteen määrittelyyn eli ennen muuta sosiaalisten muotojen avulla. Tämä näkökulma rajaa ulkopuolelle sellaiset tutkimusotteet, joissa sosiaalisten suhteiden luonnetta määrittämässä ovat muut tutkimusotteessa tärkeät asiat. Tällaisia tutkimusotteita on ainakin kahdenlaisia:

- Tarkastellaan olemassa olevia sosiaalisia suhteita ensisijaisesti niiden vaikutusten kannalta.
- Nähdään olemassa olevat sosiaaliset suhteet vääränlaisina ja pyritään edistämään jonkin uuden syntymistä tai vanhan paluuta.

Viime aikoina sosiologiassa paljon huomiota osakseen saaneista suuntauksista voidaan sanoa, että ensin mainittu vaihtoehto koskee sosiaalisen pääoman käsitteestä lähtevää otetta sosiaaliin suhteisiin, jälkimmäinen taas kommunitaristista näkökulmaa sosiaaliin suhteisiin. Yllä esitetty kahtiajako on kuitenkin vain analyttinen eivätkä vaihtoehdot ole välttämättä toisiaan poissulkevia, vaan samassakin esityksessä saattaa esiintyä molempien aineksia (esim. Putnam 2000).

Sosiaalinen pääoma on moniaineksinen sateenvarjokäsite, jonka variaatioita ei tässä esityksessä ole syytä seikkaperäisesti esitellä (niistä esim. Ruuskanen 2001). Eri variaatioille yhteisen aineksen hahmottamiseen käy James Colemanin määritelmä sosiaalisesta pääomasta. Hänen mukaansa sosiaalinen pääoma on ikään kuin piiloutunut sosiaalisten suhteiden rakenteisiin ja se voidaan ymmärtää vain vaikutustensa kautta. "Sosiaalinen pääoma määrittyy funktiostaan." (Coleman 1990, 302.)

Sosiaalisen pääoman käsitteestä lähtevän otteen erityisyys on siis siinä, että ollaan kiinnostuneita sosiaalisten suhteiden itsensä ulkopuolelle selkeästi menevistä vaikutuksista. Nämä vaikutukset voivat olla monenlaisia: empiirisissä tutkimuksissa sosiaalisen pääoman on havaittu olevan yhteydessä esimerkiksi talouskasvuun ja terveyteen (Ruuskanen 2001, 37-41; Hyyppä & Mäki 2000.) Toisesta näkökulmasta, mutta yhtäkaikki sosiaalisesta pääomasta, on kyse silloin, kun sitä tarkastellaan yhteiskunnallisen kerrostuneisuuden tuottamisen ja ylläpitämisen mekanismina (Bourdieu 1986).

Mikä sitten rajaa tästä tutkielmasta pois sosiaalisen pääoman hyödyn (tai haitakkeen) näkökulmineen? Petri Ruuskanen tulee ennen muuta taloustieteen näkökulmasta tekemässään tarkaste-

lussa vakuuttuneeksi sosiaalisten verkostojen, normien ja instituutioiden keskeisyydestä taloudellisen toiminnan mahdollistajana, mutta hän tarkastelee myös päinvastaista suhdetta talouden ja sosiaalisen välillä:

Sosiaalisia suhteita tuskin voidaan ajatella yksinomaan tuoton kannalta, maksimaalista kassavirtaa generoivana sosiaalisena resurssina. Itse asiassa on mahdollista, että mitä enemmän sosiaalisia suhteita ja sosiaalista rakennetta aletaan ajatella instrumentaalisenä pääomana, sitä huonommin sosiaalinen rakenne tuottaa luottamusta ja avointa tiedon kulkua. (Ruuskanen 2001, 33.)

Yllä oleva lainaus kajoaa jo erilaisten olemisen tapojen olemassaoloon sosiaalisen alueella. Sosiaalisen pääoman käsitteessä keskeisenä oleva hyödyn näkökulma kuuluu sosiaalisten muotojen tarkastelussa (ks. luvut 2–3) formaalin sopimusperustaisen vaihdon piiriin, koska vain sen avulla voidaan eksplisiittisesti sovittaa yksilöiden keskenään ristiriitaisia hyötyjä tai etuja. Sosiaalisten suhteiden henkilökohtaisempi aines sen sijaan tukeutuu aivan toisenlaiseen yhteisyyteen, jota yksilöllisten hyötynäkökohtien esilletulo pikemminkin rapauttaisi kuin vahvistaisi (esim. Rawlins 1992, 17-20). Esimerkiksi nykyaikaista lahjojen vaihtoa säätelee sen oma keinoarsenaali taloudellisen vaihdon vaikutelman hälventämiseksi (ks. luku 3.2). Henkilökohtaisissa sosiaalisissa suhteissa niistä mahdollisesti saatava (yksilöllinen) hyöty on siis pitkälti vuorovaikutuksen agendan ulkopuolella.

Tässä esityksessä ei väitetä, ettei sosiaalisista suhteista voisi olla erilaista hyötyä yksilölle (tai yhteiskunnalle). Hyötynäkökulman omaksuminen sosiaalisiin suhteisiin edellyttäisi vain päinvastaista tutkimusasetelmaa, kuin mistä tässä esityksessä on kyse. Sosiaaliset suhteet olisivat tällöin ”selittäjinä” eivätkä ”selityksen” kohteena. Toki sellainen tilanne, jossa sosiaalisia suhteita tutkittaisiin yksinomaan sosiaalisen pääoman näkökulmasta, voisi olla edistämässä harhaista käsitystä informaalistien sosiaalisten suhteiden luonteesta.

Entä mikä sulkee kommunitaristisen näkökulman tämän esityksen ulkopuolelle? Kommunitarismi sisältää paljon sellaista yhteiskuntateoreettista ja -poliittista ainesta, joka ei ole relevanttia tämän tutkielman kannalta (niistä esim. Haatanen 2000). Seuraavassa rajoitutaan vain sen tarkasteluun, miten kommunitaristinen yhteisöllisyyskäsitelmä suhteutuu tämän tutkimuksen kohteena oleviin yksityiselämän sosiaalisiin suhteisiin.

Bellahilla ym. (1985) on käsite-erottelu yllä esitettyä tarkoitusta varten. Yksityiselämän sosiaalisten suhteiden kokonaisuut-

ta he nimittävät ”elämäntyylienklaaviksi”, jonka tärkeä ominaisuus on juuri rajoittuminen kokonaan yksityiselämään. Elämäntyylienklaavin käsite ei kuitenkaan ole mikä tahansa neutraali, todellisuuden jäsentämisessä tarvittava käsite, vaan kertoo eristymisestä hukatusta yhteisyydestä. Eristymisen taustalla on individualismi, joka rajaa moraalisen tarkastelun mahdollisuuden yksilön hallinnassa oleviin asioihin. Samalla politiikka tyhjenee sisällöistä menettelytapasääntöjen noudattamiseksi (Bellah ym. 1985, 203-204).

Bellah ym. eivät väitä, että ihmiset olisivat vailla kiinnekohtia elämässään. Päinvastoin ongelmana on se, että elämän merkitykset ovat ikään kuin liian lähellä yksilöä, hänen henkilökohtaisissa kokemuksissaan ja läheisissä suhteissaan (mts. 20, 250). Bellahin ym. amerikkalaisuuden kritiikki ei siis perustu havainnoille ihmisten yksinäisyydestä. Keskeistä heidän näkökulmassaan on pikemminkin politiikan ohuus ja rajoittuneisuus, vaikeus keskustella ”kollektiivisesta tulevaisuudesta” (mts. 25), josta käsin arvioidaan ja arvotetaan myös ihmisten yksityiselämän sosiaalisuutta.

Entä millainen Bellahin ym. yhteisön käsite on? He esittävät siitä sanakirjamääritelmän, jonka mukaan se tarkoittaa ihmisryhmää, jonka jäsenet ovat riippuvaisia toisistaan ja joka keskustelee ja tekee päätöksiä yhteisistä asioista ja jolla on yhteisiä käytäntöjä ja perinteitä (mts. 333). Määritelmä ei sinänsä vielä kerro paljoakaan heidän yhteisön käsitteestään. – Sehän voisi sopia vaikkapa työyhteisöön. – Käsitteen sisältöä on haettava sen käytön yhteyksistä. Ensiksikin yhteisön käsite näyttää palvelevan tarkoitusta tehdä ero amerikkalaisten nykyisiin ”yhteisöihin”, jotka heidän tulkintansa mukaan ovat joko puhtaita elämäntyylienklaaveja tai elämäntyylienklaaveja, jotka sisältävät myös aineksia yhteisöstä (yhdistelmistä mts. 74, 335). Toiseksi se palvelee selvästikin vanhojen amerikkalaisten yhteisömuotojen tunnistamista, jota tarvitaan yhteisen hyvän käsitteen avulla tapahtuvaan poliittisen diskurssin muuntamiseen sisällölliseen suuntaan (muutoksen edellytyksistä mts. 286-297).

Vastaavasti Etzioni hakee ”yhteisöjen yhteisöä”, so. yhteiskunnan laajuista moraalista keskustelua yhteisestä hyvästä oloissa, joissa (identiteettipoliittiset tms.) yhteisöt näyttävät olevan liiankin voimakkaita keskipakoisvaikutuksineen (Etzioni 1996, 202-208, 229-231). Etzionin politiikassa vaikuttavat yhteisöt näyttävät kaikessa partikularismissaan analogisilta Bellahin ym. elämäntyylienklaavin ja yhteisön sekamuotojen kanssa. Molemmissa tarkasteluissa kansalaisyhteiskunnan problematiikka on

vahvasti esillä, mutta niillä on relevanssia myös yksityiselämän sosiaalisuuden kannalta.

Bellahin ym. yhteisö on yksityisen ja julkisen raja-aidat kaata-va laajempi kokonaisuus, jossa suorastaan ”juhlitaan” (celebrate) näiden kahden alueen keskinäistä riippuvuutta (Bellah ym. 1986, 72). Siinä on päästy eroon individualismin moraalisesta diskurs- sista, joka tekee ihmisille vaikeaksi ilmaista omia todellisiakin si- toumuksiaan (mts. 20-21). Siinä, että sitoumuksetkin nähdään vapaaehtoisina, so. henkilökohtaisen vapauden ilmentyminä, on siis jotakin väärää.

Vastaavasti Etzioni kritisoi mielihyväperiaatteen mukaisten tulkintojen nykyistä vallitsevuutta sellaisissakin yhteyksissä, joissa hänen mukaansa on kyse arvon vahvistamisesta. Hänen mukaansa on tärkeää käyttää moraalista sanastoa, ”jossa moraa- lin kieli puhuu”. Moraalin kieli taas on tärkeää, koska hyvä yh- teiskunta tukeutuu siihen (pikemminkin kuin lainsäädäntöön ja pakkokeinoihin) ja koska ihmiset tarvitsevat jatkuvaa rohkaisua omaksumiensa arvojen noudattamiseen. Mielihyväperiaatteen hän haluaa rajata kulinarististen tai seksuaalisten nautintojen tapaisiin asioihin. (Etzioni 1996, 120-121.)

Etzioni ei hyvän yhteiskunnan projektissaan juurikaan perus- ta siitä, miten ihmiset elävät sosiaalisissa suhteissaan. Se käy il- mi esimerkiksi kohdasta, jossa hän luettelee joukon esimerkkejä, joissa hänen mukaansa olisi käytettävä moraalista sanastoa ja joissa ei ole kyse ”tyytyväisyydestä” vaan ”ylevöitymisestä” arvon vahvistamisen kautta. Yhtenä esimerkkinä ovat vanhemmat, jot- ka juoksevat palavaan taloon pelastamaan lastaan. (Mts. 121.) Arkikokemuksenkin perusteella on kaiketi todennäköistä, että kyseisessä esimerkissä lapsen pelastuminen ei ainakaan välittö- mästi tuottaisi vanhemmille niinkään ylevöitymisen kuin juuri tyytyväisyyden tai suorastaan onnen tunteita.

Etzioni näkee ”moraalisen äänen” tukeutuvan ”informaaliisiin sosiaaliisiin mekanismeihin” (mts. 120). Hänen sosiaalisensa ei kuitenkaan sisällä sosiaalisten muotojen immanenttia moraalial- (tästä esim. tämän esityksen luku 3.1), vaan se on ennen muuta sosiaalisten muotojen ulkopuolelta haettavan moraalisen palve- luksessa (tästä ks. mts. 125-126).

Tämän tutkimuksen kohteena ovat yksityiselämän sosiaaliset suhteet ja niitä muovaavat sosiaaliset muodot. Miten yllä esitetyt elämäntyylienklaavin ja yhteisön käsitteet suhteutuvat siihen?

Jos elämäntyylienklaavin käsitteestä riisutaan Bellahin ym. siihen liittämät arvottavat määreet, se tulee kertoneeksi yksi-

tyisten sosiaalisten suhteiden eräästä puolesta, niiden suhteellisesta vapaaehtoisuudesta, partikularismista ja sulkeutuneisuudesta. Tällöin sosiaalisia suhteita katsellaan niiden ulkopuolelta. Käsite ei kerro mitään siitä, miten näissä enklaaveissa eletään.

Kommunitaristinen yhteisön käsite sen sijaan on jotakin aivan muuta kuin vallitseviin yhteiselämän muotoihin viittaavaa. Pikemminkin se näyttää välineeltä pyrittäessä muuttamaan näitä muotoja. Tällaiset ohjelmalliset pyrkimykset ovat vieraita tämän tutkimuksen asetelmalle.

Näkökulman rajausta on vielä jatkettava tarkasteluihin, joissa sosiaalisten suhteiden ulkopuoliset kiinnostuksen kohteet eivät ole yhtä ilmeisiä kuin sosiaalisen pääoman ja kommunitarismin otteessa. Tällainen on pyrkimys asettaa sosiaaliset suhteet yhdelle hierarkkiselle ulottuvuudelle (esim. Harré 1977; Pahl 2000). Ajattelutavan varhainen edustaja oli Aristoteles, johon näissä esityksissä viitataan. Vaikka Aristoteles tarkasteleekin erilaisen sosiaalisten suhteiden ominaisuuksia, juuri hänen hierarkisointipyrkimyksensä osoittautuu ongelmalliseksi ja tuo tarkasteluun sosiaalisille suhteille ulkoista moraalista ainesta.

Aristoteleshan erotti kolme ystävyuden lajia: ”hyveen ystävyuden” ja hyötyyn ja mielihyvään perustuvat ystävyudet. Hän pyrki erottelemaan ylemmän tason ystävyuden, ”hyveen ystävyuden”, kahdesta alemman tason ystävyydestä ystävien erilaisen korvattavuuden avulla: alemman tason ystävyyksissä ystävät ovat korvattavissa, mutta ylemmän tason ystävyyydessä eivät. Erottelu ei kuitenkaan onnistu. Aristoteleen ystävyuden tarkastelu jää kiinni yksilöllisen hyveenharjoituksen problematiikkaan ja korkeimman lajin ystävyys määrittyy luonteenominaisuuksille perustavaksi. Juuri tämä korkeimman lajin ystävyuden ominaisuus tekee sen Julia Annasin mukaan mahdottomaksi erottaa alemman lajin ystävyyksistä: Aristoteles ei huomaa, että toisesta samoilla kvaliteeteilla varustetusta henkilöstä olisi yhtä hyvä syy pitää. Annasin mukaan Aristoteles ei pystynyt näkemään ystävyuden ”irrationaalista” elementtiä, vaan hyväksymisen ja pitämisen käsitteet ovat hänellä hyvin lähellä toisiaan. (Annas 1977, 546-551; van Vliissingen, 1970, 232.)

Jo arkikokemuksesta tiedetään, että myönteisestikin sävyttyneitä sosiaalisia suhteita on monenlaisia. Toisaalta jokaiselle tuttu asia on se, että toiset suhteet ovat tärkeämpiä kuin toiset. Ehkäpä erilaisuus rakenteistaa kuitenkin sosiaalisten suhteiden kokonaisuutta niin vahvasti, että tulee vaikeaksi ellei mah-

dottomaksi sijoittaa erilaisia suhteita käsitteellisellä tasolla vakuuttavasti yhdelle hierarkkiselle tai merkityksellisyyssulottu-
vuudelle.

Tutkielmassa tehtyjä valintoja

Tässä esityksessä yksityiselämän sosiaaliset suhteet nähdään moniulotteisena kokonaisuutena. Tällöin tämän kokonaisuuden teoreettiseen jäsentämiseen tarvitaan useita avainkäsitteitä. Niiden esittäminen jakaantuu eri lukuihin.

Tutkielman ensimmäiseen neljännekseen sijoittuvat perustavat sosiaalisia muotoja koskevat tarkastelut. Ne ovat suurimmalta osaltaan sosiologiassa klassikon asemaan päätyneiltä kirjoittajilta. Miksi? Sosiaalisia suhteita koskevassa kirjallisuudessa ei tavallisesti viitata kovin vanhoihin lähteisiin, vaan kirjoittaja – silloinkin kun näitä vanhoja lähteitä on olemassa – pyrkii itse käsitteellistämään havaintojaan tai viittaa uudempiin lähteisiin. Tulos jää usein hajanaisemmaksi tai vaillinaisemmaksi kuin jos olisi tukeuduttu aikaisempaan sosiaalisen muodon jäsennykseen (esim. Allanin vanhempien ja lasten suhteiden tarkastelu ja Larsonin ja Bradneyn ystävyiden tarkastelu, Allan 1979, 93-97; Larson & Bradney 1988). Yli sata tai lähes sata vuotta sitten syntyneet sosiaalisia muotoja koskevat erottelut näyttävät kestävän hyvin ajan kulumista.¹

Myöhempien lukujen myötä siirrytään käyppysalaltaan suppeampien ja nykyaikaan kiinnittyvien käsitteiden tarkasteluun. Muutoksen tulkintaan tarvittava käsitteistö esitetään pääosin empiiristen tulosten yhteydessä.

Empiiriset tulokset koskevat – luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaoloa lukuun ottamatta – tapaamistiheyksiä erilaisissa sosiaalisissa suhteissa. Tutkimuksen aineistona käytetyissä vuosien 1986 ja 1994 elinolututkimuksissa ei kysytty haastateltavien merkityksenantoja näille tapaamisille. Niinpä tutkielmassa tapahtuvassa tulosten tulkinnassa ei voida tukeutua tutkittavien omiin puheisiin perustuviin emic-selityksiin, vaan kirjallisuuden ja erilaisten empiiristen tietojen perusteella rakennetaan etic-selitystä, jonka samuutta emic-selitysten kanssa tai toissijaisuutta verrattuna niihin ei voi perustella (emic-selityksistä ja

1 En ryhdy arvioimaan tarkemmin tutkielmassa esitettävien sosiaalisten muotojen ajallista käyppysaluetta eli sitä, onko niillä modernin aikakauden ylittävää käyppyyttä. Tässä tutkielmassa aikaperspektiivi on suhteellisen lyhyt.

etic-selityksistä ja niiden suhteista ks. Töttö 1999, 286-287). Sosiaalisia suhteita muovaavat sosiaaliset muodot tai suhteissa oleminen tavat jännitteineen ovat tyypillisesti sellaista vuorovaikutuksen kontekstia, josta osallistujien ei voi olettaa olevan tietoisia.

Tätä tutkielmaa varten tehty empiirisen aineiston valinta ei tietenkään ole ainoa mahdollinen, kun on kyse sosiaalisten suhteiden tutkimisesta. Esimerkiksi naapuruussuhteet luontuvat hyvin kvalitatiivisella otteella tehtäviin tapaustutkimuksiin (esim. Ehn 1987, Kortteinen 1982, Werner 1981). Edelleen, kvantitatiivisemmissä tutkimusotteissa voidaan erottaa erilaisia painotuksia. Voidaan selvittää sitä ihmisjoukkoa, jonka tutkittava kokee itselleen läheiseksi tai tärkeäksi, toteutunutta tai mahdollista avun vaihtoa erilaisissa (myös aineettomissa) asioissa ja vuorovaikutuksen useutta, niin kuin tässä tutkimuksessa.

Ensimmäinen vaihtoehto, tutkittavalle tärkeiden ihmisten joukon selvittäminen, on usein yksinään riittämätön (tästä Milardo 1988, 22-26). Niinpä se esiintyykin yleensä yhdistelmissä. Esimerkiksi Anna-Maija Castrénin helsinkiläis- ja pietarilaisopettajia koskevassa tutkimuksessa tapaamiset olivat ehtona verkoston jäsenyydelle (Castrén 2001). Sen sijaan avun vaihtoa tutkitaan usein täydentämättä aineistoa muunlaisella empiirisellä tiedolla (esim. Litwak-Szelenyi 1969, Wellman-Wortley 1990, Uehara 1990). Käytännöllisiä perusteluja sille, miksi olen päätenyt tutkimaan tapaamisia, selostan liitteen luvussa 2.

1.2 Tutkielman sisällöstä

Luvussa 2 esitettävät sosiaaliset muodot ovat perustavaa ainesta sosiaalisissa suhteissa vallitsevien erilaisten olemisen tapojen jäsentämiselle. Niihin palataan yhä uudestaan tämän tutkielman eri vaiheissa. Luvussa 2 aloitetaan ”alusta” eli Ferdinand Tönniesin Gemeinschaft-Gesellschaft -dikotomiasta. Tönniesin yhteisön käsite on kuitenkin liian seka-aineksinen nykyajan henkilökoh-
taisia suhteita ajatellen. Herman Schmalenbachin suorittamalla Tönniesin dikotomian purkamisella kolmiyhteydeksi puretaan yhteisön käsitteeseen tarttunutta epämääräisyyttä. Edelleen, Schmalenbachin kolmiyhteys ei tavoita viehtymystä vuorovaikutukseen laajemmissa sosiaalisissa piireissä ja vähemmän läheisten osapuolten kesken. Tällaista viehtymystä lähestytään Simmelin seurallisuuden impulssin ja muodon avulla. Luvussa 2 esi-

tettävät sosiaaliset muodot eivät avaa kaikkia perustavia ulottuvuuksia sosiaalisissa suhteissa olemisen tavoissa. Tarkastelua täydennetään luvun 3 avulla.

Jo Tönniesin luonnollisen ja rationaalisen tahdon tarkastelu antaa viitteitä siitä, että sosiaaliset suhteet elävät keskenään ristiriitaisten riippumattomuuden ja läheisyyden tarpeiden tuottamassa jännitteisessä kentässä. Luvussa 3 tarkastellaan lähemmin sitä, millä tavoin ihmiset säätelevät tätä väistämätöntä jännitteisyyttä sosiaalisissa suhteissa, jotka niihin liittyvien sosiaalisten tarpeiden perusteella asettuvat eri tavoin riippumattomuuden ja läheisyyden tarpeiden muodostamalle ulottuvuudelle. Vertailukohdan sellaisille ratkaisuille, joissa erillisyyden ylläpito saa painotetumman aseman, muodostaa Simmelin kiitollisuuden sosiaalinen muoto.

Luvussa 4 tarkastellaan nykypäivän sosiaalisten suhteiden dynamiikkaa. Lähtökohtana ovat luvussa 2 esitellyt sosiaaliset muodot. Ensiksikin käy selkeästi ilmi, että sosiaaliset muodot ovat "toimivien elementtien" eristämisen kautta syntyneitä abstraktioita (vrt. Simmel 1908, 596, alaviite). Ne eivät asetu yksi-yhteen -suhteeseen empiirisempien sosiaalisten suhteiden kategorioiden kanssa, vaan samantyyppiset sosiaaliset suhteet saattavat asettua useamman kuin yhden sosiaalisen muodon alaisuuteen ja päinvastoin yksi ja sama sosiaalinen muoto saattaa muovata kanssakäymistä erilaisissa sosiaalisissa suhteissa.

Toiseksi luvussa 4 hahmottuu arkipäiväinen tai nykypäivän taso sosiaalisten muotojen keskinäiselle ristiriitaisuudelle: Esimerkiksi Tönniesin kuvauksessa rationaalisen tahdon erkaantumisesta yhteisöstä on aistittavissa historian havinaa. Kuitenkin jokaisessa nykyajan lapsiperheessä eletään analogisia prosesseja lasten väistämättömän itsenäistymisen yhteydessä. Ihmiset eivät kuitenkaan välttämättä ole sosiaalisten muotojen keskinäisen ristiriitaisuuden heittopusseja, vaan kehittyä myös ratkaisuja ristiriitojen ylittämiseksi.

Luvun 5 alkupuolella tarkastellaan sukupuolta ja yhteiskunnallista asemaa erojen tuottajina taipumuksille erilaisiin sosiaalisiin muotoihin ja suhteisiin. Yhteiskunnallisen aseman vaikutuksen tarkastelussa hahmottuu vielä kokonaisuus, jota voitaisiin kutsua Tönniesin erillisen yksilön rationaalista tahtoa vastaavaksi sosiaaliseksi muodoksi ja joka näyttää valtaavan alaa koulutustason kohotessa.

Luvun 5 lopulla siirrytään selkeästi muutoksen tarkastelun piiriin. Muutoksen tulkinnassa on tärkeää erottaa tutkimusajan-

kohdan, kohortin ja iän mukainen vaihtelu toisistaan. Luvussa selostetaan, millaiset tulokset tulkitaan tässä esityksessä tutkimusajankohdan ja millaiset kohortin vaikutukseksi.

Luvuissa 6–10 tarkastellaan erilaisissa sosiaalisissa suhteissa tapahtunutta muutosta vuodesta 1986 vuoteen 1994. Muutoksen mekanismin tai syyn paikantamisessa ote on pitkälti induktiivinen (tästä Uusitalo 1995, 19-22). Sitä se on sen vuoksi, että etukäteishypoteesien rakentamiseen vuosien 1986 ja 1994 välisenä aikana tapahtuneelle kehitykselle ei yksinkertaisesti ole aineksia. Vaatimus deduktiivisesta otteesta sosiologiassa rajaisi nähdäkseni tutkimuskohteet jo ennestään paljon tutkittuihin aihepiireihin.

Ensiksi induktiivisuus näkyy siinä, että lähtökohtana muutosten tutkimiselle on sen (empiirinen) selvittäminen, onko koko väestön tasolla havaitussa muutoksessa kyse eri-ikäisten keskuudessa tapahtuneesta muutoksesta eli periodivaikutuksesta vai johtuuko muutos kohorttikoostumuksen muutoksesta tutkimusajankohtien välillä eli kohorttivaikutuksesta. Jos todetaan, että kyseessä on kohorttivaikutus, muutoksen mekanismien etsimisen suuntaan vaikuttaa se, mitkä kohortit ovat osallistuneet muutoksen tuottamiseen. Muutoksen tulkinnassa pyritään siihen, että selittävien ja selitettävien ilmiöiden välinen ajallinen etäisyys on mahdollisimman lyhyt (tästä Ruonavaara 1995, 258).

Luvussa 11 tehdään yhteenveto empiirisistä tuloksista ja niiden tulkinnoista. Luvussa 12 esitetään ajateltavissa olevat vaihtoehdot sille, miten suomalaiset liittyvät toisiinsa tulevaisuudessa.

Liitteessä tarkastellaan vuosien 1986 ja 1994 tutkimusaineistojen vertailtavuutta ja selostetaan tutkimusaineistoista johtuvaa tutkimuskohteen rajausta sekä sosioekonomista asemaa koskevan tiedon muodostamista.

1.3 Tutkielman lähtökohtana olevat empiiriset tulokset

Seuraavaksi tarkastellaan tutkielman lähtökohtana olevia empiirisiä tuloksia koko väestön tasolla ja paikannetaan muutos vuodesta 1986 vuoteen 1994 henkilökohtaisten suhteiden ylläpidossa. Empiiriset tulokset koskevat muutoksia tapaamisten useudessa erilaisissa henkilökohtaisissa, yksityiselämän sosiaalisissa suhteissa sekä muutosta luottamuksellisen keskustelusuhteen

yleisyydessä. Tapaamisten useuden vaihtoehtoja olivat tutkimusaineistoissa tapaaminen lähes päivittäin, suunnilleen joka viikko, suunnilleen joka kuukausi, muutaman kerran vuodessa ja harvemmin.

Sukulaisuussuhteista ovat tarkastelun kohteena eri kotitalouksiin kuuluvien vanhempien ja lasten väliset suhteet sekä eri kotitalouksiin kuuluvien sisarusten väliset suhteet. Näitä sukulaisuussuhteita koskevat tarkastelut rajoittuvat niihin, joilla on eri kotitalouksissa eläviä asianomaista kategoriaa edustavia henkilöitä.

Ei-sukulaisten välisistä suhteista työtovereiden välisten suhteiden tarkastelu rajoittuu niihin, joilla heidän oman vastauksensa perusteella on työtovereita, kun taas naapuruus- ja ystävyys-suhteiden tarkastelu koskee koko väestöä. Koko väestöä koskee myös viimeinen tarkastelun kohde, luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo.

On kuitenkin täsmennettävä ”koko väestön” käsitettä. Molemmissa elinolotutkimuksissa perusjoukkona oli 15 vuotta täyttänyt väestö. Tästä esityksestä on kuitenkin rajattu pois koululaiset, opiskelijat ja varusmiehet.²

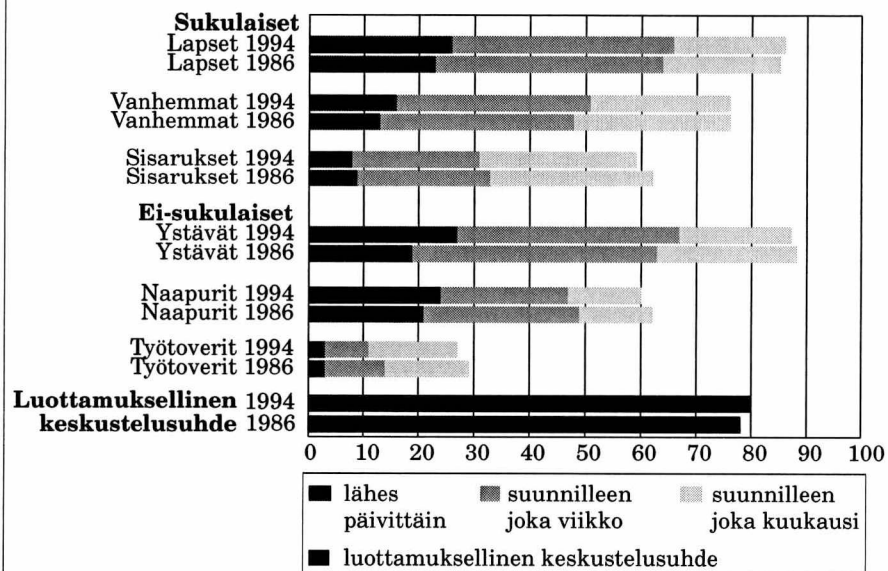
Naapureiden tapaamisessa on (haastatteluohjeiden perusteella) kyse seurustelusta naapureiden kanssa, ei pelkästään muuttaman sanan vaihtamisesta kohdattaessa sattumalta. Työtovereiden tapaamisessa taas on kyse yhteisestä vapaa-ajan vietosta vaikkapa yksittäisen työtoverin kanssa.

Kuvioon 1 on merkitty lähes päivittäin, suunnilleen joka viikko ja suunnilleen joka kuukausi tapaavien osuudet. Vaakapylväiden ilmaiseman osuuden poikkeaminen sadasta prosentista kertoo niiden osuuden, jotka tapaavat kyseiseen kategoriaan kuuluvia ihmisiä harvemmin kuin kerran kuukaudessa. (Naapureiden ja työtovereiden tähän osuuteen sisältyy myös pieni ”ei osaa sanoa”-vastausten osuus.)

Kuviosta näkyy, että koko väestön tasolla tapahtuva tarkastelu ei paljasta kovin suuria muutoksia. Jos esimerkiksi tarkastel-

2 Yksi syy koululaisten, opiskelijoiden ja varusmiesten rajaamiseen pois on se, että vuonna 1994 ei kysytty koulu- tai opiskelutovereiden tapaamista, päinvastoin kuin vuonna 1986. Näiden ryhmien rajaamiseen pois tarkastelusta on kuitenkin muitakin syitä. Ne liittyvät elämänvaiheen poikkeuksellisuuteen, joka kaiketi heijastuu myös tämän tutkimuksen kohteena oleviin asioihin. Ilmiselvää poikkeuksellisuus on varusmiesten osalta, joilla lomien rytmittävät erilaisten yksityiselämään kuuluvien ihmisten tapaamismahdollisuuksia. Varsin suurta poikkeuksellisuutta voi esiintyä myös opiskeluvaiheessa: Voidaan asua väliaikaisesti kaukana lähisukulaisista. Voidaan edelleen viettää opiskelijan elämää täysin irrallaan naapuruussuhteista taikka sitten asua opiskelija-asuntolassa, jossa opiskelutoverit muodostavat naapuriston. Edelleen paljon päällekkäisyyttä esiintyyneen koulu- tai opiskelutoverin ja ystävän kategorian välillä.

Kuvio 1. Sukulaiset ja ei-sukulaiset tapaamisen kohteina vähintään kerran kuukaudessa sekä luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo 1986 ja 1994, %

laan sitä, mikä yksittäinen tapaamisten useuden vaihtoehto on tavallisin erilaisia yksityiselämään kuuluvia henkilöitä tavattaessa, nähdään ettei muutoksia ole tapahtunut vuosien 1986 ja 1994 välillä: molempina ajankohtina tavallisinta oli tavata lapsia, vanhempia ja ystäviä suunnilleen joka viikko ja sisarusia, naapureita ja työtovereita harvemmin kuin kerran kuukaudessa.

Mihin muutokset sitten paikantuvat? Sukulaisten tapaamisen osalta nähdään ensinnäkin, että lasten ja vanhempien keskinäisissä tapaamisissa muutos on ollut lähes päivittäin tapaavien osuuden kasvua.³ Toiseksi nähdään, että sisarusten tapaamiset ovat pikemminkin harvinaistuneet. Tämä harvinaistuminen kos-

3 Kuvioista nähdään, että vanhemmat tapaavat lapsiaan paljon useammin kuin lapset vanhempiaan. Se johtuu siitä, että lapsia on enemmän kuin vanhempia. Tapaamisten erilaista kirjautumista lapsille ja vanhemmille voidaan havainnollistaa esimerkin avulla: Jos perheessä on kaksi kotoa poismuuttanutta lasta ja toinen heistä tapaa molemmat vanhempansa yhdellä kertaa, lasten puolelle kirjautuu yksi tapaaminen ja vanhempien puolelle kaksi tapaamista. Tällöin ”puolet” lapsista tulee tavanneeksi vanhempiaan ja ”kaikki” vanhemmat tulevat tavanneeksi lapsiaan. Tilanne on päinvastainen silloin, kun vanhemmilla on yksi lapsi ja lapsi tapaa vanhempiaan erikseen. Tällöin lapsen kahta tapaamista vastaisi kummallakin vanhemmalla yksi tapaaminen. Koska eronneet ja uusiin perhемуotoihin siirtyneet vanhemmat olivat vuonna 1994 – ja ovat kai vieläkin – aikuisten lasten vanhempien keskuudessa vähemmistönä (esim. Melkas 1996, 189-193) ja eronneiden tai uusperheisiin siirtyneiden vanhempien lapset vielä pienempänä vähemmistönä aikuisten lasten keskuudessa, ensin mainitun tyyppinen ero, siis se että vanhemmille on taipumus kirjautua enemmän tapaamisia kuin lapselle, on tavallisempi kuin päinvastainen tilanne.

kee lievänä sekä päivittäisiä, viikoittaisia että noin kerran kuukaudessa tapahtuvia tapaamisia.

Ei-sukulaisista nähdään, että lähes päivittäiset tapaamiset ovat yleistyneet sekä ystävien että naapureiden kesken. Ystävien tapaamista koskevat vaakapylväät perustuvat alkuperäisille jakaumille, vaikka ne eivät välttämättä ole täysin vertailukelpoisia keskenään. (Luvussa 9 käytetään myös vertailukelpoisuutta lisäävää täydentävää tietoa.) Naapurien tapaamista koskeva muutos on ensisijaisesti lähes päivittäisten tapaamisten yleistymistä, mutta myös harvemmin kuin joka kuukausi tapahtuvien tapaamisten lievää lisääntymistä. Kun tätä harvinaistumista tarkasteltiin luvussa 7 esiintyvien väestöryhmien keskuudessa, harvinaisten tapaamisten osuuden muutokset vaihtelivat pitkälti käänteisesti lähes päivittäin tapahtuvien tapaamisten osuuden kanssa. Siksi sitä ei tarkastella erikseen tässä tutkielmassa.

Kuviosta 1 näkyy ei-sukulaisten tapaamisista vielä se, että vapaa-ajan vietto työtovereiden kanssa on entisestäänkin harvinaistunut. Pieni vähemmistö, joka lähes päivittäin viettää vapaa-aikaansa työtovereiden kanssa, on pysynyt samansuuruisena, mutta suunnilleen joka viikko tapahtuva yhteinen vapaa-ajan vietto on harvinaistunut.

Kuvion alimmat vaakapylväät kertovat luottamuksellisen keskustelusuhteen hienoisesta yleistymisestä tutkimusajanjaksolla. Vuonna 1994 kysymystä luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolosta ei esitetty niille, jotka olivat ilmoittaneet, ettei heillä ole oikein läheisiä ystäviä. Heitä on 7 prosenttia vuoden 1994 tutkimusaineistosta. Nämä henkilöt on sijoitettu niihin, joilla ei tällaista keskustelusuhdetta ole. Tämä menettely saattaa hiukan aliarvioida luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyyttä jälkimmäisenä tutkimusajankohtana.

Tulkintaa yllä esitetyille muutoksille ei – ainakaan minun – olisi mahdollista rakentaa ilman luvuista 2–5 syntyvää ”käsitekarttaa”. Palaan siihen, kun luvuissa 6–10 etsin muutoksen mekanismeja yhteiskunnasta tapahtuneesta kehityksestä.

2 Klassiset keskustelut sosiaalisista muodoista

Ihmisten välisen vuorovaikutuksen moninaisuuden jäsentämiseksi tarkastellaan tässä luvussa vuorovaikutuksen lajeja tai sosiaalisia muotoja, joiden välityksellä ihmiset toteuttavat sosiaalisia tarpeitaan. Vaikka sosiaalisten muotojen säilymisen ehtona onkin "itsestään selvä" yhteys ihmisten tarpeisiin, ne omaksuvat synnyttyään oman, niiden säilymisen kannalta oikean logiikan ja toimivat oman dynamiikkansa mukaisesti vuorovaikutuksen konteksteina. Näin niihin syntyy tiettyä läpinäkymättömyyttä: osallistujat investoivat vuorovaikutuksen "sosiaalista energiaa" muotoihin "ikään kuin jonkinlaisina ulkoisina olentoina". Osallistujat eivät siis välttämättä ole kovinkaan tietoisia muodon logiikasta, vaikka toimisivatkin sen mukaan. (Lash 1999, 130; Noro 1991, 35; Simmel 1908, 6, 21.)

Tästä luvusta lähtien esitetään käsitteitä, joihin viitataan myöhemmissä luvuissa selittämättä uudestaan käsitteen sisältöä. Osalla käsitteistä saattaa arkikielessä olla tämän esityksen määrittelyistä poikkeavia konnotaatioita. Lisäksi yhteisön käsite on osin erilainen tarkastelun kohteena olevissa Tönniesin ja Schmalenbachin sosiaalisissa muodoissa. Silloin, kun on tarvis tehdä ero näiden kirjoittajien yhteisön käsitteiden välillä, myöhemmissä luvuissa mainitaan erikseen kumman kirjoittajan yhteisön käsitteestä on kysymys.

Ensiksi tarkastellaan Tönniesin perustavia⁴ yhteenliittymien muotoja, Gemeinschaftia (yhteisö) ja Gesellschaftia (yhteiskunta) ja niiden edellytyksenä olevia tahdon lajeja, vaikka Gemeinschaft ja Gesellschaft eivät varsinaisesti ole Tönniesillä mitään omalakisuuksiaan, vaan pikemminkin seurausta tahdon lajien vaikutuksesta. – Tönnies jakoi Hobbesin näkemyksen siitä, että objektiiviset asiaintilat edellyttävät jatkuvasti uusiutuvia "myöntöjä", positiivisia tahdonakteja (Töttö 1996, 163). – Sen sijaan seuraavaksi tarkasteluun esille otettavassa, Herman Schmalenbachin suorittamassa Tönniesin dikotomian muunnoksessa on kyse pikemminkin ihmisen tahdosta riippumattomista sosiaali-

4 On esitetty, että "vaikka sosiologian teoreettisesta käsitteistöä olisivat kaikki muut palat jonkin muinaisen ruukun sirpaleiden tavoin kadonneet, rakennelma voitaisiin entistää yhden ainoan osasen, Tönniesin käsitteparin perusteella" (Töttö 1996, 156).

sista muodoista. Kolmanneksi tarkastellaan Simmelin seurallisuutta sosiaalisen muotona. (Tarkastelu ei etene kronologisesti kuin osittain: Tönnies-kriitikko Schmalenbach oli Simmelin oppilas.)

Seuraavan luvun alkuun on jätetty Simmelin toisen sosiaalisen muodon – kiitollisuuden – esitys. Se antaa taustan purkaa niitä tapoja, joilla ihmiset säätelevät riippuvuuttaan ja erillisyyttään suhteessa toisiinsa.

Millainen suhde sosiaalisilla muodoilla sitten ovat niiden materiaana olevaan vuorovaikutukseen?⁵ Sosiaaliset muodot ovat sekä apuvälineitä historiallisen moniaineksisuuden jäsentämisessä että historiallisia itsessäänkin. Ne ovat tutkijan abstraktioita, joissa yleistettävyyden ja määreellisyys vaihtelevat käänteisesti. (Noro 1991, 37-38; Schmalenbach 1977, 92-93; Simmel 1908, 13-14.)

2.1 Ferdinand Tönnies: Tavoitellako yhteenkuuluvuutta vai omaa etua?

Aluksi tarkastellaan Tönniesin tahdon lajien kahta päätyyppiä, jotka erottelevat yhteisön (Gemeinschaft) ja yhteiskunnan (Gesellschaft). Yhteisöä vastaavaa luonnollista tahtoa (Wesenswille 'olemustahto') on tahto, joka sisältää ajattelun, kun taas yhteiskuntaa vastaavaa rationaalista tahtoa (Kürwille 'mielivaltainen tahto') on tahto, joka syntyy ajattelusta (Tönnies 1955, 119).

Kaikkein yksinkertaisimmillaan luonnollisen ja rationaalisen tahdon ero voidaan esittää seuraavasti: luonnollista tahtoa edustaa tilanne, jossa yksilö toimii pelkästään emotionaalis-impulsiivisten preferenssiensä ohjaamana, rationaalista tahtoa taas tilanne, jossa omaksuttu päämäärä edellyttää tunteiden ja mieltymysten tukahduttamista. Seuraavaksi yksinkertaisin taso on sosiaalinen suhde: Jos luonnollinen suhde vallitsee, yksilöt kokevat toisensa läheisiksi ja että molemmat vahvistavat toistensa olemassaoloa. Jos luonnollinen suhde ei kuitenkaan tyydytä siihen osallistuvan tarpeita, hänen on ryhdyttävä johonkin muuhun. Tällöin eteen tulee rationaalisen tahdon piiriin kuuluva vaihtosuhde, jota Tönnies luonnehtii seuraavasti: ”Mitä minä teenkin

5 Muodon ja materiaalin tai sisällön erottelusta käyköön esimerkkinä kilpailun sosiaalisen muodon esiintymismahdollisuus vaikkapa perheessä tai uskonnollisessa yhteisössä, jotka tällöin edustaisivat sisältöä tai materiaalia, jota kilpailun sosiaalinen muoto muovaa.

sinua varten, teen vain keinona saadakseni sinulta palveluksen. Mitään muuta en todellakaan halua.” (Mts. 16, 18-19, 21.)

Luonnollisen tahdon mukainen toiminta voi päältä katsoen näyttää aivan samalta kuin vaihtosuhteeseen perustuva toiminta, mutta luonnollinen suhde on vanhempaa perua kuin sen toimijat. Tällöin toiminnasta tulee itsestäänselvyys, johon liittyvää tahtoa voivat luonnehtia ”joko halusta taipumukseen ja rakkaudesta tapaan ulottuvat asiat tai velvollisuudentunteen sisältämä järki tai äly”. (Mts. 20.) Tämän enempää ei ole syytä tarkastella luonnollista tahtoa yhtenä kokonaisuutena.

Luonnollinen tahto jakaantuu ihmisen (ja eläinten) kehityksestä omaksutun analogian avulla kolmeen lajiin, jolla on tosin vastineensa myös rationaalisessa tahdossa, mutta niitä en käsittele tässä. Luonnollisen tahdon eri lajit ovat kaikki samanaikaisesti läsnä luonnollisessa tahdossa, mutta ne ovat erotettavissa toisistaan, kun tarkastellaan elimistön kehitystä myötäsyttyisempien tahdon lajien omaksumisesta kehittyneempien tahdon lajien omaksumiseen (mts. 121-122, 124). Näille luonnollisen tahdon lajeille on vastineensa yhteisöjen muodoissa, jotka esitetään seuraavassa asianomaisen luonnollisen tahdon lajin yhteydessä. Nekin ovat sisäkkäisiä tai samaan aikaan olemassaolevia, kuten ‘talo’ ‘kylässä’.

Perheen ja suvun ‘vegetatiivinen tahto’

Myötäsyttyisin tahdon laji on Tönniesin mukaan ‘vegetatiivinen tahto’. Se ilmenee fyysisen ja psyykkisen mielihyvän tai mielihäntänsä sävyttäminä reaktioina ruumiin sisäiseen tilaan tai ulkoisiin ärsykkeisiin. Ruumiillisilla tuntemuksilla on vastineensa puhtaasti psyykkisellä tasolla: se on eläimen vaistoon verrattava ‘pitäminen’, tietyt luontaiset mielihyvän kohteet ja taipumukset tiettyihin toimintoihin, ylipäätään kaikki se, jota ei voi Tönniesin mukaan selittää muuten kuin geneettisen perimän avulla. (Mts. 124-126.)

Vegetatiivista tahtoa vastaava yhteisömuoto on Tönniesillä suku. Sukulaisuuden ytimenä on biologinen uusintaminen ja ”inhi-milliset tahdot ovat siinä liittyneinä fyysisiin ruumiisiin, jotka ovat suhteessa toisiinsa polveutumisen ja seksuaalisuuden kautta”. Lähinnä tätä ydintä on suhde äidin ja lapsen välillä, jossa fyysinen elementti on sitä voimakkaampi, mitä lähempänä ollaan suhteen alkua (syntymää). Seuraavalla kehällä ovat puoliso-

väliset suhteet ja niitä seuraavalla sisarusten väliset suhteet.⁶ Sisimmällä kehällä, äidin ja lapsen suhteessa, mielihyvä ylittää Tönniesin mukaan työn tärkeydessä, mutta muissa yhteisön tehtävissä on tasapainoitava ponnistuksen ja mielihyvän välillä. Erityisesti näiden fyysis-organisten suhteiden alueelta ”löydämme vahvemman vaistomaisen ja välittömän hellyyden heikkoa kohtaan, halun auttaa ja suojella, joka liittyy läheisesti omistamisen nautintoon ja nauttimiseen omasta voimasta”. (Mts. 42, 45-47.)

Talo on sukulaisuuden ”alue”. ”Sukulaisuuden tahto” ei rajoitu talon seinien sisään, mutta se etsii fyysistä läheisyyttä, koska vain se voi tyydyttää rakastamisen kaipuun. Pitkällä aikavälillä tai keskimäärin tavallinen ihminen on Tönniesin mukaan onnellisimmillaan ollessaan ”omiensa joukossa”. (Mts. 48-49.)

Kylän ja kulttuuriyhteisön ‘animaalinen tahto’

Ihmisen (tai eläimen) kehityksessä seuraavaksi omaksuttava tahdon laji on Tönniesin kehittelyssä ‘animaalinen tahto’. Myös elimistön ulkopuolella olevat asiat muovaavat tahtoa. Kun vegetatiivinen tahto ilmeni fyysis-psykkisinä mielihyvän tai sen vastakohtana tunteina, animaalinen tahto ilmenee tavan mukaisena käyttäytymisenä. (Mts. 126.) Tapa on tässä käsitettävä laajasti: sekä yhteisössä tarjoutuvien toimintojen suorittamisena että yhteisen moraalin jakamisena.

Jonkin asian tavaksi muuttuminen on pitkällisen harjoittelun tulosta. Mielihyvä liittyy tapaan eri tavoin: Ensinnäkin tapojen muotoutumiseen vaikuttavat alkuperäiset taipumukset, niin että pitämislle perustuvista toiminnan tyypeistä tulee helpommin tapoja kuin muista. Toiseksi sitä, mitä osataan tehdä, myös halutaan tehdä. Kolmanneksi tietystä elämänmuodosta tulee lopulta korvaamaton. (Tähän asti eläinanalogia pätee.) Tavan pohjalta ihmisellä kehittyy rohkeus vegetatiivisessa tahdossa tunteina esiintyvien kokemusten ystävällismieliseen tai vihamieliseen ilmaisemiseen – ja siten moraaliksi. (Mts. 126-129, 134-136.)

Animaalista tahtoa vastaava yhteisömuoto on varsin laava. Se kattaa kaikki yhteisen kulttuurisen perinnön ”kantajat” (heimo ”perheenä ennen perhettä”). Konkreettisimmillaan tämä yhteisömuoto on maalaiskylän naapuristossa läheisine asumuksineen,

6 Isyyttä Tönnies käsittelee omassa luvussaan lasten opetuksena ja ohjauksena ”lisääntymisen täydellistämiseksi” (mts. 44-45)

yhteistoimintasuhteineen ja yhteisine kohtaloineen. (Mts. 49, 56-57.)

Rajankäyntiä 'mentaalisen tahdon' ja 'rationaalisen tahdon' välillä

Luonnollisen tahdon kolmas muoto on 'mentaalin tahto'. Se kehittyi animaalisesta tahdon perustalle, jossa kommunikaatio ihmisten välillä oli jo olemassa. Nyt se kehittyy "sisäiseksi kommunikaatioksi", ajatteluksi. Mentaalisesta tahdon toimintoja ovat: 1) alkupeleistä ideoiden säilyttäminen, 2) ideoiden muodostaminen muistin pohjalta ja niiden yhdistely, 3) mielikuvien eriyttäminen ja yhdistely niiden määrittelyn, hyväksymisen ja hylkäämisen kautta. Moraalisella tasolla mentaalinen tahto ilmenee oman ja muiden käyttäytymisen painottamisena ja arviointina, jolloin – verrattuna animaalisesta tahdon moraalisesta vakaumukseen – kehittyy yksilöllinen moraalinen tietoisuus⁷. Näitä mentaalisen tahdon ilmenemismuotoja ei sinällään enää erota rationaalisen tahdon edellyttämästä ajattelusta mikään. (Mts. 123, 129, 132, 135-136.)

Olelliset erot luonnolliseen tahtoon sisältyvän mentaalisen tahdon ja toisaalta rationaalisen tahdon välillä syntyvät yhteydestä, jossa ne esiintyvät. Monimutkaisten toimintojen edellyttämät tahdot voidaan ymmärtää erityistahtoina, jotka syntyvät luonnollisen tahdon sisällä, silloin kun ajattelevan toimijan toiminta on johdettavissa yhteisön tarpeista, eikä "mitään ole niiden rinnalla tai ulkopuolella" (mts. 132, 136, 156). Rationaalisen tahdon mukaista on sen sijaan toiminta, jonka lopullinenkin, "mielihyvän lisäarvoksi" ymmärrettävä päämäärä on syntynyt yksilön ajattelussa (mts. 138-140). Eroa valaiskoon seuraava esimerkki: Jos kävisimme työssä vain perheen elatuksen motivoimina, olisi kyse luonnollisesta tahtoa ilmentävästä toiminnasta, kun taas toisena ääripäänä oleva työuran rakentaminen perheen tarpeista välittämättä edustaisi rationaalisen tahdon mukaista toimintaa. Tuskin kenestäkään todellisesta ihmisestä olisi esimerkkitapaustemme edustajaksi. *Luonnollisen ja rationaalisen tahdon käsitteet ilmaisevatkin ihmisen sisäistä ristiriitaa* (mts. 162-163, kurs. T.M.).

Vaikka mentaalista tahtoa ja rationaalista tahtoa voi monestakin syystä olla vaikea erottaa toisistaan, Tönnies erottaa mentaa-

7 Juuri tämä tietoisuus, "esi-isien ja kansan vakaumuksen perimmäisten periaatteiden ymmärtäminen" tuottaa niiden hylkäämisen mahdollisuuden. Tietoisuus on rationaalisen tahdon vapauden edellytys. (Tönnies 1955, 182-183).

liselle tahdolle oman yhteisömuotonsa. Se on ystävyys, joka ”syntyy työn ja älyllisen asenteen samanlaisuudesta”. Sitä esiintyy Tönniesin mukaan (pikku)kaupunkien killoissa tai korporaatioissa, uskonnollisissa yhteisöissä tai muissa veljeskunnissa. Nämä yhteisöt edustavat Gemeinschaftin korkeinta muotoa, joka yhtäkaikki ”sisältää perheen idean todellisuuden yleisimpänä ilmauksena”. (Mts. 49, 57.) Ne siis ajavat Gemeinschaftin asiaa.⁸

Rationaalinen tahto siis edellyttää yksilön ajattelussa syntynyttä päämäärää. Sen edellytyksenä on muisti, joka sisältää lukemattomia mielikuvia tulevaisuuden mahdollisuuksista. Kun näistä mahdollisuuksista valitaan toiminnan ”lopullinen päämäärä”, tulee mukaan kuvaan rationaalinen tahto, joka ideaalita-pauksessaan tarkoittaa sitä, että yksi päämäärä – tai ajatus siitä – hallitsee kaikkia harkittuja toimintoja. (Mts. 138.)

Kuviteltu onnen lisäarvo perimmäisenä päämääränä sisältää ja edellyttää periaatteen, jonka mukaan kustannusten tulee olla hyötyjä pienempiä. Siihen päästään ”parhaan metodin”, käytettävissä olevien keinojen hyvin suunnitellun ja hyvin ajoitetun käytön avulla. Tietoisuus tarkoittaa tässä yhteydessä kaikkea sitä tietoa, joka yksilöllä on hallussaan asioiden säännönmukaisesta tai todennäköisestä kehityssuunnasta, mukaan lukien toisaalta tiedon hänen omasta vallastaan, toisaalta hanketta vastustavista tai ystävällismielisistä ”vieraista voimista”. Tällöin projekti määrittää yksilön ystävällis- tai vihamielistä suhdetta muihin ihmisiin. Projektinsa vastustajiin tai epäilijöihin rationaalinen toimija suhtautuu ylimielisesti senkin takia, ettei epävarmuuteen ole varaa. ”Hän haluaa vain toteuttaa suunnitelmansa ja säilyttää elämäntapansa ja elämänfilosofiansa.” (Mts. 138, 142-143, 165.)

Se yhteenliittymä, jossa rationaalinen tahto vallitsee, on yhteiskunta. Niiden yhteys käy ilmi seuraavasta: Rationaalinen tahto pyrkii kontrolloimaan luontoa (ja ihmisiä) saadakseen enemmän kuin antaa. Tässä pyrkimyksessään se törmää toiseen rationaaliseen tahtoon, joka pyrkii samaan. Tällöin tarvitaan yhteiskuntaa tai ehkä tarkemmin valtiota yhteiskunnan periaatteiden toteuttajana.⁹ ”Yhteiskunnan tahto” on pohjimmiltaan keske-

8 Yhdistystoiminta sisältää sekä luonnollisen että rationaalisen aineksia: Gemeinschaft-yhdistykset voivat esittää johtajiensa toiminnan kautta tahtonsa rationaalisenä tahtona, kun taas yhdistystoiminnan periaatteet (jokainen antaa ja saa saman verran tai jossakin perustellussa suhteessa) tuottavat sen, että Gesellschaft-yhdistyksen jäsenet eivät ole kiinnittyneitä toisiinsa rationaalisen tahdon toimintojen kautta. Yhdistys on Tönniesin mukaan Gesellschaftin ainoa sosiaalisen suhteen muoto. (Mts. 224-225.)

9 Valtio on Tönniesillä yhteiskunnan luomus ja ”ajatteleva toimija” (Tönnies 1955, 250-251).

nään ristiriitaisten rationaalisten tahtojen yhteensovittamista.¹⁰
(Mts. 143, 161, 238.)

Rationaalinen tahto ja ”sovinnainen yhteiskuntaelämä”

Luonnollisen tahdon eri yhteisömuodoissa oli aina kyse ihmisten välisistä suhteista, kun taas inhimillistä olentoa rationaalisen tahdon ‘ajattelevana toimijana’ luonnehtii puhtaan muodon tasolla vain eristyneisyys (mts. 161-162). Entä esittääkö Tönnies empiirisiä havaintoja rationaalisen tahdon vaikutuksesta ihmisten välisiin suhteisiin?

Ainut kohta, jossa Tönnies käsittelee eksplisiittisesti rationaalisen tahdon ja ihmisten välisten suhteiden riippuvuuksia, löytyy koulutetun väestönosan ja tavallisten ihmisten välisestä vertailusta: Tavallisille ihmisille perhe-elämä ja siihen kiinteästi liittyvä naapuruus ja ystävyys ovat elämä itse. Koulutetuilta sen sijaan nämä suhteet katoavat Tönniesin mukaan sitä suuremmassa määrin, mitä keskeisemmän sijan yksilön rationaalinen vapaus saa.¹¹ Perheestä tulee toisarvoinen luonnollisten tarpeiden tyydyttäminen muoto ja naapuruus ja ystävyys korvautuvat eturyhmillä ja sovinnaisella yhteiskuntaelämällä. (Tönnies 1955, 193.)

Ystävyyyden kategorian ongelmallisuus nykypäivän kannalta

Tönnies sijoitti ystävyyyden luonnollisen tahdon alueelle sijoittuvan mentaalisen tahdon yhteisömuodoksi. Tästä ratkaisusta ei välttämättä seuraa, että Tönnies olisi ollut tietämätön siitä romantiikan ajan kirjallisuudesta, jossa jo hahmoteltiin ystävyyyden tai rakkauden yhteisöön palautumatonta erityisyyttä (tästä Luh-

10 Rationaaliset tahdot eivät esiinny antagonistisina suhteessa toisiinsa. Se käy ilmi kohdassa, jonka perusteella hänen esitystään on luonnehdittu dialektiseksi (Lüschen & Stone 1977, 23): Gemeinschaftin taipumusta kehittyä Gesellschaftin suuntaan vastaa Gesellschaftin taipumus Gemeinschaftin suuntaan, kun yhteiskuntarauhaa tavoitellaan yhteisesti (Tönnies 1955, 222-224).

11 Samanlaisiin väitteisiin on päädytty yhteiskunnalliseen kilpailuun osallistumisen vaikutuksista: Markkinoilla tapahtuvaan kilpailuun käytetty aika on jo sinänsä poissa markkinoiden ulkopuoliseen sfääriin käytettävästä ajasta, mutta kilpailuun osallistumisella ja siinä menestymisellä muitakin vaikutuksia. Paineet ajankäytön tehostamiseen aiheuttavat paineita poikkeamiseen totutun tavan mukaisesta käyttäytymisestä. Poikkeaminen tavoista taas lisää ennakoimattomuutta muiden ihmisten kannalta. Ja mitä paremmin henkilö menestyy kilpailussa, sitä suuremmat sosiaalisiiin suhteisiin käytetyn ajan subjektiiviset kustannukset ovat. Ja mitä suuremmat subjektiiviset kustannukset ovat, sitä tiukemmat ovat vasta- vuoroisuuden vaatimukset. (Hirsch 1978, 71-72, 80-81, 88)

mann 1986, 132-134, 152-153, 176). Tönnies pyrki erottamaan ystävyuden muista luonnollisen tahdon yhteisömuodoista. Se on hänen mukaansa vähemmän vaistomaista ja tapojen sanelemaa ja perustuu päinvastoin suuremmissa määrin vapaalle valinnalle kuin muut muodot (Tönnies 1955, 50). Yhtä kaikki ystävyuden yhteisömuoto jää Tönniesillä yhdeksi kerrokseksi luonnollisen tahdon yhteisömuotojen kokonaisuudessa eikä sille hahmotu omaa dynamiikkaa, joka voi jopa joutua ristiriitaan yhteisön tarpeiden kanssa (tästä Paine 1969, 508, 510). Se jää Tönniesillä ystävyuden perinteisen eetoksen sanelemaksi solidaarisuudeksi (vrt. Luhmann 1986, 19, 153).¹² Tässä anakronismissa ilmenee juuri Tönniesin yhteisön ja yhteiskunnan dikotomian (ja muiden vastaavien dikotomioiden) rajoittuneisuus, jonka korjaaminen oli Schmalenbachin tarkoituksena (tästä Lüschen & Stone 1977, 1).

2.2 Herman Schmalenbach: Muodot muovaavat yhteenkuuluvuuttakin

Nyt joudumme aika kauas Tönniesin tahdon ensisijaisuudesta. Vaikka Herman Schmalenbachin¹³ lähtökohtana olivat Tönniesin tahtojen ylläpitämät yhdistymisen muodot, hänen esittämänsä sosiaaliset muodot ovat päinvastoin omalakisista, ihmisten tahdosta riippumattomia kokonaisuuksiaan, kuten edellä jo todettiin.

Schmalenbachin mukaan Tönnies oli ensimmäinen, joka näki selvästi rationalismin ja romantiikan kiistojen taustalla todellisuuden kaksinaisuuden, sen että Gemeinschaft ja Gesellschaft ovat yhtä aikaa olemassa ja muovaavat omalla tavallaan sosiaalisia siteitä (Schmalenbach 1977, 67). Kuitenkin se, että Tönnies oli

12 Tönniesillä oli syynsä korostaa solidaarisuuden kaltaisia asioita. Hän joutui todistamaan kaupallistumisen ja teollistumisen disintegroivaa vaikutusta kotiseudullaan Schleswigin herttuakunnan maaseudulla ja poliittisen yhteisön muuttumista pelkäsi hallinnolliseksi alueeksi Schleswigin ja Holsteinin herttuakuntien Preussiin liittämisen yhteydessä. Tönnies oli vakuuttunut siitä, että rauhanomaiset suhteet ihmisten välillä olivat minkä tahansa sosiaalisen järjestyksen päämääränä, ja siitä, että sosiologian tehtävänä oli näyttää tietä tämän rauhanomaisuuden saavuttamiseen. Hän pani toivonsa tavalliseen ihmiseen, koska "varakkaat ja koulutetut luokat" olivat taipuvaisia nojautumaan, statuksensa saavuttamiseksi tai säilyttämiseksi, rationaaliseen toimintaan seurauksista välittämättä. Hän asettui työläisten puolelle ja toivoi, että osuustoiminta- ja ammattiyhdistysliike voisivat ratkaista rationalismin ja individualismin tuottamia ongelmia. (Tönnies 1955, kääntäjän johdanto xxv-xxvi, ks. myös Töttö 1996, 157-160)

13 Herman Schmalenbach (1885-1950) opiskeli Berliinissä ja Jenan yliopistoissa. Hän julkaisi 24-vuotiaana ensimmäisen teoksensa, joka käsitteli metafysiikkaa, ja väitteli tohtoriksi seuraavana vuonna samasta aiheesta. Toimittuaan dosenttina ja 'ekstra ordinariuksena' Göttingenin yliopistossa hän otti vuonna 1931 vastaan filosofian ja historianfilosofian professorin Baselin yliopistossa ja toimi siinä elämänsä loppuun asti. On väitetty, että Schmalenbach ja hänen oppilaansa filosofiassa ja sosiologiassa olivat Simmelin välittömiä seuraajia Euroopassa (Lüschen & Stone 1977, 7).

omaksunut Schopenhauerilta tahdon käsitteen kuvaamaan tätä kaksinaisuutta, on antanut Schmalenbachin mukaan mahdollisuuden konstruoida yhteisötietoisuus tunteena ja käyttää yhteisön käsitettä tunnuksena ”kaikille mahdollisille aikakauden harhakuvielmille” (esim. liikemiesten ”etujen yhteisöt” mts. 64, 78-79).

Purkaakseen yhteisön käsitteeseen kertynyttä epämääräisyyttä Schmalenbach esittää kolmannen käsitteen, joka on saksaksi ”Bund” ja englanniksi käännettynä ”Communion”. Käsitteen sisällön huomioonottavaa suomenkielen vastinetta ei ole helppo löytää, niin että käytän saksankielen perusteella nimitystä ’liitto’, vaikka silläkin on käsitteen ulkopuolelle meneviä konnotaatioita suomenkielessä.

Tönnies ei Schmalenbachin mukaan ymmärtänyt liittoon kuuluvien ilmiöiden ominaisluonnetta, koska niitä esiintyy Tönniesillä vain eräänlaisena yhteisön ylevöittämisenä. Tarvitaan erillistä liiton käsitettä. Tähän viitattiin jo edellä Tönniesin ystävyyskäsitteen ongelmallisuuden yhteydessä. Schmalenbachin tarkastelun kohteena on yhteisön, liiton ja yhteiskunnan kolmiyhteys. Ne ovat abstraktioita, joiden tarkoitus on avustaa todellisuuden jäsentämisessä ja jotka voivat esiintyä todellisuudessa sekoituneina toisiinsa. (Mts. 93, 101, 109-110.)

’Yhteisön’ itsestänselvyys

Yhteisön tarkastelussaan Schmalenbach käyttää osin hyväkseen Tönniesin antia. Hän määrittelee Tönniesin tapaan maalaisperheen yhteisön perustavaksi konkreettiseksi ilmenemismuodoksi. (Mts. 69.)

Tönniesillä ihmisen mieli esiintyy erottamattomassa yhteydessä ruumiiseen ja luontoon niin kauan kuin on kyse luonnollisesta tahdosta. Yhteys luontoon ilmenee siinäkin, että hän kuljettaa eläinanalogiaa mukana aina animaalisien tahdon ylärajoille asti.

Yhteisön yhteyttä luontoon edustavat Schmalenbachilla ”objektiivisesti annetut olosuhteet”, jotka muodostavat hänellä yhteisön viimekätisen perustan. Tästä yhteisön perustan objektiivisuudesta Schmalenbach pitää kiinni, vaikka hän toisaalta tarkentaa yhteisön perustaa vetämällä rajaa toisaalta merkityksettömään objektiiviseen, toisaalta liittoon. Tässä yhteydessä tulee esille yhteisön varsinainen edellytys, nimittäin vuorovaikutuksen tuottamat ”jäljet sielussa”, tyypillisesti tiedostamattoman alueella. (Mts. 74, 77.)

Rajanveto merkityksettömään objektiiviseen ja toisaalta liitton tapahtuu verisukulaisuuden tarkastelun avulla: Pelkkä tieto verisukulaisuudesta kuuluu merkityksettömän objektiivisen alueelle. Toisaalta pelkkä luonnollisuuden sävyttämä sukulaisuus-sieluisuuden kokemus ei rakenna yhteisöä, vaan liittoa. Yhteisön sijaan edellyttää sekä "olemassaolon tosiasiat" (kuten verisukulaisuuden) että psyykkisen, pitkälti tiedostamattoman kokemuksen niiden yhdistävästä vaikutuksesta. (Mts. 69, 75-77.)

Schmalenbachin yhteisössä on kyse aika-tila -suhteesta, jossa tilallinen läheisyys yhdistyy riittävän pitkään ajanjaksoon, jotta "jäljet sielussa" ovat mahdollisia. Korostaessaan objektiivisten asiantilojen ja tiedostamattoman merkitystä Schmalenbach katsoo toimivansa "humanistisen sosiologian" laiminlyömällä alueella. (Mts. 74-77, Weber-kritiikki, 109-119.)¹⁴

Yhteisö siis Schmalenbachin mukaan tuottaa kaiken sen, mikä yksilössä on "myötäsyntyistä" ja pitkälti tiedostamatonta. Tavallista on, että eletessä yhteisössä (perheessä, maatilalla jne.) yhteisö näyttäytyy hänen mukaansa itsestäänselvyytenä. Usein vasta ristiriidat tai yhteisöön kohdistunut uhka tekevät yhteisösuhteesta tiedostetun. Sama koskee yksilön laajempia yhteisöjä, kuten kansakuntaa tai kieliyhteisöä, joihin kuulumista ei normaalioloissa ajatella. Tämän tiedostamattomaksi luonnehditun yhteisösuhteen merkillisestä voimasta kertoo esimerkki veljeksistä, joista perintöriitojen yhteydessä tulee verivihollisia, mutta veljeys on ja pysyy (myös veljesten tietoisuudessa). (Mts. 78-79, 82.)

Yhteisössä esiintyvät myönteiset tunteet ovat tyypillisesti "implisiittisinä", kaiketi siis vähemmän tiedostettuina esiintyviä kiitollisuudentunteita suhteessa jo läsnäolevia myönnytyksiä tai "lahjoituksia" kohtaan. – Tätä tarkastellaan lähemmin Simmelin kiitollisuuden ja lahjan tarkastelun yhteydessä. – Yhteisössä esiintyvät hellyudentunteet, onnellisuus ja ylpeys taustoittuvat eri tavoin omistamisen tunteeseen. (Mts. 83.) Kuten edellä jo kävi

14 Objektiivisen viimekätisen määrävyyden osalta Schmalenbachin näkemys eroaa Simmelin tilan ja sosiaalisen suhdetta koskevasta näkemyksestä: Tarkastellessaan yhteiskunnan tilallista järjestystä Simmel moittii ihmisen "kausaaliviettä" siitä, että sillä on taipumus samaistaa "formaalit ehdot", joita ilman jokin tapahtuma ei voisi lainkaan tapahtua, ja "positiiviset, tuottavat syyt". Vaikka kaikki sosiaalinen tapahtuu tilan eri muunnelmissa, sosiaalisella on hänen mukaansa omalakisuuksa suhteessa tilaan tavalla, jota voidaan kuvata vertaamalla ajatusta ja kieltä: Ajatus ilmaistaan sanoissa, ei sanojen kautta. Vaikka sanat edellyttävät ajatusta ja sosiaalinen edellyttää tilaa, niiden välille jää ero. (Simmel 1908, 614-615.) Väittäisin, että eroa Schmalenbachin ja Simmelin välillä voitaisiin kuvata näkökulmaerona: Schmalenbachilla on yhteisön käsittelyn yhteydessä perinteisen maalaisen ja toisaalta lapsen näkökulma, Simmelillä taas on kaupunkilaisen ja aikuisen näkökulma. Toisaalta Simmel tekee ainakin yhdessä kohden myönnytyksen "luonnon" suuremmalle vaikutukselle sosiaaliselle: vaikka aikaisemmat perheyhteyden jatkuvuutta ylläpitäneet siteet ovat yksi toisensa jälkeen menettäneet merkitystään, "fysiologinen side ja se, mikä siihen liittyy välittömästi" näyttää siinä jossakin määrin onnistuvan (mts. 501-502).

ilmi, myös Tönniesillä yhteisön ytimessä, talossa, esiintyvään yhteenkuuluvuuteen liittyy ”omistamisen nautinto”.

‘Liiton’ rajoittuneisuus ja ‘yhteiskunnan’ viileys

Kun yhteisö perustuu ”olemassaolon tosiasioille” ja yhteisöön kohdistuvia tunteita voi olla vasta, kun yhteisö on jo olemassa, tilanne on täsmälleen päinvastainen liitossa: se perustuu erillisten yksilöiden tietoisille tunnekokemuksille. Tunteiden pohjalta tapahtuu ”yhteensulautumista”. Liitto asettaa kuitenkin ahtaat rajat syvien tunteiden ilmaisemiselle: Liiton perustana oleva enemmän tai vähemmän ”ekstaattinen” tunteiden virta osapuolten välillä ehtyy ennen pitkää. Eikä liitto voi liittona jatkaa olemassaoloaan kuin erillisten, tarkkaan harkittujen tekojen rajoissa (eikä koskaan niiden ulkopuolella). Tuloksena on perustava epävakaus. Liiton yksinkertaisin ilmenemismuoto on ystävyysuhde.¹⁵ (Mts. 75, 83-84, 87, 94-96, 102.)

Kun yhteisöä luonnehtii kokonaisuuden ensisijaisuus ja liittoa osapuolen ensisijaisuus, niin yhteiskuntaa luonnehtii yksilön ensisijaisuus. Yhteiskunnalle tyypilliset suhteet ovat sopimusperustaisia¹⁶ ja niitä voivat solmia vain vapaat yksilöt. Yhteiskunta siis edellyttää ja ylläpitää yksilöiden todellista erillisyyttä. Sopimukset ovat ajallisesti rajoitettuja ja sisällöllisesti määrättyjä, joten yhteiskunnalle tyypillisen sosiaalisen siteen kesto määräytyy sopimuksesta. ”Viileän varauksellisuuden eetos on luonteenomaista yhteiskunnalle.” (Mts. 94-96, 98.)

Muotojen ”epätäydellisyys”: toisesta kaivataan toiseen

Yhteisö, liitto ja yhteiskunta ovat sisäisesti omalakisista muotojaan ja sellaisina keskenään ristiriitaisia. Toisaalta ne ovat inhimillisten tarpeiden kannalta epätäydellisiä, joten ne edellyttävät toisiaan. Schmalenbachin mukaan on selvää, ettei sen enempää yhteisöä kuin liittoakaan voi olla ilman yhteiskunnan rakenteellisia järjestelyitä. Toisaalta puhdas yhteiskunta ja puhdas yhteisö synnyttävät liiton kaipuun, kun taas liitossa syntyy yhteisön kaipuu.

15 Kun Tönniesillä ystävyys esiintyi sukulaissuhteiden rinnalla yhteisöllisenä suhteena, nyt saadaan modernin ystävyuden käsite, jota luonnehtii toisaalta vapaus, toisaalta epävakaus.

16 Tässä Schmalenbach noudattaa Tönniesin näkemyksiä, joiden mukaan ”yhteiskunnan tahto” on pohjimmiltaan keskenään ristiriitaisten rationaalisten tahtojen yhteensovittamista (Tönnies 1955, 238).

(Mts. 91, 102-103.) Seuraavassa keskitytään kaikkein epävakaimman kategorian, liiton, sisäisten jännitteiden ja niiden seurausten tarkasteluun.

Liitossa vallitsevat tunteet tuottavat jo itsessään yhteisön mahdollisuuden, jos ne ovat riittävän voimakkaita vaikuttaakseen tiedostamattomaan (Mts. 89-90). Toisaalta edellä mainittu liitolle tyypillinen epävakaus hakee ratkaisuaan eri tavoin. Tässä yhteydessä Schmalenbach tarkastelee pitkään uskonnon kehitystä liitosta yhteiskunnalliseksi instituutioksi ja yhteisöksi. Tässä tarkastelussa tulee esille myös alkukristillisyyden ja institutionaalisoituneen kristinuskon jännitteinen suhde liiton ja yhteiskunta-yhteisön ristiriitana. (Mts. 71-73, 84-87, 99-100.) Sama ristiriita tulee esille maallisemmassa rakkaussuhteen, avioliiton ja perheen problematiikassa.

Koska liitto (rakkaussuhde) saa alkunsa erillisten yksilöiden kokemuksista, se näyttäisi olevan lähempänä yhteiskuntaa. Kuitenkin jo lähtökohdissaan siinä on yhteisönkaltaisuutta siinä mielessä, että osapuolet ovat usein samoista ”sosiaalisista piireistä” enemmän tai vähemmän yhteisine maailmankuvineen, elämänperspektiiveineen, tapoineen jne. Myös heti liiton perustamisen jälkeen se lähenee yhteisöä, kun yksilöiden erillisyys vähenee iloja ja suruja jaettaessa, mutta vasta ikuisen rakkauden lupaus sinetöi yhteisöllisyyden ajatuksellisesti. (Mts. 94-98, 104.)¹⁷

Malliesimerkki sosiaalisten muotojen läpinäkymättömyydestä on rakkausavioliiton diskurssi, joka sisältää aineksia kaikista kolmesta muodosta ottamatta lainkaan huomioon niiden omaa dynamiikkaa (mts. 97-98, 104-105). Nykypäivän rakkausavioliiton kannalta relevantti on Schmalenbachin huomio yhteiskunnan peruskategoriana esiintyvän sopimuksellisuuden suhteesta muihin sosiaaliin muotoihin. Sopimuksellisuus voi hänen mukaansa esiintyä yhteisössäkin eräänlaisena ala- tai apukategoriana, mutta liitolle ”mikään ei ole vieraampaa” kuin se (mts. 95). Jatkuvat neuvottelut kotiasioista ovat siis hänen ajattelunsa mukaan omiaan laajentamaan yhteisön alaa liiton kustannuksella, vaikka puolisoiden olisi ”ylläpidettävä liittoasennettaan huoli-

17 Vastaava olemisen tavan sisäinen jännitteisyys esiintyy Baumanilla hänen tehdessään eroa henkilökohtaisen moraalin ja yleisten eettisten sääntöjen välille. Hänelle henkilökohtainen moraaliksi on sitä, että ”Minä olen Toista varten, olipa Toinen Minua varten tai ei”. Tämän pyyteettömän läheisyyden sisäinen jännite on siinä, että vastuussa toisesta on vaikea olla ilman omaa tulkintaa toisesta, jolloin taas ”Toisesta tulee Minun huomukseni”. Käsitellessään osapuolten erillisyyden tunnustavaa, tuntoaistille perustuvaa eroottista rakkautta moraalin alueen metaforana Bauman toteaa, että tätä olemisen tapaa voidaan puolustaa välinpitämättömyyttä vastaan vain ylittämällä sen perusmääränä oleva erillisisyys. Tätä ylittämistä hän kuvaa samoin kuin Schmalenbach siirtymistä liitosta yhteisöön, kumppanin huoliin osallistumisena jne. (Bauman 1993, 50, 86-94.)

matta yhteisön yksitoikkoisuudesta”, jotta rakkausavioliitto eläisi ja voisi hyvin (mts. 109).¹⁸

Lyhyen aikavälin tarkastelussa Schmalenbachin sosiaalisten muotojen epätäydellisyys siis näkyy ennen muuta yksilön ja sosiaalisen suhteen (pitkästi tiedostamattomana) ”valintana” pysyvien muotojen välillä. Pitkällä aikavälillä sen sijaan itse muotojen suhteellinen merkitys vaihtelee Schmalenbachin mukaan. Antiikin sosiaalisuus oli Schmalenbachin mukaan liitonomaista, mutta keskiajalla sen perustana oli yhteisö. Modernin aikakaudella luotiin vallitsevaksi muodoksi yhteiskunnan erityinen järjestelmä. Väsyminen sen rationaalisuuteen taas tuotti ”myöhäisaikauden” sosiaalisuudelle liiton luonteen. (Mts. 120-125.)

Schmalenbachin sosiaalisten muotojen paikka

Schmalenbachin kategorioiden ihmisten tahdosta riippumaton omalakisuus ei jätä tilaa luovuudelle, jota epäilemättä esiintyy henkilökohtaisissa suhteissa. Siitä että tapahtumiin henkilökohtaisissa suhteissa voi sisältyä aimo annos luovuutta, ei kuitenkaan seuraa, että tapahtumat olisivat vailla kontekstia. Schmalenbachin sosiaalisten muotojen erottelua noudatetaan myöhemmin tarkasteltaessa yksityiskohtaisemmin toisaalta ystävyys- tai rakkaussuhdetta, toisaalta perhettä.

2.3 Georg Simmel: Vapaus ja tasa-arvo seurustelun ”varjomaailmassa”

Ihmiset eivät pelkästään etsiskele ’liiton’ suuria tunteita ja pyri niiden taltiointiin ’yhteisöön’. On myös (yksityiselämän) tarpeita, jotka kohdistuvat laajempiin sosiaalisiin piireihin. Tässä esityksessä näiden tarpeiden kiteytymänä käsitellään Simmelin seuralisuuden ’impulssia’ ja sen tyydytystä turvaavaa muotoa.

¹⁸ Vaikka Schmalenbach yleisesti ottaen (esimerkiksi uskonnollisten liikkeiden yhteydessä) myöntääkin mahdollisuuden yhteiskunnan voimistumiseen liiton kustannuksella, rakkausavioliiton tarkastelussa muotojen ristiriitainen suhde esiintyy hänellä vain liiton ja yhteisön ulottuvuudella (Schmalenbach 1977, 103-109). Ehkäpä avioliitto oli Schmalenbachin aikaan vielä niin vahva instituutio, että yhteiskunnan ja liiton välisten jännitteiden tarkastelu parisuhteen yhteydessä ei lainkaan tullut hänen mieleensä. Toisaalta lienee vaikea kuvitella nykyisinkään, ainakaan lapsiperheissä, yhteisön vähäistä merkitystä tai sen puuttumista kokonaan parisuhdetta muovaavien voimien joukosta. Joka tapauksessa sopimuksellisuus edustaa viime kädessä yhteiskuntaa, vaikka sitä esiintyisikin yhteisössä.

”Seurallisuuden sosiologiansa” Simmel esitti Saksan ensimmäisten sosiologipäivien avajaisesityksessään vuonna 1910 (Simmel 1949). Myöhemmin hän muokkasi jonkin verran esitelmäänsä teokseen *Grundfragen der Soziologie* (Simmel 1920). On arveltu, että Simmel ammensi seurallisuutta koskevia huomioitaan omasta kirjallisesta salongistaan (Noro 1991, 44, 1993, 39, 1996, 220-221). Monet seikat seurallisuuden tarkastelussa viittaavatkin sen yhteyteen salonkiseurusteluun.

Tutkijoita on askarruttanut se, ylittääkö Simmelin seurallisuuden tarkastelun käyppyytensä menneen maailman salonkiseurustelun. Arto Noron vastaus on myöntävä: modernin palkkatyöläisen vapaa-ajan vieton suunnittelulle Simmelin opetuksena on erityisesti se, että aidolla seurustelulla on oma itseisarvonsa (Noro 1993, 43). Jukka Gronow puolestaan toteaa:

”On ikään kuin Simmel haluaisi palauttaa tai pelastaa tuon vain taiteeseen kuuluvan vapaan kommunikaation takaisin sosiaaliseen kanssakäymiseen ... joko – ilkeästi tulkiten – sivistyneitten ihmisten salongin seurallisuuteen tai – sympaattisesti tulkiten – tavallisten ihmisten jokapäiväiseen kanssakäymiseen korostaessaan siihen aina liittyvän vastavuoroisen ja tasa-arvoisen esteettisen mielihyvän ja vapauden ulottuvuutta ja mahdollisuutta” (Gronow 1995, 230).

Jotta Simmelin seurallisuuden muodon mukaanotto tähän esitykseen olisi perusteltu, on tietenkin valittava Gronowin vaihtoehtoista jälkimmäinen. Tähän valintaan liittyy toinenkin valintani, nimittäin muodon määrittelemän seurallisuuden näkeminen tavoitteena, johon todellisessa seurustelussa vaihtelevassa määrin päästään.¹⁹ ”Salonginpito-ohjeet” sisältävät ymmärtääkseni paljon sellaista, joka ihmisellä on ikään kuin vaistomaisena tavoitteena silloin, kun hän pyrkii hyvään keskusteluilmapiiriin erilaisissa kanssakäymistilanteissa tai henkilökohtaisen suhteen vahvistamiseen.

Seurallisuuden tarveperusta

Esitelmässään Simmel aloittaa seurallisuuden tarkastelunsa taitteen ja pelin tai leikin yhteisten ominaisuuksien tarkastelulla. Molemmille on ensinnäkin yhteistä se, että ne saavat alkunsa to-

19 Sille että seurallisuus ymmärretään tavoitteeksi, johon vaihtelevasti päästään, eikä kanssakäymisten joko-tai -erotteluksi, on perusteluja Simmelin esityksessä. Seurallisuuden määreet esitetään joskus eksplisiittisestikin ehtoina täyteen seurallisuuteen pääsemiselle. Seurallisuuden eri asteilla liikkuminen taas tulee esille kohdassa, jossa todetaan, että seurallisuuden kaikki hienot motiivit voivat olla läsnä, vaikka kaskuja tai tarinoita kerrottaiinkin ikään kuin hätävarana keskustelun hiipussa (Simmel 1949, 259).

dellisuudesta, mutta yhtäkaikki jättävät tämän todellisuuden taakseen. Toiseksi niitä yhdistää eräänlainen tyydytyksen residuaali, joka perustuu ”psykologisen reaktion tai tarpeen hahmosa” olevalle taiteelliselle ja pelin tai leikin impulssille. Vastaavasti voidaan Simmelin mukaan ihmisessä erottaa seurallisuuden impulssi, joka ilmenee kaikesta kanssakäymisen erisisältöisyydestä riippumattoman itseisarvoisen tyydytyksen tunteessa, joka taas johtuu pelkästään kanssakäymisestä tai yhteenkuuluvuudesta. (Simmel 1949, 254-255; Gronow 1995, 221.)

Simmel esittää esitelmänsä alussa seurallisuuden impulssin ikään kuin antropologisena vakiona, joka tuottaa pyrkimyksen muodon määrittelemään seurallisuuteen. Esitelmän jälkipuoliskolta käy kuitenkin ilmi, että seurallisuus sosiaalisena muotona ja onnistuneen seurustelun ”terapeuttiset” merkitykset ovat ennen muuta modernin aikakauden ilmiöitä. Asiapakoilla ylilastatussa modernissa seurustelu on vapauttavaa ja helpottavaa, kun todellisuus abstrahoituukin seurustelun ajaksi viehättävään (esteettiseen) muotoon (Simmel 1949, 257, 261). Noro näkee koko seurallisuuden tyylyttelyineen, etäisyydenottoineen ja väistämättömine pinnallisuuksineen nimenomaan postmodernina sopeutumisstrategiana (Noro 1991, 58-62).

Miten seurallisuuden impulssin tyydytystä turvataan sen tyydytykseen erikoistuneessa muodossa? Tällöinhän tavoitteena on ei enempää, eikä vähempää kuin ”seurallinen silmänräpäys” (Simmel 1920, 56).

Vuorovaikutukset luovat muotonsa

Analogia taiteeseen ja peliin tai leikkiin on tärkeä Simmelin seurallisuuden tulkinnassa ja tätä analogiaa Simmel kuljettaa mukanaan koko tarkastelun ajan. Simmel-tutkimuksessa on tehty tulkinta, jonka mukaan siinä on kyse esteettisen tai esteettisen kaltaisen ulottuvuuden tuomisesta sosiaaliseen kanssakäymiseen, paitsi sosiologin suhteena tutkimuskohteeseensa, myös toimijoiden itsensä suuntautumisenä (Gronow 1995, 219-220). Se antaa vaihtoehdoisen tulkintakontekstin sellaisille sosiaalisille ilmiöille, jotka eivät ole tulkittavissa ihmisen ylä- tai ulkopuolella olevien, ihmisen tarpeita tukahduttavien moraal sääntöjen noudattamisena. Seurallisuuden yhteiskunnallistuminen muodoksi on siis osa sitä prosessia, jossa ”yksilöiden toiminta saa muotonsa ja kultivoituu kaiken aikaa sosiaalisessa kanssakäymisessä ilman pakkoa” (mts. 229).

Seurallisuuden muotomääreet

Kuten edellä jo todettiin, sosiaalisten muotojen dynamiikka sisältää läpinäkymättömyyttä, niin seurallisuuskin. Se näkyy muun muassa siinä, että luulemme esiintyvämme ”seurallisissa piireissä” luonnollisina henkilöinä kaikessa ainutlaatuisuudessamme, emmekä huomaa tietynasteista varautuneisuuttamme ja tyyllitelyämme (Simmel 1949, 257).

Vaikka seurustelun välittömästi koettu merkitys onkin yksilön kannalta hetkellisessä vapautumisessa arjen asiapakoista, se ei kuitenkaan ole mitään puhdasta joutoaikaa, vaan seurallisuudessa pelataan ”yhteiskuntapeliä”, joka abstrahoi aineksensa taiteen ja pelin tai leikin tapaan todellisuudesta. (Mts. 255.)

Simmelin mukaan ei ole sattumaa, että Euroopan kielissä sana yhteiskunta viittaa sananmukaisesti yhteisyyteen. Yhteiskunnassa yhteisyyttä ei kuitenkaan saavuteta; ongelma ratkeaa vain seurallisuudessa yhteiskunnan pelimuotona. Vain seurustelun keinotekoisessa ”varjomailmassa” elämän vakavat ongelmat ”ratkeavat” kitkatta, koska ”varjot eivät voi törmätä toisiinsa”. (Mts. 255, 257, 260-261.) Miten tämä ”varjomailma” syntyy?

Koska puhtaaseen seurallisuuteen ei liity mitään ulkoista pakkoa, yhteisyyttä on ylläpidettävä tahdikkuuden avulla. Keskustelunaiheissa se on kaiken sen poissulkemista, joka ei ole yhteisesti jaettavissa: ulkopuolelle on jätettävä toisaalta kaikkein objektii-visin aines (rikkaus, sosiaalinen asema, maine jne.), toisaalta kaikkein henkilökohtaisin aines. Seurustelu tapahtuu ylä- ja alakynnyksen rajaamassa välitilassa. (Mts. 255-256; Noro 1991, 47.)

Ylläkuvattu keskustelunaiheiden homogenisointi ylä- ja alakynnyksen avulla jo kertoo, paitsi sinällään yhteisyyden edellytyksistä, myös siitä, ettei seurallisuutta ole ilman tasa-arvoa. Simmel kuitenkin pohtii vielä erikseen seurallisuudessa tavattavan tasa-arvon luonnetta: Jotta seurallisuus olisi yhteiskunnan abstraktio, se edellyttää tasa-arvoisen tilanteen tuottamisen kohteliaisuuden avulla, koska ”puhtainta, läpinäkyvintä ja viehättävintä” on juuri vuorovaikutus tasa-arvoisten kesken. Tasa-arvo ei kuitenkaan ole tässä yhteydessä minkään ulkoisen eettisen prinssiipin tuottamaa, vaan lepää ehdottoman vastavuoroisuuden varassa. Kaikesta tästä syntyy harvinaisen luja keskinäinen riippuvuus: jokaisen mielihyvä on riippuvainen muiden ilosta. (Simmel 1949, 257; Simmel 1920, 67.)

Ylläesitetystä voi saada sen kuvan, että seurallisuus olisi vain sen (sisäisten) sääntöjen noudattamista. Tällainen muodon au-

tonomisoituminen tarkoittaisi kuitenkin sen lähenemistä omaan karikatyyriinsä, kuten menneiden aikojen hovietiketissä. Oikea seurallisuus, vaikka sitä tuotetaankin ”rakastettavuuden, sydämellisyyden, hyvä käytöksen ja kaikenlaisen muun viehättävyyden” avulla, saa voimansa syvästä ja todesta yhteydestä todellisuuteen. (Simmel 1949, 255, 260-261.)

Muodon määreiden runsaus ja suppea käyppysala vai päinvastoin?

Jos Simmelin seurallisuuden kuvauksen kontekstin tulkittaisiin myös määrittävän seurallisuuden sosiaalista muotoa, tämän muodon käyppys rajoittuisi pelkästään kutsuilla tapahtuvaan seurusteluun. Näin tulkittuna se ei mielestäni tuo kovinkaan kiinnostavaa lisää ihmisten välistä vuorovaikutusta koskevaan ymmärrykseen. Päinvastoin on nähdäkseni silloin, kun nähdään, että seurallisuuden impulssi ja pyrkimys sitä turvaavaan muotoon voivat esiintyä periaatteessa kaikkialla, missä ihmiset tapaavat toisiaan – vaikkapa naapurusten tavatessa toisensa sattumalta.

Olen taipuvainen näkemään seurallisuuden nimenomaan vuorovaikutustilannetta kuvaavana käsitteenä, jolloin kyseisen vuorovaikutuksen osapuolet voivat olla tekemisissä toistensa kanssa myös muulla tavoin. – Olivathan Simmelin salongin vieraatkin varmaankin tekemisissä toistensa kanssa myös salongin ulkopuolella. – Jos ehdottamani seurallisuuden käsitteen laaja käyppysalue hyväksytään, niin seurallisuuden ”ylevöittävä” vaikutusta (tästä mts. 259) voidaan löytää jopa perheenjäsenten välisestä vuorovaikutuksesta, vaikka suhteellisesti tärkeämpänä vuorovaikutuksen lajina se kaikei on sellaisten osapuolten välillä, joilla yhteisyyden saavuttaminen riippuu keskustelunaiheiden homogenisoinnista ylä- ja alakynnysten avulla.

3 Läheisyyden ja erillisyyden ulottuvuus: esimerkkejä ja jatkumo

Edellisessä luvussa tarkasteltiin erilaisissa vuorovaikutustilanteissa esiintyviä sosiaalisia muotoja, jotka eivät asetu millekään yhdelle ulottuvuudelle. Tässä luvussa liikutaan sen sijaan yhdellä ulottuvuudella, jolla jokaisessa sosiaalisessa suhteessa on jatkuvasti tehtävä ratkaisuja kahden arvostetun vapauden välillä. Toinen on 'vapaus riippumattomuuteen', joka ei yksilönvapautena selittelyä kaipaa, ja toinen on 'vapaus riippuvuuteen', joka sisältää "etuoikeuden" tukeutua toiseen. Sovittelu näiden ristiriitaisten vapauksien välillä on välttämätöntä. Täydellinen riippumattomuus tarkoittaisi sitä, ettei mitään suhdetta ole olemassakaan, täydellinen riippuvuus taas vaarantaisi yksilön koskemattomuuden ja hänen toimintakykynsä. (Rawlins 1992, 16-17.)

Jo tähän mennessä tapahtuneista tarkasteluista Tönniesin kuvaava luonnollisen ja rationaalisen tahdon ristiriita näyttäisi osuvan selkeimmin yksiiin ylläesitetyn ristiriidan kanssa. Tönniesin luonnollinen tahto on kuitenkin käsitteenä seka-aineksinen: luonnollisen tahdon mukainen toiminta voi olla moraalisen velvollisuuden tai vapaaehtoisuuden sävyttämää.²⁰ Tämä on puute, kun pyritään nykyihmisen kannalta nyansoidumpaan esitykseen. Niinpä läheisyyden ääripäätä kuvaavaksi lähtökohdaksi otetaan tässä Simmelin kiitollisuuden tarkastelu, jossa velvollisuuden ja vapauden erottelu on eksplisiittinen. Simmelin kiitollisuus muodostaa vertailukohdan sellaisille sopeutumismuodoille riippuvuuden ja riippumattomuuden ristiriitaan, joissa erillisyyden ylläpito saa painotetumman aseman.

Aluksi siis tarkastellaan Simmelin esitystä lahjan ja kiitollisuuden keskinäisyyhteistä. Kiitollisuuden sosiaalisesta muodos-

20 Ainut kohta, josta Tönniesiltä löytyy eksplisiittinen maininta antamisen vapaudesta, on vuoden 1955 englanninkieliseen laitokseen lisätyssä johdantoartikkelissa vuodelta 1931. Siinä hän sosiaalisen vaihdon tarkastelussaan kohdassa, jossa hän käsittelee äidin rakkautta pieneen lapseen, toteaa että "rakkaus yksin ei sido" (Tönnies 1955, 11). Aikaisemmin hän luonnehti lapsen hoitoa ja kasvatusta muita yhteisöllisiä tehtäviä mielihyväsävyisemmäksi, kuten edellä on mainittu.

ta poikkeaminen lankeaa moraalien alueelle ikuisiksi kiitollisuudenvelaksi. Tämän sosiaalisen muodon etäisyys kaupankäyntiin ilmenee siinäkin, että kiitollisuuden vallitessa voimme vallan hyvin todeta olevamme kiitollisuudenvelassa hyväntekijällemme.

Toisena tarkastelun kohteena on vastavuoroinen erillisten lahjojen vaihto, jossa ulkoisten velvollisuuksien tai tapojen säätelevä vaikutus on usein läsnä. Tällaisessa lahjojen vaihdossa sen sijaan vedetään rajaa kaupankäyntiin.

Kaksi erilaista lahjan käsitettä havainnollistavat erilaisia vastavuoroisuuksia, joista on muodostettavissa jatkumo. Vastavuoroisuuksien jatkumoa tarkastellaan ensiksi Marshall Sahlinsin antropologiseen aineistoon perustuvan vyöhykejaon avulla ja sen jälkeen nykyajan empiiristen tulosten avulla. Koko ajan on kyse informaalisen vuorovaikutuksen kirjon hahmottamisesta.

Miksi sitten valita lähtökohdaksi Simmelin esitys eikä jokin muu lahjan tarkastelu? Marcel Mauss lienee lahjan tarkastelijana tunnetuin. Mauss on tutkinut nykyaikaisia sopimusmuotoja ja kaupankäyntiä edeltäneitä vaihtojärjestelmiä ja tarkastelee niistä käsin nyky-yhteiskunnan ominaisuuksia ulottamatta tarkasteluun ihmisten välittömään vuorovaikutukseen. Maussin lahjan käsite on lähempänä tässä esityksessä erillisten lahjojen vaihdon yhteydessä esiintyvää lahjan käsitettä kuin Simmelin lahjan käsitettä, vaikka hän joskus viittaakin pyytettömään yhteiskunnalliseen toimintaan. Pyytettömään lahjaan kohdistuvaa kiitollisuutta hän ei tarkastele. (Mauss 1990.)

Kaksi muuta lahjasta kirjoittanutta, Zygmunt Bauman ja Pierre Bourdieu, tarkastelevat myös lahjojen vaihdon ulkopuolella esiintyvää lahjaa, mutta eivät erota yhteiskunnallista ja henkilökohtaista tasoa ja jättävät kiitollisuuden tarkastelunsa ulkopuolelle. Bauman tarkastelee pelkästään lahjan antamista egoismin ja altruismin ulottuvuudelle kuuluvana ilmiönä. Sen verran hän tarkastelee henkilökohtaista tasoa, että toteaa tällä tasolla esiintyvän lahjan poikkeamisen 'puhtaasta lahjasta', koska on kyse "erikoiskohtelusta", eikä silkasta tarveperustaisuudesta lahjan antamisessa (Bauman 1997, 114). Bourdieu sen sijaan kiinnittää huomiota myös lahjan vastaanottamiseen, joka symbolisen pääoman alueelle kuuluvan 'tosi lahjan' ollessa kyseessä tuottaa keskeisiä alistussuhteita, "jotka symbolinen väkivalta varmistaa" (Bourdieu 2000, 200). Bourdieun käsitteistöön ei siis mahdu kiitollisuutta, vaikka hän tarkasteleekin myös lahjan vastaanottamista.

3.1 Georg Simmel lahjasta ja kiitollisuudesta

Simmelin mukaan ”on lukemattomia suhteita, joihin oikeudellinen säätely ei ulotu”. Niinpä ”oikeudellinen järjestys” tarvitsee täydennyksensä. Sellainen on mihinkään ulkoiseen pakkoon tukeutumaton kiitollisuuden sosiaalinen muoto, joka on hänen mukaansa yhteiskunnan vahvimpia sidosaineita. (Simmel 1908, 590-591; Simmelin kiitollisuudesta tarkastelusta ks. myös Noro 1991, 177-178.)

Yhteiskuntaa koossapitävää kiitollisuutta selventääkseen Simmel erittelee poikkeamista siitä. Kiitollisuutta sisältävää vuorovaikutusta verrataan eri tavoin vaihtoon, ”ihmisten välisen vuorovaikutuksen esineistyneeseen muotoon” (Simmel 1908, 590). Tällöin kiitollisuuden syynä oleva ’lahja’ saa osin eri merkityksen kuin mitä yleensä tarkoitamme konkreettisella, erillisellä lahjalla.

Lahjan ja kiitollisuuden perustava erilaisuus verrattuna vaihtoon, kuten kaupankäyntiin, käy ilmi, kun tarkastellaan sitä, mitä yksilöille ja heidän väliselle erillisessä aktissa tapahtuu: kun ihmisten välisestä suhteesta on vastikkeisessa vaihdossa tullut vaihdon kohteiden välinen suhde, ihmisten välisen vuorovaikutuksen tilalle astuu välinpitämättömyys. Sen sijaan silloin, kun ihmisten välisessä suhteessa syntyy kiitollisuutta, lahjan (hyvän teon tms.) vaikutukset päinvastoin painuvat sen vastaanottajan antamina subjektiivisina merkityksinä ”syvälle sieluun”. (Mts. 591.)

Simmel määrittelee lahjan käsitettään edelleen vetämällä rajaa vaihtoon ja tarjoaa joukon esimerkkejä, joissa ihmisten välinen vuorovaikutus näyttää kaupankäynniltä, vaikka erillisiä, konkreettisia lahjoja ei vaihdetakaan, kuten tapauksessa, jossa toinen vailla mainittavaa sydämellisyyttä tarjoaa vain älyllisyytensä antimia ja toisella ei ole muuta annettavaa kuin rakkautensa. Tällaiset tapaukset antavat Simmelin mukaan itsestään halpahintaisen vaikutelman, koska vuorovaikutuksen väkinäisyys tuo mieleen kaupankäynnin. (Simmel 1908, 593-594.)

Ihminen ei kuitenkaan ole itsensä kauppias eivätkä hänen ominaisuutensa ole tarjolla kuin kaupan tiskillä, Simmel toteaa. Lahjaa antaessaan ihminen ei siis luovuta itselleen ulkoista tavaraa, eikä liioin kaupittele itseään, vaan kuten Simmel asian ilmaisee, antaa persoonallisuutensa ”yksittäisen energian” (hyvän teon tms.) muodossa. Vaikka tällaisestakin lahjasta olisi kysymys, riippuu lahjanantajan ja -saajan suhteesta se, välittykö an-

tajan persoonallisuuden mukanaolo lahjan saajalle. (Mts. 594.) Siitä millainen merkitys lahjan antajan persoonallisuuden läsnäololle lahjassa annetaan, syntyy kaksi reaktiovaihtoehtoa lahjan saamiseen.

Tavanomaista on, että lahjan saaminen herättää vastalahjan antamisen tarpeen. Tässä *ensimmäisessä vaihtoehdossa* yksipuolinen antaminen pyritään korvaamaan vaihdolla. Nyt ei kuitenkaan ole kyse sellaisesta vaihdosta, jossa osapuolten vuorovaikutusta leimaa välinpitämättömyys, vaan kiitollisuudenvelan syntymisestä. Ei siis ole kyse vapaiden yksilöiden väliseen, kaupankäynnin tapaiseen vaihtoon siirtymisestä, vaan vapauden menetyksestä. Lahjan antamisen vapaus, ”sielun täydestä spontaanisuudesta kumpuava” anteliaisuus, korvautuu vastalahjassa moraalilla velvollisuudella, josta tämä vapaus puuttuu. Tämän lahjan ja vastalahjan perustavan eron avulla Simmel kritisoi Kantia velvollisuuksien täyttämisen ja vapauden samaistamisesta, vapauden negatiivisen puolen vaihtamisesta positiiviseksi. (Mts. 595-596.)

Sen lankeaako lahjansaajan reaktio yllä kuvattuun ensimmäiseen vaihtoehtoon vaiko *toiseen vaihtoehtoon*, jossa vastalahjan pohjimmainen mahdollisuus tunnustetaan, ratkaisee ”suhteen henki” (Gesamtstimmung). – Koska lahjaan sisältyy antajan persoonallisuus, lahjan saajalla ei ole muuta mahdollisuutta kuin luovuttaa oma persoonallisuutensa suhteeseen. – Toisen vaihtoehdon mukainen kiitollisuus on luontevinta yksittäisistä saamisista riippumattomana tunteena, joka kasvaa yhdessä eletystä elämästä. Toki sitä voi esiintyä myös erillisten lahjojen vaihtamisen yhteydessä, mutta tällöin kiitollisuuden on oltava spontaania ja välitöntä. ”Ihmissielun merkillinen joustavuus tekee mahdolliseksi sen, että (erillistenkin lahjojen yhteydessä – T.M.) koko persoonallisuus voidaan molemminpuolisesti antaa ja ottaa”. (Mts. 591-595.)

Lahjan kiitolliselle vastaanottajalle lahja herättää ”aavistuksen suhteen sisäisestä loppumattomuudesta”. Jos lahjan vastaanottaja taas haluaa ylläpitää erillisyyttä lahjan antajaan, syntyy vastahakoisuus lahjan vastaanottamiseen, koska lahjan saaminen synnyttää ratkaisemattoman kiitollisuudenvelan. (Mts. 595-597.) Tässä näkyy yksilön pyrkimys ylläpitää omaa erillisyyttään sellaisissa tilanteissa, joissa ei ole mahdollisuutta sopimusperustaiseen vaihtoon, jonka sidoksesta päästään eroon sovitun suoritteiden avulla. Vastalahjahan olisi sellainen suorite, jos se ylipäänsä olisi mahdollinen.

Pitkään jatkuneisiin suhteisiin sisältyy lukemattomia tilaisuuksia lahjan antamiselle ja kiitollisuuden heräämiselle, joissa vähäisimmätkin lahjat kirjautuvat Simmelin mukaan suhteeseen (vrt. myönnytykset ja ”lahjoitukset” yhteisössä Schmalenbachilla). Niistä syntyy ajan mittaan ”aivan yleinen” kiitollisuudenvelan tunne. Tämä kiitollisuudenvelka on eri asia kuin se, jota kahdamme silloin, kun lahjan antaja on sellainen, jolta emme halua lahjaa. Se näkyy siinäkin, että ”voimme aivan hyvin todeta olevamme jollekulle kiitollisuudenvelassa jostakin”, jos tätä kiitollisuudenvelkaa ei pyritä pakoon suhteen luonteesta johtuen. (Mts. 598.)

Se miten paljon sitovampaa kiitollisuus on verrattuna pelkään velvollisuudentunteeseen, käy havainnollisesti ilmi kohdasta, jossa Simmel keskustelee ihmisluontoon kuuluvasta mahdollisuudesta etäännyä pitkään jatkuneesta suhteesta. Vaikka ”puhdas sisäisyys” vaihtuisikin vain ulkoiseksi velvollisuuden täyttämiseksi, sekin on eräänlaista uskottomuutta, ”joka ei ole aivan viatonta” (mts.597-598).

3.2 Erillisten lahjojen vaihto

Simmelin lahjan ja kiitollisuuden luonnehtima sosiaalinen suhde on siis suoranainen vastakohta kaupankäynnissä esiintyvälle sosiaaliselle suhteelle. Kiitollisuuden sosiaalinen muoto on niin etäällä kaupankäynnistä, että muodosta poikkeaminenkaan ei lankea kaupankäynnin, vaan moraalin alueelle kiitollisuudenvelaksi, josta ei ole irtipääsyä. On kuitenkin paljon myös sellaisia sosiaalisia suhteita, joita halutaan ylläpitää samalla kun osapuolet ylläpitävät erillisyyttään. Edellä tällaisten suhteiden tarvetta tarkasteltiin Simmelin seurallisuuden yhteydessä. Seuraavaksi tarkastellaan erillisten lahjojen vaihdon instituutiota, joka antaa mahdollisuuden poiketa Simmelin kiitollisuuden vaativuudesta.

Seuraavaksi tarkastellaan siis erillisten, konkreettisten lahjojen vaihtoa, josta ei välttämättä ole erotettavissa vapauden luonnehtimaa ”ensimmäistä suoritusta” eivätkä ”vastasuorituksetkaan” ole kiitollisuudenvelan sävyttämiä Simmelin tarkoittamalla tavalla (”ensimmäisistä” ja ”vastasuorituksista” Simmel 1908, 595). Lahjojen vaihtoa ”arkaaisissa” yhteiskunnissa tutkinut Marcel Mauss toteaa, että lahjojen vaihdossa ”velvollisuus ja vapaus kietoutuvat yhteen” (Mauss 1990, 65). Kun lahjan ja kiitollisuuden

suuden keskinäinen dynamiikka ”objektivoituu” erillisiin lahjoihin, sen nyanssitkin vähenevät, niin että ’sisäisen suhteen’ ja moraalisen velvollisuuden välinen ero ei enää ole yhtä selvä kuin Simmelin kuvaamassa dynamiikassa.

Nyt tärkeäksi tulee rajan vetäminen taloudelliseen vaihtoon ja vastalahjan vaikutelmaan, joka lahjojen vaihdon näkökulmasta näyttää sen jatkeelta. Rajaa taloudelliseen vaihtoon vedetään selkeimmin sen avulla, että poistetaan hintalappu lahjasta ennen kuin se annetaan, jotta ei nostettaisi esiin taloudellisen vaihdon näkökulmaa vaihdon tasapainottumista koskevan laskennallisen helppouden avulla. (Mills & Clark 1982, 121-122.)

Vastalahjan vaikutelman hälventämiseen on lisäksi olemassa kaksi muuta keinoa: Ensiksikin jotta yhteys saatuun lahjaan ikään kuin katkeaisi, on annettava ajan kulua, ennen kuin annetaan uusi lahja. (Tämä ei tietenkään koske seremoniallista lahjojen vaihtoa, koska sitä säätelevät muut seikat.) Toiseksi pyritään antamaan sellainen lahja, joka ei ole suoraan verrattavissa saatuun lahjaan, muutenkaan kuin hinnan suhteen. (Mts. 124.)

Miksi kaikki tämä vaivannäkö? Millsin ja Clarkin mukaan vastalahjaksi luokiteltava lahja antaisi vaikutelman, että antaja ei halua läheistä suhdetta aikaisemman lahjan antajan kanssa (Mts. 124). Toisin sanoen pyritään välttämään vaikutelmaa välinpitämättömyydestä, joka luonnehtii kaupankäynnin osapuolten suhdetta (ks. Simmel edellä).

Viimeisenä, mutta ei vähäisimpänä ”normina” lahjan antamisessa on se, että lahjan on vastattava ainakin jossakin hyvin yleisessä mielessä saajan tarpeita. Millsin ja Clarkin mukaan muunlainen lahja asettaisi kyseenalaiseksi sen, että sen antaja olisi responsiivinen saajan tarpeiden suhteen. Lahjan antaja siis pyrkii valitsemaan lahjan, jolla on käyttöarvoa lahjan saajalle. (Mts. 122-124.)

Vaikka erillisten lahjojen vaihtoa koskevat sopivaisuussäännöt muodostavat nähdäkseni niin johdonmukaisen kokonaisuuden, että tätä kokonaisuutta voidaan kutsua instituutioksi, siinä ei ole kyse mistään monoliitista, vaan se päästää lävitseen erilaisten vastavuoroisuuksien vaikutusta. Lahjojen vaihto saa osin eri muodon varmoissa ja epävarmoissa suhteissa. Mitä epävarmempi suhde on, sitä tarkkaavaisempi lahjan antajan on oltava sen suhteen, ettei lahjaa voida tulkita taloudellisen vaihtosuhteen preferoinniksi. Esimerkiksi vanhempia ei mikään estä antamasta rahaa lahjaksi lapsilleen, mutta epävarmoissa uusissa ystävyys- ja rakkaussuhteissa rahan antaminen lahjaksi voisi olla katastrofi. (Mts. 126-127.)

3.3 Marshall Sahlins vastavuoroisuuden lajeista antropologisen aineiston valossa

Edellä tarkastellut kaksi lahjan käsitettä ovat esimerkkejä erilaisista vaihtoehtoista läheisyyden ja erillisyyden ulottuvuudella. Nyt tarkastellaan erilaisia 'vaihdon henkiä'. Ne muodostavat yhdessä kokonaisuuden, joka ulottuu läheisyyden ääripäästä erillisyyden ääripäähän. Tarkastelun kohteena on Marshall Sahlinsin esitys "primitiivisestä vaihdosta".

Sahlins tukeutuu Malinowskin havaintoihin Trobriandeilta, joiden mukaan on löydettävissä erilaisia vaihdon muotoja 'puhtaasta lahjasta' puhtaaseen kaupankäyntiin. Niiden perusteella voidaan Sahlinsin mukaan hahmottaa vastavuoroisuuksien jatkumo, jolla 'vaihdon henki' vaihtelee oman edun tavoittelusta pyyteettömyyteen ja persoonattomuudesta myötätuntoon. Vaihdon sijoittuminen vastavuoroisuuden ulottuvuudelle riippuu siitä, miten vaihdossa siedetään materiaalista epätasapainoa ja takaisinmaksun laiminlyöntiä. Sahlins tekee myös oletuksen, että vaihdon sijoittuminen vastavuoroisuuden ulottuvuudelle kertoo myös sosiaalisesta läheisyydestä tai kaukaisuudesta: "kindred goes with kindness". (Mts. 143-146, 149.)

Sahlins tyypittelee vastavuoroisuuden ulottuvuuden kolmeksi erilaiseksi vastavuoroisuudeksi. Yleistetty vastavuoroisuus, "solidaarisuuden ääripää", viittaa sellaisiin suorituksiin, joihin vastaaminen riippuu saajan mahdollisuuksista vastata ja vastaamisen tarpeellisuudesta. Sen hyvä osoitin on pitkään jatkuva yksisuuntainen suoritteiden virta. Hyvänä esimerkkinä tästä vastavuoroisuuden lajista Sahlins mainitsee lastenhoidon, jonka yhteydessä vastikkeisuus voi olla "korkeintaan implisiittistä". Sahlinsin mukaan yleistetyssä vastavuoroisuudessa "sosiaalinen alistaa materiaalista". (Mts. 147.)

Tasapainotetussa vastavuoroisuudessa on kyse samanarvoisten vastikkeiden vaihdosta rajatun ajan sisällä, halukkuudesta antaa saman verran kuin on saanut.²¹ Tähän vastavuo-

21 Sahlinsin esitys perustuu "primitiivisten" kansojen tutkimukseen. Siitä on erilaisia seurauksia. Ensiksikin läheisyyden ääripään luonnehdinnasta häipyä ero vapauden ja ulkoisen velvollisuuden täyttämisen väliltä, jota Simmel korosti kiitollisuudessaan. Toiseksi primitiivisten yhteiskuntien vähäinen eriytyminen (Sahlins 1969, 140) tuottaa sen, ettei hänellä esiinny sopimusperustaisen vaihdon käsitettä. Tällöin tasapainotetun vastavuoroisuuden luonnehdinta tulee lähelle juuri tämän sopimusperustaisen vaihdon ominaisuuksia. Kun tasapainotetun vastavuoroisuuden käsitettä käytetään yksityiselämässä tapahtuvan vaihdon yhteydessä, "samanarvoisten vastikkeiden vaihdosta rajatun ajan sisällä" ei tule ymmärtää etukäteissopimusten määrittelemäksi suhteeksi, vaan eri tavoin aktualisoituvaa vaihtoa sisältäväksi suhteeksi, jossa vaihdon tasa-arvo saa korostetumman aseman kuin yleistetyssä vastavuoroisuudessa.

roisuuden lajiin Sahlins liittää ”veljeyden tai ystävyuden lupaukset”, kylien välisen yhteistoiminnan ja rauhanteon sekä ”suuren osan” lahjojen vaihtoa (vrt. lahjojen vaihto yllä!). Tasa-painotettu vastavuoroisuus on persoonattomampaa ja ”ta-loudellisempaa” kuin yleistetty vastavuoroisuus. (Mts. 148-149, 175-177.)

Kolmannen vastavuoroisuuden käsitteen, negatiivisen vasta-vuoroisuuden, Sahlins on omaksunut Gouldnerilta (1960). Siitä on kyse, kun osallistujilla on vastakkaiset edut ja jokainen pyrkii maksimoimaan oman hyötynsä toisen kustannuksella. Ystävällis-mielinen tinkiminen kaupoissa on negatiivisen vastavuoroisuu-den sosiaalisimpia muotoja, joiden lisäksi se ilmenee eriateisena oveluutena, kavaluutena ja väkivaltana. Tämä vastavuoroisuu-den laji on vähiten henkilökohtainen epäsosiaalisuuden ääripää. (Mts. 144, 148-149.)

Sahlins rakentaa ”primitiivistä” yhteiskuntaa koskevan vyöhy-kejaon ja sijoittaa vastavuoroisuuden eri lajit näille vyöhykkeille. Sisin vyöhyke on talo, jota luonnehtii yleistetty vastavuoroisuus. Seuraavana vyöhykkeenä talon ympärillä ovat sukulaisuuden ja kylän vyöhykkeet, jotka ovat yleistetyn ja tasapainotetun vasta-vuoroisuuden välimaastossa ja neljäntenä vyöhykkeenä on hei-mo, jota luonnehtii tasapainotettu vastavuoroisuus ja uloimpana on heimon ulkopuolinen alue, jolle taas on tyypillistä negatiivinen vastavuoroisuus. (Mts. 152.)

Sahlinsin mukaan empiiriset vaihdot sijoittuvat aina johonkin kohtaan ulottuvuutta, mutta eivät välttämättä ääripäihin tai puhtaasti johonkin kolmesta lajista. Hän arvelee, että vastavuo-roisuuden erittely pätee sekä ”primitiiviseen” että länsimaiseen yhteiskuntaan. Kuitenkin erona on se, että länsimaisessa yhteis-kunnassa sukulaisuus jäsentää heikommin sosiaalisuutta ja ei-sukulaisuudella on myönteisempi sisältö kuin primitiivisessä yhteiskunnassa, jossa ei-sukulaisuus yhdistyy yleensä yhteisön tai heimon ulkopuolella olemiseen, vihollisuuteen tai muukalai-suuteen. (Mts. 150.)

Sahlins ei viittaa Tönniesin tuotantoon, mutta on helppo ha-vaita ”vaihdon hengen” vyöhykkeillä ääripäiden osalta vastaa-vuus Tönniesin tahtojen ”vyöhykkeisiin”. Molemmat käyttävät talon metaforaa kuvatessaan perustavien sosiaalisten siteiden sijaintia, Tönnies ’vegetatiiviseen’ tahtoon sisältyvän vaistomai-sen huolenpidon paikkana, Sahlins taas yleistetyn vastavuoroi-suuden paikkana. Toisena ääripäänä on molemmilla yksilön it-sekkyuden motivoima toiminta, jota Tönniesillä ohjaa puhdas

rationaalinen tahto ja Sahlinsilla sitä luonnehtii negatiivinen vastavuoroisuus.

Ääripäiden väli kuului Tönniesillä sekin luonnollisen tahdon vaikutusalueeseen ja uutta verrattuna Tönniesiin on Sahlinsin tasapainotetun vastavuoroisuuden käsite, joka on tämän esityksen kannalta tärkeä. Tasapainotetun vaihdon tavoin Tönnies luonnehti vain Gemeinschaftin ja Gesellschaftin rajoilta tavattavaa yhdistystoimintaa (ks. luku 2.1, alaviite 8).

3.4 Sosiaalisen vaihdon eriytyneisyys modernissa yhteiskunnassa empiiristen tutkimusten mukaan

Kuten edellä on jo käynyt ilmi, sosiaalisella vaihdolla ei tässä tarkoiteta homansilaista vuorovaikutuksen purkamista rakkauden, arvostuksen, hyväksymisen, tunteen tms. vaihdoksi (esim. Mulford ym. 1998), vaan Sahlinsin tapaan ”materiaalista” suoritteiden vaihtoa. Tässä luvussa rajoitutaan perheen ulkopuolisiin yksityiselämän suhteisiin kiinnittyneen vaihdon tarkasteluun. Olen käsitellyt seikkaperäisemmin tätä aihepiiriä liseniaattityössäni (Melkas 1992).

Vaihdon kohteiden luokittelut vaihtelevat yksityiskohdissaan tutkimuksesta toiseen, mutta yhteenvedonomaaisesti suoritteet voidaan luokitella seuraavasti: Käytännöllinen apu jakaantuu taloudelliseen avustamiseen sekä suuriin ja pieniin palveluksiin. Suoremmin vuorovaikutukseen liittyvät ”suoritteet” taas ulottuvat instrumentaalisemmasta sosiaalisesta tuesta (neuvojen saaminen, ongelmista keskusteleminen, yksinäisyyden torjuminen) päämääränä sinänsä oleviin seurusteluun ja ”kallisarvoisten hetkien” jakamiseen. (Mts. 21.) Tarkastelen ensin muiden saamia tuloksia ja sen jälkeen liseniaattityöni tuloksia henkilökohtaisten suhteiden eriytymisestä vaihdon kohteen mukaan.

Selkeimmin eriytyneitä juuri tietynlaisten sosiaalisten suhteiden ominaisuuksiksi ovat toisaalta taloudellinen avustaminen ja suuret palvelukset (kuten pitkäaikainen sairaanhoito) ja toisaalta seurana oleminen, kun taas pieniä palveluksia voi esiintyä monenlaisissa suhteissa. Taloudellinen avustaminen ja suuret palvelukset keskittyvät valtaosaltaan lähisukulaisten piiriin. Ystävykset taas ovat useimmiten toistensa seurana ja jakavat ”kallisarvoisia”, välittömiä onnen ja innostuksen tunteita sisältäviä

hetkiä keskenään.²² Pienistä palveluksista esimerkiksi asunnon silmälläpito asunnon omistajan poissa ollessa on naapureiden välistä vaihtoa, kun taas kotiin liittyvää työapua voivat antaa toisilleen sukulaiset ja ystävät ja lyhytaikaista apua sairaustapauksen sattuessa on havaittu naapureiden, mutta myös sukulaisten antavan, jos he eivät asu liian kaukana. (Fischer 1982, 132; Larson & Bradney 1988, 107-125; Litwak & Szelenyi 1969, 472-476; Wellman & Wortley 1990, 573.)

Lisensiaattityöni aineistona oli Tilastokeskuksen elinolotutkimus vuodelta 1986. Siinä kartoitettiin avun saamisen mahdollisuutta ja kysyttiin ensisijaista potentiaalista avunantajaa. Tulokset noudattivat kirjallisuudesta saatua kuvaa erilaisten suoritteiden paikantumisesta erilaisiin henkilökohtaisiin suhteisiin.

Taloudellista apua, apua sairastaessa, lastenhoitoapua ja neuvoja odotettiin vanhempi-lapsi -suhteesta selvästi useammin kuin mistään muusta lähteestä, seuraa taas saatiin tarvittaessa selvästi useammin ystävistä kuin mistään muualta. Työkaluja, päivittäistavaroita tms. saatiin useimmiten lainaksi naapureilta, mutta avun odotukset pienessä remontissa, kuljetuksissa, ostosten teossa tms. jakaantuivat monenlaisiin suhteisiin. (Mts. 47.)

Vaihdon kohteista syntyy siis jatkumo, jonka

- toisessa ääripäässä ovat taloudellinen avustaminen ja suuret palvelukset lähisukulaisten kesken,
- keskivaiheilla ovat erilaisiin sosiaalisiin suhteisiin hajaantuvat pienet palvelukset ja
- toisessa ääripäässä on ystävien kesken tapahtuva itseisarvoinen seurustelu, jossa ei vaihdeta lainkaan ”materiaalisia” suoritteita (vrt. Simmelin seurallisuuden ehdoton vastavuoroisuus).

Jatkumossa on nähtävissä nykyversio Sahlinsin yleistetyn ja tasapainotetun vastavuoroisuuden vyöhykkeistä. Sahlins ei kuitenkaan käsitellyt ”vaihdon henkien” välillä esiintyviä jännitteitä, joita tässä esityksessä hiukan sivuttiin erillisten lahjojen vaihdon tarkastelussa. Niihin on syytä palata.

22 ”Kallisarvoisten hetkien” jakamista koskeva tulos on peräisin tutkimuksesta, jossa ystävien kesken vietettyjä hetkiä verrattiin vain perheen kesken vietettyihin hetkiin (Larson & Bradney 1988, 107-125).

3.5 Tasapainotetun vastavuoroisuuden jännitteet

On tehty havaintoja, joiden mukaan tasapainotetussa vastavuoroisuudessa on jännitteisyyden ja varauksellisuuden pohjavire: pyritään olemaan loukkaamatta toista osapuolta, vaikka samalla pidetään silmällä vaihdon tasapainoa (Uehara 1990, 526). Toisin sanoen vedetään rajaa toisaalta sopimusperustaiseen suhteeseen, toisaalta liian suureen yhteen kietoutumiseen.

Edellä todettiin, että uusissa ystävyys- tai rakkaussuhteissa rahan antaminen lahjaksi voisi olla katastrofi. Nyt huomattiin, että sosiaalisen vaihdon ”materiaalisista” suoritteista taloudellisen avustaminen rajoittuu lähisukulaisten piiriin. Näiden havaintojen avulla päästään täsmentämään tasapainotetun vastavuoroisuuden sisäisiä jännitteitä, jotka toisesta näkökulmasta ovat ”vaihdon henkien” välisiä jännitteitä.

Taloudellisessa avustamisessa vaihdetaan rahaa, joka on yleinen vaihdon väline ja sellaisena tuo mieleen sopimusperustaisen vaihdon ja siihen liittyvän välipitämättömyyden osapuolen keskinäisenä suhteena. Toiseksi raha on kaiketi yleisenä vaihdon välineenä niukaksi koettu resurssi. Niinpä rahalla vaihdon kohteena onkin taipumus kiertää tasapainotettu vastavuoroisuus ja sijoittua alueelle, jolla vastavuoroisuuden odotukset ovat kaikkein heikoimmat, siis Sahlinsin yleistetyn vastavuoroisuuden kontekstiin, lähisukulaisten piiriin.

Raha ei siis paikannu pelkästään kaupankäynnin välineeksi, vaan se esiintyy ”vaihdon” kohteena myös kaikkein kauimpana kaupankäynnistä eli yleistetyn vastavuoroisuuden tai (luonnolliselle tahdolle perustuvan) yhteisön alueella, jota parhaimmillaan sitoo Simmelin kuvaama kiitollisuus. Nähdään, että erillisen lahjojen vaihdon ja muun tasapainotetun vastavuoroisuuden säännöt pyrkivät turvaamaan etäisyyttä yhtä lailla suureen yhteenkuuluvuuteen kuin kaupankäyntiinkin.

Jos tasapainotetun vastavuoroisuuden kontekstiksi otetaan Schmalenbachin kaikkea instrumentaalisuutta vierastava liitto ja yleistetyn vastavuoroisuuden kontekstiksi hänen yhteisönsä, edellä esitetystä vaihdon kohteiden jatkumosta on helppo nähdä liiton ahtaat rajat, silloin kun suhteessa esiintyy laajentumispyrkimyksiä. Kun toisen osapuolen hyvinvoinnista otetaan vastuuta, ollaan nopeasti yhteisön alueella, joka taas uhkaa näivettää liiton ”suuret tunteet”.

4 Sosiaalisten suhteiden jäsenitys

Edellä tarkasteltaessa sosiaalisen vaihdon eriytyneisyyttä sivuttiin jo sosiaalisten suhteiden erilaisuutta. Tämän luvun tarkasteluissa lähtökohtana ovat luvussa 2 käsitellyt sosiaaliset muodot.

Schmalenbachin liiton ja yhteisön erottelu avaa yhden ulottuvuuden sosiaalisten suhteiden jäsentämiseen. Ensiksi tarkastellaan kokonaan liiton kategoriaan sijoittuvia ystävyys- ja rakkaussuhteita, jotka ovat eriytyneet länsimaisen modernisaation myötä omaksi ”institutionalisoituneeksi ei-instituutiokseen” (eriytymisestä Paine 1969, 514; Luhmann 1986, 156-157). Tällöin tarkastellaan kommunikaatiota puhtaan liiton oloissa. Tässä yhteydessä esitetään myös liiton rajoitusten periaatteellinen ylittämismahdollisuus: ’vastavuoroinen tunnistaminen’, joka samalla näyttää nykyoloissa – yhteisöllisten pakkojen vähetessä – tärkeältä yhteisön sidosaineelta.

Ulkoista tukea vailla olevien ystävyys- ja rakkaussuhteiden tarkastelusta siirrytään kaikkein suurimman ulkoisen tuen alueelle, perheenjäsenten välisiin suhteisiin. Ensiksi tarkastellaan puolisoiden suhdetta ja jatketaan Schmalenbachin aloittamaa tarkastelua sosiaalisten muotojen ristiriidoista ”rakkausavioliitossa”. Tarkastelussa hyödynnetään tämän esityksen käsitteitä eikä se etene erilaisiin parisuhteisiin (näistä esim. Jallinoja 2000). Seuraavaksi tarkastellaan vanhempien ja lasten välisiä suhteita ennen muuta siltä kannalta, miten erilaiset tavat nähdä lapsi suhteutuvat vastavuoroiseen tunnistamiseen.

Edettäessä sisaruussuhteisiin ja niitä kaukaisempiin sukulaisuussuhteisiin tarkastelun lähtökohtana on (Schmalenbachin) yhteisöllisyys, joka vain itsestäänselvyyksinä, kuten tapoina, esiintyessään on nykyisin heikko sidosaine sosiaalisissa suhteissa. Sukulaisuussuhteiden ylläpitoon tarvitaan lisäksi ”rakenteellisia mahdollisuuksia” tai henkilökohtaista mieltymystä, joka lähentää sukulaisuussuhdetta ystävyys-suhteeseen.

Ystävyyttä esiintyy myös sekoittuneena muunlaisiin ei-sukulaisten suhteisiin, jotka liittyvät ennen muuta perheen arkipäivään ja työelämään sekä yhteisölliseen toimintaan. On arveltu, että tällaiset ystävyys-suhteet olisivat erityisen tyypillisiä keski-ikäisille perheellisille. (Hess 1972, 362.)

Muihin sosiaalisiin suhteisiin kiinnittyneessä ystävyudessa esiintyy yhteisöllisen kontekstin vaikutusta toisaalta sen tuotta-

mana varmuutena, toisaalta sen tuottamina, sisäiselle suhteelle ulkopuolisina normeina tai ”relevanssisääntöinä”²³, joiden kanssa ystävyys (liitto – T.M.) voi autonomisoituessaan joutua ristiriitaan (Paine 1969, 508, 510).

Tämän luvun tarkasteluissa lähdetään siis liikkeelle Schmalenbachin liiton kategoriasta kuvattaessa läheistä ystävyyssuhdetta tai rakkaussuhdetta ja yhteisön kategoriasta kuvattaessa sukulaisuussuhteita. Nämä kategoriat eivät kuitenkaan tavoita ei-sukulaisten yhteisöjen erityisyyttä. Niissä lähtökohtana on pikemminkin Simmelin seurallisuus ja Tönniesin ystävyys, joka on ”mielen yhteisyyttä” (Tönnies 1955, 48).

4.1 Ystävyys- tai rakkaussuhde liittona

Ensiksi täydennetään Schmalenbachin liiton tarkastelua Niklas Luhmannin ja Jacqueline Wisemanin esitysten avulla. Tarkastelun kohteena ovat vailla kaikkea ulkoista tukea olevan suhteen omat sidosaineet.

Sitä että liitolta puuttuu ulkoinen tuki, ei ole ymmärrettävä muodon vajavaisuutena, vaan sen välttämättömänä edellytyksenä. Se nimittäin antaa mahdollisuuden liiton toiselle olennaiselle elementille, vapaaehtoisuudelle, joka on sille yhtä tärkeä kuin Simmelin lahjalle ja seurallisuudelle. Juuri vapauden ja läheisyyden yhdistelmä tekee ystävyydestä (liittona – T.M.) ainutlaatuisen ja viehättävän sosiaalisen siteen (Wiseman 1986, 191).

Se millaisen muodon liitto saa, riippuu ”neuvotteluista”, joita käydään kahdesta perustavasta vapaudesta, ’vapaudesta riippumattomuuteen’ ja ’vapaudesta riippuvuuteen’. Ystävyysmuodostumisvaiheessa osapuolet ikään kuin suovat toisilleen molemmat ristiriitaiset oikeudet. Kuitenkin, teki toinen osapuoli niin tai näin, molemmat vaihtoehdot rajoittavat toisen osapuolen valintamahdollisuuksia. (Rawlins 1992, 16.)

Rawlins ”ratkaisee” näiden kahden vapauden välisen ristiriidan ’sidottujen vapauksien’ käsitteen avulla. Ensiksikin molempia vapauksia arvostetaan, jos niistä on neuvoteltu toisen osapuolen

23 Relevanssisäännön käsite on syntynyt länsimaista ystävyyttä koskevan tutkimuksen piirissä tulkitsemaan ei-sattumanvaraisuutta kokemuksessamme vuorovaikutuksesta. Siinä ei ole kyse yleisistä rooliodotuksista eikä normeista, vaan siitä, miten sosiaalisen suhteen aikaisemmat episodit rakenteistavat myöhempiä määritellessään implisiittisesti sen, mikä kulloinkin on asiaankuuluvaa, toivottavaa, sallittua tai sallitun rajojen ulkopuolella (Allan 1979, 12-18; Paine 1969, 510).

kanssa. Riippumattomuutta arvostetaan, jos mahdollisuus riippuvuuteen säilyy, ja päinvastoin riippuvuutta arvostetaan, jos henkilökohtainen autonomia säilyy. Toiseksi näiden vapauksien jonkinlaisen yhdistelmän jatkuva molemminpuolinen hyväksyminen on olennaisen tärkeää suhteen säilymiselle. (Rawlins 1992, 17.)

Yllä olevan perusteella liitossa tarvitaan neuvotteluja. Kuitenkin ”kaikki yritykset määritellä eksplisiittisesti sitä, millainen suhteen tulisi olla, todennäköisesti vain jouduttaisivat suhteen kuolemaa” (Paine 1969, 512). Tämä neuvottelun mahdottomuus liitossa tuli esiin jo Schmalenbachin liiton tarkastelun yhteydessä.

Miksi neuvottelu on mahdotonta? Jacqueline Wiseman toteaa, että koettu luonnollisuus ja läheisyys pikemminkin ehkäisee kuin rohkaisee keskustelua käyttäytymisen yksityiskohdista, kun taustalla on jatkuva jännite läheisyyden ja vapauden välillä (Wiseman 1986, 210). Tämän huomion voisi tulkita yksilön peloksi menettää toinen, mutta sillä on myös yhteys liiton ”semanttiseen matriisiin”, jossa monin tavoin ylläpidetään etäisyyttä formaaliin sopimusperustaiseen suhteeseen ja kaupankäyntiin, niin kuin edellä on nähty tapahtuvan erillisten lahjojen vaihdossa ja tasapainotetussa vastavuoroisuudessa.

Henkilökohtaisia suhteita voidaan kutsua molemminpuoliseksi tunkeutumiseksi toisiinsa (Luhmann 1986, 13, 158). Se alkaa, kun aikaisempaa ”markkinoilla olon” taustaa vasten osapuolet pyrkivät erottautumaan muista ihmisistä puhumalla itsestään tai omista näkemyksistään. Kuitenkin, mitä yksilöllisempiä osapuolten näkemykset maailmasta ovat, sitä todennäköisemmin vaikeasti sovitettavat erot tulevat esiin. Niinpä liitossa ei pyritäkään kaikenkattavaan kommunikaatioon, vaan syntyy aivan erityinen semantiikka, jota luonnehtii ”sanaton sopimus”. (Mts. 20-21, 23; ”kirjoittamaton sopimus” Wiseman 1986, 203.) Tämä keskustelunaiheiden rajoittaminen yhteisyyden säilyttämiseksi on analoginen Simmelin seurallisuudessa esiintyville kynnyksille.

Liitto ratkaisee kommunikaatio-ongelmansa omalla täysin ainutlaatuisella tavallaan:

”Se kykenee vahvistamaan kommunikaatiota pitkälti ilman mitään kommunikaatiota. Se käyttää pääasiassa epäsuoraa kommunikaatiota, tukeutuu ennakointiin ja aikaisempaan ymmärrykseen.” (Luhmann 1986, 25.)

On siis valmius pienten merkkien tulkitsemiseen syvien tunteiden ilmaisuiksi. Saman asian kääntöpuolena on se, että odotetaan toisen identifioituvan omaan sisäiseen kokemukseen ja sen avulla täyttävän kaikki omat odotukset. (Mts. 20, 22, 55; Wiseman 1986, 196, 200.) Tästä seuraa liittoa ylläpitävien ”tarkkaan

harkittujen tekojen” (Schmalenbach) eräs ominaisuus: niiden on oltava proaktiivisia, koska reaktiivisuus antaisi vaikutelman velvollisuudelle perustuvasta toiminnasta (Luhmann 1986, 37, 166).

Liiton semantiikka siis ikään kuin maksimoi Simmelin vapaaehtoisuudelle ja spontaanisuudelle perustuvan lahjan mahdollisuuden. Toinen asia on se, missä määrin liitossa on mahdollista altistua Simmelin kuvaamaan kiitollisuuden kokemukseen, koska liiton suurten tunteiden väistämätön seuralainen on epävarmuus suhteen jatkumisesta (tästä mts. 62; Wiseman 1986, 193).

Tunteen avulla tapahtuva yhteisyyden yleistäminen ei tietenkään ulota yhteisyyttä kaikkiin sisäisiin kokemuksiin eikä toimintoihin (Luhmann 1986, 176). Tällöin osapuolille jää yksipuolisesti ylläpidettyjä odotuksia siitä, miten toisen tulisi käyttäytyä itseä kohtaan (Wiseman 1986, 203). Tilaa jää itsekeskeisyydelle, jota indikoivat Wisemanin lainaukset haastateltujen henkilöiden vastauksista: kaikissa lainauksissa (yhtä lukuun ottamatta) hyvän ystävyuden kokeminen yhdistyi vahvasti siihen, että omat odotukset tai toiveet täyttyvät kyseisessä suhteessa (Wiseman 1986, 197).

Kahden ihmisen perustavan erilaisuuden ongelma ratkeaa vasta, kun toisen maailmalle pystytään antamaan merkitys ja toinen ihminen nähdään hänen omien kokemustensa ja toimintojensa horisonttina. Se ”antaa rakastajalle mahdollisuuden elää elämänsä sellaisena itsenään, joka ei olisi mahdollinen ilman rakkautta”. (Luhmann 1986, 128, 134, 175.) Tässä esityksessä jää avoimeksi se, missä määrin tällainen ratkaisu on mahdollinen liiton epävarmoissa oloissa, joissa ”mikään ulkopuolinen ei rohkaise tilanteen uudelleenarviointiin tai sovintoon” (Wiseman 1986, 192).

Yllä olevasta ei seuraa, ettei liitonomainen suhde voisi olla antoisa. Monet Jacqueline Wisemanin haastattelemissa henkilöistä onnistuivat tasapainoilemaan ystävyuden vaatimuksissa ja antoivat anteeksi ystävän poikkeamat neuvottelemattomista sopimuksista. Wiseman arvelee, että ystävykset kokevat arvokkaiksi juuri ”euforiset” tunteet, joita koetaan läheisen ystävän läsnäollessa. (Mts. 210.)

Niklas Luhmann katsoo, ettei läheisyyttä voida ymmärtää vaihtoon perustuvana suhteena. Tällöin hän tarkoittaa vaihdolla selkeästi sopimusperustaista toimintaa. (Luhmann 1986, 57). Tässä esityksessä formaali sopimusperustaisuus on nähty tehtävässä, jossa se ratkaisee rationaalisten tahtojen antagonismin (Tönnies) tai negatiivisen vastavuoroisuuden (Sahlins) ongelman. Tällaisista suhteista ei tietenkään ole kyse ystävyysten tai rakastavien tapauksessa.

Tasapainotettu vastavuoroisuus on tässä esityksessä sisältänyt aina jonkin elementin, joka etäännyttää sitä formaalista sopimusperustaisuudesta, ja usein myös elementin, joka viittaa selvästi yleistettyyn vastavuoroisuuteen tai hoivaetiikan keskinäisriippuvuuteen (esim. Lyons 1988, 33-34). Näitä jälkimmäisiä elementtejä ovat erillisen lahjan antamisessa pyrkimys ottaa huomioon saajan tarpeet tai mieltymykset ja Simmelin seurallisuudessa tiivis keskinäisriippuvuus ilon tuottamisessa. Käsitykseni mukaan ”suuret tunteet” eivät estä tasapainotetun vastavuoroisuuden periaatteen vallitsevuutta liitossa ”tunteen tasa-arvon” (Mills & Clark 1982, 123) mielessä.

4.2 Perhe yhteisönä

Tässä luvussa tarkastellaan perheenjäsenten välisiä suhteita Schmalenbachin yhteisön kontekstissa. Schmalenbach luonnehti yhteisöä kokemuksellisesti – erotukseksi liittoon – lähinnä vain itsestäänselvyytenä ja yksitoikkoisten ponnistelujen kohteena. Se on hänelle yksinään riittämätön sosiaalinen muoto ihmisen tarpeiden kannalta. Niinpä perheessä esiintyy myös liitonomaisuutta, joka on aina jännitteisessä suhteessa yhteisöön. Perheeseen sisältyviä jännitteitä ei vähennä se, että siinä esiintyy myös Schmalenbachin kolmatta sosiaalista muotoa, yhteiskuntaa: kaikki perheenjäsenet ovat myös yksilöitä ja toimivat yhteiskunnassa (tai ainakin tulevat toimimaan).

Joskus ambivalenssin olemassaolo liitetään nimenomaan ystävyyssuhteisiin (Rawlins 1992, 15). Paljon todennäköisemmin sitä esiintyy nähdäkseni monenkeskisessä, usein toistuvassa ja pitkään jatkuvassa vuorovaikutuksessa, jota yhteinen kotitalous tukee. Monensuuntaiselle muutokselle ja uudelleentulkinnoille jää yhteisössä paljon enemmän tilaa kuin liitossa. ”Motiivit aaltoilevat niin, että ne sijoittuvat milloin yhteen, milloin toiseen kategoriaan” (Tönnies 1955, 17).

Oman lisänsä tähän moninaisuuteen tuo se, että perheeseen sisältyy erilaisia dyadeja. Esimerkiksi vanhempien ja lasten suhde on erilainen kuin sisarusten välinen suhde. Edelleen keskinäissuhteiden osapuolten suhteet toisiinsa eivät ole välttämättä samanlaiset: vanhempien suhde lapsiin on erilainen kuin lasten suhde vanhempiin. Yhteisö on itsestään selvä pikemminkin lapsen kuin vanhemman näkökulmasta, kun taas vanhemmat, pi-

kemminkin kuin lapset, kokevat yhteisön rutiininomaisen ponnistelun kohteena.

Schmalenbach ei esittänyt mitään varteenotettavia ratkaisuja sosiaalisten muotojen keskinäisen ristiriitaisuuden ylittämiseksi. Jotta esitys ei jäisi pelkästään ratkaisemattomien jännitteiden kuvaamiseksi, on esitettävä uusi käsite: vastavuoroinen tunnistaminen. Toki tätä käsitettä voisi kutsua ”vastavuoroiseksi tunnistamiseksi ja erilaisuuden arvon tunnustamiseksi”, mutta jo toisen ominaislaadun pelkkä aito tunnistaminen erottaa sen puhtaan liiton itsekeskeisyydestä.

Vastavuoroinen tunnistaminen on siis itsekeskeisyyden ylittämistä ja sen näkemistä, että ”minä olen ‘minä’ itselleni ja ‘toinen’ sinulle ja sinä olet ‘minä’ itsellesi ja ‘toinen’ minulle” (Benhabib 1992, 52). Tällainen itsekeskeisyyden ylittämisen ajatus esitettiin jo luvussa 4.1 Niklas Luhmannin ratkaisuna liiton umpikujille. Samantapainen liiton umpikujien ylittämisen ajatus esiintyy Axel Honnethilla, kun hän esittää siirtymistä kaikkein spontaaneimpien tunteiden ja mieltymysten vaalimisesta ”vakaampaan asennoitumiseen”, jossa korostuu huolenpito ja pyrkimys ymmärtää toista. Voisi ajatella, että tällaisessa siirtymässä olisi kyse siirtymisestä yhteisöllisyyteen. Sitä se ei ole ainakaan moraalisten pakkojen tai ulkoisten velvollisuuksien ilmaantumisen mielessä, vaan siirtymää luonnehtii äärimmäisen vapauden ja ainutkertaisuuden kokemus. (Honneth 1998, 1159-1160.) Vastavuoroinen tunnistaminen tulee kaikessa vapaaehtoisuudessaan lähelle kiitollisuuden sosiaalista muotoa (ks. luku 3.1).²⁴

Niin kuin edellä nähtiin, varaukselliset sosiaaliset suhteet kiertävät kiitollisuuden sosiaalista muotoa. Vastaavasti kysymys vastavuoroisesta tunnistamisesta aktualisoituu – silloin kun sillä ei tarkoiteta pelkästään humaania asennetta yleensäkin muihin ihmisiin – ennen muuta kaikkein tärkeimmissä tai läheisimmissä sosiaalisissa suhteissa. Montgomery ja Baxter toteavat sosiaalisen siteen syntyvän, kun erillisyyksien ja yhteisyyksien rakentavat yhdessä sosiaalista suhdetta (Montgomery & Baxter 1998, 162). Niin kuin kiitollisuus sitoo, niin myös vastavuoroinen tunnistaminen voi vahvistaa sosiaalista suhdetta niin, että on syytä puhua sosiaalisesta siteestä.

24 Tarkasteltaessa Schmalenbachin sosiaalisten muotojen sisäistä jännitteisyyttä viitattiin Baumanin näkemystä moraalien alueesta Minän ja Toisen erityisenä suhteena. Yllä olevasta nähdään, että Baumanin moraalinen suhde pyyteettömydessään ja osapuolten erillisyyden tunnustamisessaan on paljon lähempänä vastavuoroisen tunnistamisen luonnehtimaa suhdetta kuin sellaisia liittosuhteita, joissa itsekeskeisyyttä ei ole syytä tai toisesta ylitetty, ts. joista yhteisöllinen aines puuttuu kokonaan (ks. Giddensin ”puhtaan suhteen” kritiikki Bauman 1993, 105-109). Liitonomaisuudella on siis monia muotoja tai sävyjä.

Vanhempien keskinäiset ja vanhempien ja lasten väliset suhteet ovat tietenkin monin tavoin dynamiikaltaan erilaisia. Molempiin voidaan kuitenkin soveltaa vastavuoroisen tunnistamisen näkökulmaa, vaikka tämä tunnistaminen ei koskaan voi olla täydellistä eikä lopullista (tästä Montgomery & Baxter 1998, 162). Vaikka suhteet ovat jatkuvassa muutoksen tilassa ja niissä voidaan tehdä monenlaisia uudelleentulkintoja tässä esitetään vaihtoehtoisia kehityskulkuja sen mukaan, miten ne suhteutuvat vastavuoroiseen tunnistamiseen.

Vanhempien keskinäinen suhde: liiton elementin optimointi

Aikalaisdiagnoosissaan Elisabet Beck-Gernsheim toteaa, että ”rakkaudesta tulee entistäkin vaikeampaa” (Beck & Beck-Gernsheim 1990, 66). Miksi näin? Tässä luvussa tarkastellaan aiemmin esitettyjen käsitteiden avulla tätä rakkauden vaikeutumista ja vaikeuksien mahdollista ylittämistä.

”Perinteisessä” perheessä, jossa mies oli perheen elättäjä ja vaimo hoiti kotia, lahjojen vaihto oli ainakin periaatteessa helppoa: miehen palkka oli osoituksena hänen huolenpidostaan vaimoa kohtaan ja vaimon kotitöiden suorittaminen taas osoituksena hänen rakkaudestaan miestä kohtaan (Jamieson 1998, 142). Tilanne on perinjuurin toinen, kun molemmat vanhemmat käyvät työssä, jolloin Tönniesin termien luonnollisen ja rationaalisen tahdon ristiriita on monen vanhemman sisäisenä jännitteenä.²⁵

Perheen ja työn ristiriitaisten vaatimusten sovittaminen yhteen edellyttää neuvotteluja perhe- ja kotiasioita koskevista järjestelyistä. Arkikielessä neuvotteluilla voitaneen tarkoittaa paitsi erillisten yksilöiden ristiriitaisten etujen näkökulmasta tapahtuvaa neuvottelua, myös yhteistä pyrkimystä jonkin vaikean ongelman ratkaisemiseen ja kaikkein rutiininomaisimpia sopimisia esimerkiksi arkiaskareiden tekemisestä. Tässä esityksessä neuvotteluilla tarkoitetaan vain ensin mainittua vaihtoehtoa, jossa yksilöiden ristiriitaiset edut ovat selkeästi läsnä.

Neuvotteluilla on Schmalenbachin käsitteistössä kahtalainen luonne: Toisaalta ne edustavat yhteiskuntaa ja vain niiden avulla

25 Tönnies halusi erottaa kutsumukseen perustuvan toiminnan rationaalisen tahdon mukaisesta toiminnasta, joka hänelle oli lähinnä liiketoimintaa (Tönnies 1955, 165-166). Työn ja perheen yhteensovittamisen kannalta ei ole eroa siinä, onko vanhemman työnteon motiivina kutsumus vai jokin muu. Yhtäkaikki kutsumustoimintakin kilpailee perheen kanssa samoista rajallisista resursseista kuin muukin työ.

voidaan eksplisiittisesti sovitella yksilöiden keskenään ristiriitaisia hyötyjä tai etuja. Toisaalta neuvottelut ovat omiaan lisäämään yhteisön alaa parisuhteessa liiton kustannuksella. Tämä taas on ongelmallista sen vuoksi, että puhtaasta yhteisöstä on taipumus kaivata liittoon.

Miksi neuvottelemisen kutistaa liiton aluetta parisuhteessa? Edellä tarkasteltiin rakkaussuhdetta liittona ja todettiin, että liiton semantiikka ikään kuin maksimoi Simmelin kuvaaman, vapaaehtoisuudelle ja spontaanisuudelle perustuvan lahjan mahdollisuuden. Neuvottelussa on siis liitolle vieraana mekanismina lahjassa tapahtuvan tunteensiirron vastaava poisjääminen. Tämä koskee kaikenlaisia yksilöiden ristiriitaisten etujen aktualisoimia neuvotteluja. Neuvottelut voivat kuitenkin asettua erilaisiin yhteyksiin.

Edellä esitettiin vastavuoroisen tunnistamisen käsite Schmalenbachin sosiaalisten muotojen keskinäisen ristiriitaisuuden ylittämiseksi. Neuvotteluissa voidaan pyrkiä myös vastavuoroiseen tunnistamiseen.

Toisenlainen tilanne on se, jossa yksilön etu jää ensisijaiseksi ja solmitaan lyhytkestoisia ja sisällöllisesti tarkkaan määriteltyjä sopimuksia (vrt. Schmalenbachin yhteiskunta). Tällaisissa tapauksissa osapuolten suhde alkaa muistuttaa yhä enemmän formaalia sopimusperustaista suhdetta ja Tönniesin luonnollisen tahdon tai Sahlinsin yleistetyn vastavuoroisuuden alueella tapahtuva toiminta saa yhä enenevässä määrin ulkoisten velvollisuuksien täyttämisen sävyn.

Nykypäivän parisuhteen konfliktipotentiaali (Beck & Beck-Gernsheim 1990, 73-74) voi johtaa myös siihen, että ylenpalttista neuvottelemista vältetään ja tärkeitäkin pettymyksen tunteita vaiennetaan (Jamieson 1998, 146-147). Tällöin vastavuoroinen tunnistaminen ja lahja ja kiitollisuus käyvät mahdottomiksi. Päädytään siis samaan kuin ylenpalttisten neuvottelujen tuloksena, eli ulkoisten velvollisuuksien noudattamiseen.

Sekä ylenpalttinen neuvottelemisen että neuvottelemattomuus kokemuksellisesti tärkeistä asioista johtavat siis samaan tulokseen: sisäisen suhteen kuihtumiseen. On kuitenkin muitakin mahdollisuuksia. Tarkastellessaan heteroseksuaalisten parien ratkaisuja työnjakoon perheessä Lynn Jamieson löytää tutkimuksista myös ”toisin tekeviä” pareja, joilla on tapana, että aika ajoin tehdään puolin ja toisin yhteisen perheen hyväksi enemmän, kuin on sovittu, ikään kuin lahjaksi toiselle (Jamieson 1998, 148-150). Kiitollisuuden suotuisissa oloissa voidaan päästä vasta-

vuoroiseen tunnistamiseen, jota ilman lienee varsin vaikeaa ellei mahdotonta ”ylläpitää liittoasennetta” (Schmalenbach luvussa 2.2) vakiintuneissa parisuhteissa.

Vanhempien ja lasten suhde: vastavuoroinen tunnistaminen

Tönnies sijoitti äidin ja pienen lapsen välisen, ruumiillisuutta sisältävän suhteen luonnollisen tahdon alueen, yhteisön, ”sisimmälle kehälle” (luku 2.1). Sahlins taas otti pikkulasten hoidon äärimmäiseksi esimerkiksi yleistetystä vastavuoroisuudesta, altruismista (luku 3.2). Vanhempien ja pikkulasten suhteessa ollaan yhteisöllisen siteen ytimessä. Se on ennen muuta äidin ja lapsen symbioosia. Vaikka isät eivät enää olekaan yhtä etäällä perheen vuorovaikutuksesta kuin he aikaisemmin monesti olivat, ruumiillisen siteen puuttuminen (vrt. raskaus, synnytys, imettäminen) rajoittaa isien osallistumista symbioosiin (Lupton & Barclay 1997, 144-146).

Välttämätön symbioottinen suhde lapsen ja vanhemman välillä on kuitenkin lyhyt välivaihe. Lapsen kasvaessa erilaiset vaihtoehdot lapsen ja vanhemman suhteessa tulevat mahdollisiksi. Ymmärtääkseni eri vaihtoehdot tuottavat eroja myös aikuisten lasten ja heidän vanhempiensa suhteisiin. On erotettu kolme erilaista tapaa nähdä lapsi. Lapsi voidaan nähdä ”avuttomana” (natural innocent), ”pikkupaholaisena” ja ”pienenä ihmisenä” (Jamieson 1998, 71).²⁶

”Avuttomalle” tarjotaan aivan oma ympäristö hänen ”luonnollista” kehitystään varten. Tällöin äiti voi identifioitua lapseen siinä määrin, että hän organisoii oman elämänsä lähes täysin lapsen tarpeiden mukaan. Tätä symbioosivaiheen pitkittämistä vastaa äidin ja nuorisoiäkaisen suhteessa äidin pyrkimys lapsensa ystäväksi ja uskotuksi ilman, että lapselle annetaan mahdollisuus itsenäistymiseen ja yksityiselämään. Tässä ”yliempaattisuuden” vaihtoehdossakin vastavuoroinen tunnistaminen jää tapahtumatta, koska vanhemman ja lapsen tarpeita ei voida erottaa liiallisen läheisyyden vuoksi. (Mts. 70-74.)

Se miten ”avuttomankin” välttämätön ja väistämätön itsenäistymisen tapahtuu, vaikuttaa nähdäkseni siihen, miten hänellä aikuisena on taipumus tulkita suhdettaan vanhempiin. Jos nuo-

26 Tämän tutkielman käsittein ”avuton” viittaa ylilatautuneeseen liitonomaisuuteen, ”pikkupaholainen” yhteisön repressiivisyyteen ja ”pieni ihminen” vastavuoroiseen tunnistamiseen.

ren itsenäistymisprosessi on vaikea, syntyy kaiketi syyllisyyttä etäännyttäessä lahjan tuottamasta kiitollisuudesta velvollisuusperustaiseen suhteeseen. Tähän tilanteeseen sopii Colleen Johnsonin esittämä tulkinta keskenkasvuiseen lapseen kohdistetun altruismin vaikutuksesta aikuisen lapsen kokemukseen, jonka Johnson tosin perustelee yleisemmällä amerikkalaisessa kulttuurissa esiintyvällä sosiaalisia suhteita koskevan vapauden korostuksella. Johnsonin mukaan juuri se, että yleistetyssä vastavuoroisuudessa vastavuoroisuuden odotukset ovat epämääräisiä, tuottaa "velkaantuneelle" riippuvuuden, josta ei koskaan päästä eroon, koska velkaa ei voida maksaa takaisin. (Johnson 1988, 173- 175.)²⁷

"Pikkupaholaisten" vanhempia taas luonnehtii epäempaattisuus: he eivät onnistu omaksumaankin lapsen näkökulmaa asioihin. Tällöin lapsesta tulee helposti pelkkää jatkuvaa silmälläpitoa ja kurinpitoa edellyttävää taakkaa. Tässä vaihtoehdossa ei käydä aitoja neuvotteluja, vaan vanhemmat noudattavat omia näkemyksiään vaatimuksissaan ja reaktioissaan. Seurauksena on, että vanhempien ja lasten väliset suhteet jäävät etäisiksi. (Jamieson 1998, 70-71, 74.) Tässä vaihtoehdossa nuoren itsenäistyminen on helppoa ainakin siinä mielessä, ettei synny syyllisyyttä, koska lahjan sitovaa vaikutusta ei ole.

Vaikka vanhempien ja keskenkasvuisten lasten vuorovaikutukseen sisältyy väistämättä vanhempien vallankäyttöä, vähäisintä se on "pienien ihmisten" ja heidän vanhempiensa välisessä vuorovaikutuksessa. "Pienien ihmisten" ja heidän vanhempiensa välisissä neuvotteluissa molempien osapuolten tarpeet nähdään oikeutettuina. (Mts. 71.)

Kun lasten näkemyksiä kunnioitetaan ja vanhemmatkin esiintyvät yksilöinä omine elämänhistorioineen, syntyy ainutlaatuinen mahdollisuus käsitellä sukupolvien välisiä kuiluja, jotka näyttäytyvät vaihtelevin muodoin perheen arkipäivässäkin. Esimerkiksi yleinen elintason nousu ja mainonta kasvattavat helposti lapsen odotuksia aineellisesta hyvinvoinnista riippumatta heidän vanhempiensa tilanteesta. Tällöin molemminpuoliseen tunnistamiseen sisältyvä perspektiivien vaihdettavuus antaa mahdollisuuden tasapainottaa lapsen vaatimuksia suhteessa muiden perheenjäsenten tarpeisiin. (Mt. 64, 68.)

27 Johnson ei näe lainkaan 'lahjan' elementtiä yleistetyssä vastavuoroisuudessa, vaan hänen yleistetty vastavuoroisuutensa eroaa tasapainotetusta vastavuoroisuudesta vain vaihtoon liittyvän aikaperspektiivin suhteen (Johnson 1988, 174).

Varmaankin lapsiperheiden arkipäivässä tulee eteen monia vaikeita päätöksentekotilanteita ja luultavaa on, että ”pienien ihmistenkään” vanhemmat eivät välty omaksumasta joskus ”avutoman” tai ”pikkupaholaisen” näkökulmaa lapsiinsa. Lasten ja vanhempien suhteisiin sisältyy kuitenkin sama uudelleentulkinnan mahdollisuus kuin vanhempien keskinäisiin suhteisiin. Uudelleentulkinnasta on esimerkkinä Mark Twainin huomio: 16-vuotiaana isä oli hänen mielestään maailman tyhmin mies, mutta 21 vuotta täytettyään hän ihmetteli, kuinka paljon vanha mies olikaan viisastunut viidessä vuodessa (Smelser 1998, 9).

Sisarusten väliset suhteet: pakkoyhteisö?

Vanhempien välisten suhteiden alkuperä on liitossa. Myös äidin ja lapsen vaistomainen tai mielihyvän sävyinen suhde on myös nähty liittomaisena suhteena (Schmalenbach 1922, 110). – Nykyisin tätä luonnehdintaa voidaan kaiketi laajentaa myös isien ja lasten välisiin suhteisiin (Lupton & Barclay 1997, 135-136; Korhonen 1999, 210.) – Sisarusten välisten suhteiden alkuperä on sen sijaan puhtaasti yhteisössä, josta lapsen on aikanaan itsenäistyttävä.

Millainen on sisarusten välinen yhteisösuhde? Sen alkua on luonnehdittu mustasukkaisuuden ja kilpailun avulla. Kilpaillaan vanhempien huomiosta ja muista rajallisista resursseista. Tämä kilpailutilanne menettää kuitenkin merkitystään sisarusten aikuistuuessa. (Allan 1979, 107.)

Siinäkin tapauksessa, että keskenkasvuisten sisarusten suhteet eivät olisikaan aina olleet sopuisia, yhteisen lapsuuden myötä syntynyt yhteisöllinen side säilyy omassa muodossaan aikuisien sisarusten välisissä suhteissa. Se näkyy ensiksikin siinä, että ne yleensä ovat kestävämpiä kuin ei-sukulaisten väliset suhteet. Toiseksi sisaruksia yhdistää molemminpuolinen kiinnostus toisen hyvinvointiin, tosin yleensä paljon laimeampana kuin mitä lasten ja vanhempien välinen kiinnostus on. (Mts. 95, 102-103.)

Vaikka lapsuuden kilpailutilanteet menettäisivätkin ajankoh-taisuutensa sisarusten välisissä suhteissa, toisenlaiselle sisarusten väliselle kilpailulle on rakenteellinen perusta yhteisössä: juuri yhteisen lapsuuden tuottama ”luonnollinen tasa-arvo” lähtökohdissa tarjoaa vertailuperustan sisarusten yksilöllisille saavutuksille. Aikuisten sisarusten välisiä suhteita onkin luonnehdittu toisaalta myönteisen kiinnostuksen, toisaalta vertailun avulla. (Mts. 103, 107.)

Sisarusten välisiä suhteita ylläpidetään myös muun suvun avulla. Vanhemmat voivat olla tärkeä tietolähde kuulumisten välittymisessä perheen kesken. Vanhemmat voivat myös rohkaista sisarusten välistä suoraa vuorovaikutusta kutsumalla lapset yhtä aikaa kylään ja muutenkin harjoittaa ”moraalista painostusta” sisarusten väliseen vuorovaikutukseen. (Mts. 104-105.)

Kaikesta tästä johtuu, että sisarusten välinen sisäinen suhde voi olla kovin monenlainen: Poikkeustapauksissa yhteisöllinen solidaarisuus säilyy jopa siinä mitassa, että elämää jaetaan laajalti sisarusten kesken. Tällöin on usein kyse läheisimpien sisarusten välisestä erityisestä siteestä tai lähekkäin asumisesta ja yhteisestä elämäntilanteesta, esimerkiksi pikkulasten hoidon yhdistämästä tilanteesta. Tavallisempaa on kuitenkin rajoitettu elämän jakaminen. (Mts. 103, 106, 108-109.)

Rajoitetussa elämän jakamisessa voi olla kyse ensinnäkin suhteiden silkasta itsestäänselvyydestä, jota ei luonnehdi ystävyys-suhteille tyypillinen haltioituminen (mts. 103) ja joka Schmalenbachin mukaan luonnehtii yhteisöllisiä siteitä niin kauan, kuin mitään erityistä ei tapahdu. Toiseksi siinä voi olla kyse enemmän tai vähemmän tietoisesta ristiriitojen välttelystä, jotka ovat mahdollisuutena olemassa jo sisaruussuhteiden perustassa. Uudet tilanteet voivat kuitenkin tuoda ristiriidat esiin niin, ettei niitä kaikilta osin voida hallita. Suurimmillaan ristiriidat ja ambivalenssi ovat kaiketi riitaisassa perinnönjaossa, jossa sisaruussuhteita ylläpitävät konventiot (mts. 102) edellyttäisivät yhteisöllisen solidaarisuuden noudattamista, mutta keskenään antagonistiset ”rationaaliset tahdot” taistelevat yhteisön jäämistöstä.

Yhteisön ambivalenssi

Jo Schmalenbach totesi rakkausavioliiton diskurssin sisältävän aineksia kaikista kolmesta sosiaalisesta muodosta: liitosta, yhteisöstä ja yhteiskunnasta (luku 2.2.). Nykyajan parisuhteet näyttävät vielä ”monimuotoisemmilta”, kuin Schmalenbach osasi kuvitellakaan. Hänhän tarkasteli vain liiton ja yhteisön keskinäisiä jännitteitä avioliiton kyseessä ollen. Nykyisin yhteiskunta on aikaisempaa vahvemmin läsnä parisuhteissa yksilöllistymisprosessin tuottamien erillisten yksilöiden hahmossa.

”Monimuotoisuus” vain lisääntyy laajennettaessa näkökulmaa kaikkiin perheenjäsenten välisiin suhteisiin. Perhesuhteet voidaan nähdä areenana, jolla erilaiset sosiaaliset muodot ikään

kuin kamppailevat keskinäisestä asemastaan, eri tavoin riippuen siitä, onko kyse vanhempien keskinäisistä suhteista, vanhempien ja lasten suhteista tai sisarusten välisistä suhteista.

Yhteisölliset siteet – ”olemassaolon tosiasiat” ja niiden tuottamat ”jäljet sielussa” (ks. luku 2.2) – antavat mahdollisuuden sosiaalisten muotojen moninaisuudelle (ja samalla niiden keskinäiselle jännitteisyydelle) perhesuhteissa. Toki moninaiset jännitteet voivat käynnistää sellaisiakin kehityskulkuja, jotka johtavat yhteisön hajoamiseen. Kaiken kaikkiaan ambivalenssi ja suhteiden sijainnin vaihtelu keskihakuisuuden ja keskipakoisuuden ulottuvuudella (tästä Montgomery & Baxter 1998, 157) on kuitenkin suurempaa perhesuhteissa ja lähisukulaisten keskinäisissä suhteissa kuin vapaaehtoisemmissa ja hauraammissa ei-sukulaisten välisissä suhteissa.

4.3 Sukulaisuudesta ei-sukulaisuuteen

Länsimaisessa kulttuurissa sukulaisuudelle on kaksi perustaa, veriyhteisyys ja avioliitto. Sekä biologinen että oikeudellinen perusta näyttävät objektiivisilta tosiasioilta. Kuitenkin niiden perusteella sukulaisuuden aluetta voidaan laajentaa loputtomiin, eikä löydy rajaa sukulaisten ja ei-sukulaisten välille. Niinpä sukulaisuus määrittyykin tosiasiallisesti ihmisten kokemuksessa sosiaalisten konventioiden ja ”jatkuvien suhteiden ekologian” perusteella (vrt. yhteisön edellytykset Schmalenbachilla luvussa 2.2). Sukulaisuuden määrittelyn vaikeudet eivät rajoitu kaukaisimpiin sukulaisiin, vaan niitä voi esiintyä hyvinkin läheisten ihmisten kesken: Kun adoptiolapselle halutaan selvittää hänen omaa biologista taustaansa, niin biologisella on oma merkityksensä eikä adoptioperhe ole yksiselitteisesti lapsen perhe. Entä ovatko lapsipuolet sukua äiti- tai isäpuolilleen ja kuuluvatko pitkäaikaiset avokumppanit sukuun? (Allan 1979, 31-34.)

Kaukaisemmat sukulaisuussuhteet²⁸ muistuttavat Graham Allanin mukaan dynamiikaltaan sisaruussuhteita sillä erotuksella, että kaukaisemmissa sukulaisissa voi olla paljon sellaisia, joita

28 Tarkastelematta jäävät tässä esityksessä ”kaukaisista sukulaisuussuhteista” kaikei läheisimmät, eli isovanhempien ja lastenlasten suhteet. Nyt on kuitenkin kyse aikuisväestön sosiaalisista suhteista. Tällöin näitä suhteita on aikuisväestön selvällä vähemmistöllä (Suomen tilastollinen vuosikirja 2000, 52). Myöskään appivanhempien ja miniöiden ja vävyjen suhteita ei tarkastella erikseen. Kokonaisuutena katsoen ”in-laws” näyttävät ainakin Claude S. Fischerin yhdysvaltalaisaineiston mukaan sijoittuvan tärkeydeltään sisarusten ja kaukaisemman suvun väliin (Fischer 1982, 386-387).

ei tavata koskaan, vaikka heidät tiedetäänkin sukulaisiksi. Samoin kuin sisaruussuhteissa, kaukaisemmissakin sukulaisuus-suhteissa voi olla sellaisia, joissa henkilökohtainen molemminpuolinen mieltymys on yhdistävänä tekijänä, kuten ystävyys-suhteissa. Paljon tavallisemmin kaukaisempia sukulaisia tuovat yhteen kuitenkin ”rakenteelliset mahdollisuudet”: sukuseremonioiden järjestäminen, välittävä suku (tavataan esimerkiksi vanhempien kodissa) ja alueellinen liikkumattomuus. ”... verrattuna esiteolliseen yhteiskuntaan sen suvun laajuus, jonka kanssa ollaan merkittävästi tekemisissä, on äärimmäisen pieni”. (Mts. 111-113.)

4.4 Ei-sukulaisten yhteisöt henkilökohtaisen verkoston tiiviinä rypänä

Aikuisväestön keskuudessa tavattavat ei-sukulaisten yhteisöt ovat pääosin työyhteisöjä, naapuristoja ja harrastusyhteisöjä. Edellä todettiin, että yhdistävänä tekijänä näissä yhteisöissä on Simmelin seurallisuus tai Tönniesin yhteisön alalaji, ”mielen yhteisyys”. Näihin affirmatiivisiin tekijöihin rajoittuminen ei kuitenkaan mahdollistaisi työ-, asuin- ja harrastusyhteisöjen erilaisuuden havaitsemista. Niinpä niiden erilaisuuden tarkastelemiseksi on lähdettävä liikkeelle hiukan muualta.

Yhteistä näille ei-sukulaisten yhteisöille on se, että ne ovat tiiviitä verkostoja, joissa verkoston jäsenet (ainakin potentiaalisesti) tuntevat toisensa, tai yksilön näkökulmasta henkilökohtaisen verkoston tiiviitä rypäitä (kokonaisverkostot vs. yksilökeskeiset verkostot Castrén 2001, 15, 29; verkostojen tyypeistä esim. Jaakkola & Karisto 1976, 19-21).²⁹ Yhteistä niille on niinkään se, että ne tulevat usein ikään kuin kaupanpäällisinä työpaikan, asunnon ja harrastuksen hankkimisen yhteydessä (harrastusyhteisöjen ”annettuna olemisesta” ks. Noro 1991, 240). Annettuna olemisessaan ne muistuttavat Tönniesin ja varsinkin Schmalenbachin yhteisöä hyvin konkreettisesti muodossa. Millaisia valintoja nykyihmiselle asettuu hänen eläessään näissä yhteisöissä?

²⁹ Harrastusyhteisön käsitteeseen voidaan sisällyttää myös sellainen yhteisyys, joka näkyy vain yhteisölle tarvikkeita myyvän erikoisliikkeen käyttämisestä tai yhteisöihin kiinnittyvien erikoislehtien lukemisesta (Noro 1991, 241-243). Pelkästään tällaisesta yhteisyydestä ei tietenkään synny yllämainittua tiivistä verkostoa.

Harrastusyhteisöjen seurallisuus

Harrastusyhteisöt erottuvat työ- ja asuinyhteisöstä siinä, että niissä on erityisen helppoa seurustella Simmelin mielessä, koska yhteinen harrastus takaa sen, että seurustelun puheenaihe on aina kiinnostava (tästä Noro 1991, 242). Sen sijaan aikamaantieteelliset hyödyt vaihtelevat päinvastaisesti: työ- ja asuinyhteisöissä ollaan valmiiksi paikalla eikä ”projekteihin” välttämättä liity juurikaan paikasta toiseen siirtymistä, niin kuin usein harrastusten yhteydessä tapahtuu (aikamaantieteellisistä projekteista Friberg 1991, 104-111; Giddens 1984, 111-115; Urry 1991, 163). Nämä seikat tuovat perustavaa erilaisuutta toisaalta työ- ja asuinyhteisöjen, toisaalta harrastusyhteisöjen välille.

Bensman ja Lilienfeld luonnehtivat harrastusyhteisöjen ”yksityisyyttä” *yksityisyytenä julkisesta maailmasta* vastakohtana *yksityisyydelle henkilökohtaista maailmaa varten*, eli harrastus antaa usein riittävän sisällön kanssakäymiselle, eikä tarvita sen suurempaa itsen paljastamista (Bensman & Lilienfeld 1979, 117). Harrastusyhteisön taakse jättäminenkin on helppoa: jos jotakin poikkipuolista tapahtuu, seuraa vain ”indifferenssin kasvua ja ajautumista yhteisön ulkopuolelle” (Noro 1991, 240).

”Tunnistamisen” ja ”omistautumisen” jännite työtoveruus- ja naapuruussuhteissa

Verrattuna harrastusyhteisöihin tilanne on päinvastainen työpäikällä ja asuinympäristössä, joissa ollaan tilallisesti läsnä mutta muita kaikkia yhdistäviä asioita ei välttämättä ole. Jotta läsnäolosta tulisi merkityksellistä, tarvitaan jotakin lisää. Simmel kuvaa tilan ja sosiaalisen yhteen lankeamista seuraavasti:

Kun joukko ihmisiä elää toisistaan eristyneinä tiettyssä rajatussa tilassa, jokainen täyttää omalla olemuksellaan ja toiminnallaan oman välittömän paikkansa ja tämän paikan ja sen vieressä olevan paikan välissä on tyhjä tila, käytännöllisesti katsoen: ei mitään. Siinä silmäpäyksessä, kun nämä molemmat (paikkojen haltijat – T.M.) ryhtyvät vuorovaikutukseen, tila täyttyy ja herää henkiin. (Simmel 1908, 616.)

Jo Simmelin ilmaus ”nämä molemmat” viittaa siihen, että vuorovaikutus valikoi osapuolensa. Samaan asiaan viittaa Graham Allanin työtoveruus- ja naapuruussuhteiden määrittely: molempiin sisältyy suhteesta itsestään riippumattomia kriteerejä, jotka eivät kuitenkaan yksinään riitä, vaan tarvitaan myös sosiaalista tunnistamista ja jonkinasteista omistautumista, jotta työ- tai

asuinyhteisöön kuuluvat tulisivat määritellyiksi työtovereiksi tai naapureiksi (Allan 1979, 34.)

Allan luonnehtii työtoveruutta ja naapuruutta tukeutuen tutkimuksiin, joita on tehty siitä, keitä ihmiset mainitsevat työtovereikseen tai naapureikseen. Tällöin nämä suhteet esiintyvät kahdenvälisinä suhteina, joihin näyttää liittyvän ainakin jonkinasteista mieltymystä tai "omistautumista". Jos mieltymys ei kohdistu johonkin 'kolmanteen' dyadin ulkopuolella, kuten yhteiseen harrastukseen, se ei voi ilmentää juurikaan muuta kuin suhteen liitonomaisuutta, jossa on erottauduttava muista kertomalla itsestä ja omista mielipiteistä.³⁰

Jos näkökulma on tiiviissä verkostossa tai yhteisössä, on erotettava "tunnistaminen" ja "omistautuminen". Tällöin liitonomainen omistautuminen ja tunnistaminen ilman omistautumista asettuvat jännitteeseen suhteeseen keskenään.³¹ Kaikella todennäköisyydellä ainakin suurissa yhteisöissä on erilaisia alayhteisöjä, jotka nivELYTYVÄT eri tavoin toisiinsa. Ne muodostavat yhdessä oivan rakenteen erilaisen luottamuksellisen aineksen päätyymiseen vaihdon kohteeksi "laajennetussa sarjallisessa verkostossa", jonka kaikki jäsenet eivät välttämättä ole ystävällismielisessä suhteessa keskenään. Sosiaalisten suhteiden ylläpito tiiviissä verkostoissa edellyttää osapuolia yhdistävien tekijöiden lisäksi uhkien torjumista: "sensitiivisyyttä, hienotunteisuutta ja tietoisuutta omien tekemisten seurauksista". (Bensman & Lilienfeld 1979, 153-154.)

Ajankäytön hallinnan ongelmat naapuruussuhteita muovaamassa

Naapuruussuhteisiin liittyy muunkinlaista säätelyn tarvetta kuin mitä edellä on esitetty. Se liittyy ajankäytön hallintaan. Kun työpaikalla työajan rajoittuneisuus ja työtehtävät muodostavat kaiketi rajat työtoverusten informaaliselle kanssakäymiselle, niin naapuristossa ei ole vastaavia yhteisiä rajoituksia kanssakäymi-

30 Kortteinen luonnehtii tutkimansa lähiön naapuruutta "näennäisen läheisyyden ja ystävällisyyden muuriksi, jonka lävitse yritetään päästä tosiystävien voittamiseksi". Tämä pyrkimys johtikin juoruiluun, joka vahvisti ystäväpiirin sisäistä yhteenkuuluvuutta. (Kortteinen 1982, 78-80.)

31 Tätä jännitteisyyttä ei lainkaan vähennä se, että työyhteisöissä ja naapuristoissa tilallinen etäisyys, joka itsessään laimentaa läheisissä suhteissa esiintyviä voimakkaita tunteita, puuttuu lähes kokonaan. "On hyvä saada naapurit ystävikseen, mutta vaarallista saada ystävät naapureikseen". (Simmel 1908, 644-645.)

selle. Tällöin tulevat esiin ajankäytön hallinnan ongelmat (Daun 1974, 162). Niiden ratkaisemiseksi tarvitaan tilallista etäisyyttä korvaavia säätelymekanismeja eli kanssakäymisen sääntöjä, jotka mahdollistavat toisaalta kontaktit, toisaalta riittävän etäisyyden (Haugen & Holtedahl 1982, 251). Kanssakäymisen sääntöjä eivät tue mitkään ilmiselvät yleiset normit, vaan ne on rakennettava yksittäisten suhteiden relevanssisääntöinä.

Yhteinen elämäntilanne helpottaa relevanssisääntöjen rakentamista, mutta olisi yksinkertaistus väittää naapuruussuhteiden perustuvan pelkästään sille. Naapuruuteen kohdistuvien tarpeiden yhteensopivuus voi syntyä ”luovemminkin”: Siv Ehn kertoo tapauksesta, jossa ikääntynyt kissan- ja koiranomistaja huolehti pikkulapsista, kun vanhemmat olivat poissa, ja lapsiperhe taas huolehti kissasta ja koirasta, kun niiden omistaja oli poissa. (Ehn 1987, 99-102.)

Yhteistä elämäntilannetta ei tarvita myöskään silloin, kun yhteisenä kiinnostuksen kohteena on pihan tai puutarhan hoito (puutarhanhoidosta yhdistävänä tekijänä Daun 1974, 178-179; Friberg 1991, 230). Se voi olla tilan personalisointia, joka tärkeydessään vertautuu kaikkein kiinnostavimpiin kodin ulkopuolisiin harrastuksiin (tilan personalisoinnin tärkeydestä Horelli 1990, 13; Rapoport 1977, 369).

Yhteistä elämäntilannetta yleispätevämpi naapuruussuhteiden dynamiikkaan vaikuttava tekijä on elämäntilanteiden vaihtelu, joka edesauttaa kanssakäymiselle määriteltyjen rajojen pysyvyyttä. Muutokset elämäntilanteessa (esimerkiksi parisuhteen katkeaminen) voivat lisätä kanssakäymisen ja tuen tarvetta naapuristossa. Jos naapuruussuhteiden laajentamisen ja syventämisen tarpeet kohdistuvat tällöin harvoihin henkilöihin, ollaan helposti vaikeassa tilanteessa. (Ehn 1987, 101-102.)

Edellä sukuyhteisöä ja ei-sukulaisten erilaisia yhteisöjä on käsitelty erillisinä. Kuitenkin on edelleenkin ainakin jäänteitä useiden sukupolvien ajan vallinneista yhteisöistä. Ne eivät ole olleet vain henkilökohtaisen verkoston tiiviitä rypäitä, vaan ihan oikeita tiiviitä verkostoja, joissa sukulaisuus, naapuruus, työtoveruus ja ystävyys ovat limittyneet toisiinsa (Jamieson 1998, 82). Niissä Tönniesin yhteisöön liittyvä kohtalonyhteys ja pitkä aikaperspektiivi on tuottanut parhaimmillaan tilaa keskinäiselle kunnioitukselle (Sennett 1999, 16-17). Pitkä yhteinen aikaperspektiivi ei toki automaattisesti tuota myönteisesti sävyttynyttä kohtalonyhteyttä, vaan näissäkin yhteisöissä voi olla aineksia monenlaisten ristiriitojen esiintymiselle (esim. Holmila 2000).

Edelleen ajankäytön hallinnan ongelmat riippuvat paljon siitä, miten tiukasti aikataulutettua yksityiselämä on (esim. Daun 1974, 162-164). Niinpä kanssakäymisen säännöt naapuruussuhteissa voivat riippuen tapauksesta olla myös suurpiirteisiä. Tällaisia suurpiirteisiä kanssakäymisen sääntöjä voidaan jopa tavoitella: on tehty havaintoja, joiden mukaan eläkeläisten asuinalueille muutetaan siinä toivossa, että kanssakäyminen naapureiden kanssa helpottuisi (Wenger 1984, 16).

Naapuruussuhteita on siis monenlaisia. Tavallista kuitenkin on, että ”yhteisötunne ilmenee tuskin muuna päivittäisenä aikaansaannoksena kuin ystävällisenä hauskan puhumisenä ja niiden loukkaamisen huolellisena välttelynä, joista voi tulla elinikäisiä naapureita” (Jamieson 1998, 83).

5 Eroja etsimässä

Tässä luvussa tarkastellaan sukupuolta ja sosioekonomista asemaa sosiaalisia suhteita muovaavina tekijöinä. Luvun lopussa lähestytään yksityiskohtaisempaa empiiristä muutoksen tarkastelua erottamalla kohortti- ja periodivaikutus toisistaan ja selostamalla tässä esityksessä käytetyt niitä koskevat tulkinnat. Aloitetaan sukupuolen vaikutuksen tarkastelusta, joka on tarpeen senkin takia, että vielä ei ole kajottu luvun 2 sosiaalisten muotojen sukupuolittuneisuuteen.

5.1 Sukupuolittuneet ”suhdepotentiaalit”

Sosiaaliset muodot ja niiden muovaamat sosiaaliset suhteet eivät ole sukupuolineutraaleja. Tämänkin esityksen empiirisistä tuloksista on nähtävissä, että ”lattiaan valmiiksi merkityt tangonaskeleet” (Veijola 1994, 228) eivät ole pyyhkiytyneet pois ainakaan kokonaan, vaikka naiseus ja mieheys ovatkin muuttuneet (esim. Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994; Korhonen 1999).

Naisten taipumus avoimuuteen, miesten pyrkimys harmoniaan

Määritellössään ystävyttä ilonaiheena tai nauttimisena Allan toteaa määrittelyn monimutkaistuvan, koska vuorovaikutuksesta nauttimisella voi olla kaksi ”toisistaan analyttisesti erotettavissa olevaa” lähdettä: ”Ennen muuta” *vuorovaikutuksesta nautitaan sen itsensä takia*, riippumatta siitä, mitä tehdään, koska osapuolet pitävät toisistaan. Ongelma syntyy Allanilla siitä, että *nauttiminen voi kohdistua myös yhteiseen tekemiseen* enemmän kuin osapuolten välisiin suhteisiin. Koska harrastukset ovat Allanilla ”osa sosiaalista rakennetta” ja ystävyys kuuluu hänellä ”performanssien kulisseihin” (Goffman), hän on taipuvainen jättämään jälkimmäisen vaihtoehdon ystävyuden määritelmänsä ulkopuolelle. (Allan 1979, 40-42.)

Määriteltiin ystävyys niin tai näin, yllä oleva erottelu kuvaa sukupuolittuneita taipumuksia asettua yhteyteen muiden ihmis-

ten kanssa. Näitä taipumuseroja kuvaa Bjerrum Nielsenin ja Rudbergin raportoima anekdootti:

Naispuolinen haasteltava muistelee, miten hänen 12-vuotias veljensä valitti joka lauantai kahdesta pojasta, joiden kanssa hän pelasi jalkapalloa. Tyttö kysyi lopulta veljeltään: ”Miksi sitten pelaat heidän kanssaan, jos et pidä heistä?” Poika vastasi: ”Oletko tyhmä? Yksitoistahan tarvitaan joukkueeseen”. (Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994, 17.)

Poikien sosiaaliset suhteet siis ikään kuin seuraavat yhteisestä tekemisestä, kun taas tytöillä on taipumus edellyttää ystävyystä yhteiseltä tekemiseltä. Empiiristen tutkimusten mukaan sukupuolten taipumuserot piirtyvät esiin edettäessä kolmesta seitsemään ikävuoteen ja ne säilyvät koko elämän ajan. (Allan 1989, 71-72; Rawlins 1992, 35-36, 181.)

William Rawlins rakentaa sukupuolten erilaisista taipumuksista kaksi erilaista ystävyysmuotoa, jotka vastaavat ihmisellä samanaikaisesti esiintyviä tarpeita ja ovat siis toisiaan täydentäviä ja yksinään riittämättömiä samaan tapaan kuin Schmalenbachin sosiaaliset muodot.

Kuvio 2. Sukupuolittuneet taipumukset ystävyysmuotoina		
Ystävyysmuoto	kommunaalinen	toiminnallinen (agenttinen)
Sukupuoli	naiseus	mieheys
Vuorovaikutus	avointa	laajaa
Pyrkimys	huolenpitoon	harmoniaan
Minän päteväyttäminen	subjektiivista	objektiivista
Sosiaalinen kanssakäyminen	erityisten toisten kanssa	monenlaisten toisten kanssa

Kommunaalinen ystävyys on Rawlinsin mukaan omiaan yksityiselämään, jossa tavoitellaan yhteistä hyvinvointia ja molemminpuolista auttamista, iloa ja kestävästä kiintymystä. Toiminnallinen ystävyys taas pehmentää julkista ja liike-elämää, jossa monenlainen kilpailu on väistämättä läsnä. (Rawlins 1992, 274.)

Jos yhdytään Rawlinsin näkemykseen siitä, että kahteen ystävyysmuotoon kanavoituvat tarpeet ovat yleisinhimillisiä, kaikilla ihmisillä sukupuolesta riippumatta esiintyviä tarpeita, on kyse eräänlaisesta kulttuurisesta ”jakomielisyydestä” (tästä Veijola 1994, 227-229). Olisiko tämän jakomielisyyden ylittämispyrkimystä se, että ystävyystestä kirjoittavat miehet voivat nähdä

defektinä miehille tyypillisen ystävyuden, feministiset kirjoittajat taas naisille tyypillisen ystävyuden?

Graham Allan näkee naisten ystävyuden olevan lähempänä ”filosofien abstrahoimaa vahvan ystävyuden mallia” kuin miesten ystävyuden (Allan 1989, 71-72). Rawlins taas kiinnittää huomionsa sukupuolierojen sosiaalisessa rakentumisessa vain miehelle koituihin defekteihin, mahdolltomuuteen harjoittaa kommunaaliseen ystävyteen tarvittavia valmiuksia ja vaihtoehtojen vähyyteen uraa koskevien saavutusten hamuamisessa minäkäsityksen pätevöittämiseksi (Rawlins 1992, 275). Myös Ray Pahl asettuu tähän samaan rintamaan. Häneltä ei riitä lainkaan ymmärtämystä miehelle ”suhdepotentiaalille” (Pahl 1999, 16-19).

Feministisessä kirjallisuudessa taas esiintyy näkemyksiä, joiden mukaan naisten taipumus läheisiin suhteisiin perustuu lapsuudessa koettuun sukupuolten eriarvoisuuteen: On saatu empiirisiä tuloksia, joiden mukaan pojat valtaavat tyttöjen tilan paljon useammin kuin tytöt poikien tilan ja pitävät tyttöjä ja heidän toimintojaan vähempiarvoisina.³² Tytöt vetäytyvät pieneen piiriin, jossa he oppivat, miltä rakkaus tuntuu, kun taas pojat joukkuepelejä pelatessaan oppivat, miltä reiluus ja voitto tuntuvat. Näissä näkemyksissä pyritään tekemään ero niihin näkemyksiin, joiden mukaan ystävyuden sukupuolittuneet muodot ovat tulosta syvään juurtuneista psykologisista tai psykoanalyttisistä eroista, ja nähdään, että sukupuolten erilaiset ystävyudet ovat jo eriarvoisuuden seurauksia eivätkä pelkästään sen syitä. (Jamieson 1998, 96.)

Molemmissa näkemyksissä on heikkouksia. Naisten välisen ystävyuden vahvuuden korostaminen näyttää juontuvan sen tulkittamisesta yksioikoisesti hoivaetiikan (Gilligan) pätevyysalueeksi. – Rawlinsilla tämä tulkinta on eksplisiittinen (Rawlins 1992, 183). – Tällöin unohdetaan, että naisella voi olla huolenpidolleen tärkeämpiäkin kohteita. On tehty tutkimuksia, joiden mukaan naiset kohdistavat ensisijaisen läheisyyden tarpeensa heteroseksuaaliseen suhteeseen ja säätelevät huolellisesti ystäviensä kanssa vietettävää aikaa ja / tai luottamuksellisuuden astetta heteroseksuaalisen suhteen tarpeista käsin (Gordon 1994, 107; Jamieson 1998, 100).³³

32 Nykyisin voi tilanne olla joillakin kanssakäymisen areenoilla jopa päinvastainen. On tehty havaintoja, joiden mukaan pojat joutuvat puolustuskannalle emansipoituneen naisopettajan ja lujatahtoisten tyttöjen muodostamassa koululuokan yhteisössä (Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994, 63).

33 Nykyajan nuoria tyttöjä koskevista tutkimuksista on saatu viitteitä siitä, ettei heteroseksuaalisen suhteen ensisijaisuus olisikaan enää yhtä selvää kuin aikaisemmin, vaan heidän yhdessäolonsa liittyy nuoruuden identiteettityöhön, jonka tarkoituksena on omaksi yksilökseen tuleminen (Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994, 65-66).

Se että psykoanalyttissävytteisiä tulkintoja vältellään sijoittamalla sukupuolten erojen synty pelkästään eriarvoisuuden kokemuksiin ja vertaisryhmissä tapahtuvaan vuorovaikutukseen, jättää avoimeksi vertaisryhmätilanteen syntymekanismien ja pysyvyyden. Sama koskee sellaisiakin esityksiä, joissa essentialististen tulkintojen välttely ei ole yhtä eksplisiittistä kuin eriarvoisuuskokemusten merkitystä korostavassa näkemyksessä mutta joissa yhtä lailla sukupuolten erojen synty selitetään vertaisryhmätilannetta koskevien havaintojen avulla viitaten korkeintaan siihen, miten lapsilla on jo varhain käytössään monenlaista aineistoa ”roolimallien” rakentamiseksi (Allan 1989, 67-68; Canary & Emmers-Sommer 1997, 89-90; Rawlins 1992, 35-36, 181).

Vertaisryhmäkeskeisyys sukupuolittuneiden ”suhdepotentiaalien” synnyn selityksissä jättää kokonaan huomiotta lapsen toisen tärkeän sosialisatioympäristön, nimittäin perheen ja hoitoympäristön. Perheen tai hoitoympäristön vaikutusten tarkastelussa tukeudun Nancy Chodorowin esitykseen, jossa ratkaisevaa erojen synnylle on se, että äidit (tai yleisemminkin naiset – T.M.) hoitavat pikkulapsia.

Äidin tai muiden naisten hoidossa oleva poika joutuu varhaisessa vaiheessa huomaamaan olevansa erilainen kuin hoitajansa ja siirtämään identifikaationsa alun perin naisisesta ei-naisiseen. Jos isä on riittävän poissaoleva, pojan ei-naisisesta identiteetistä tulee miehinen vain mieheyden tietoisien opettamisen avulla. Tällaisessa tapauksessa pojan tehtäväksi tulee siis jo varhain yksilöityminen hoitoympäristöstä ja minän rajojen vahvistaminen suhteessa siihen. Lisäksi mieheyden opettelu tapahtuu suhteessa yleisiin mieheyden määrittelyihin erityisten affektisuhteiden puuttuessa tästä prosessista. Näin alkaa pojan valmentautuminen yhteiskunnan ”ei-suhdesfääreihin”. (Chodorow 1978, 97, 166-167, 170, 174-175.)

Tytön identifikaatio omaan sukupuoleensa tapahtuu vähittäin arkipäivän askareissa esimerkkinä henkilö, johon tyttö on kaikkein eniten identifioitunut. Niinpä identifikaatio syntyy todellisten partikularististen affektisuhteiden kautta. Aikaa myöten tytökin alkaa tavoitella samaa autonomiaa suhteessa äitiinsä, jonka poika on jo aikaisemmin saanut. Tällöin toiveet kohdistuvat isään laajemman yhteisön edustajana. Koska tytölle riippumattomuuden saavuttaminen äidistä ajankohtaistuu paljon myöhemmin kuin pojalle ja hänen minänsä on niin muodoin vahvempi kuin vastaavassa tilanteessa pojan minä, isä ei haasta primääri-identifikaatiota, vaan äiti jää tytölle ensisijaiseksi ”sisäiseksi

objektiksi”. Tyttö ei missään vaiheessa ratkaise äitisuhteensa ambivalenssia eikä emotionaalista horjumistaan äidin ja isän välillä, vaan vain lisää henkilöitä sisäiseen objektimaailmaansa. (Mts. 128, 167-169, 175-176, 193, 196-198.)

Yllä olevan perusteella olen taipuvainen näkemään, että naisiksi sukupuolittunut hoitoympäristö³⁴ jo sinällään enemmän tai vähemmän eriyttää sukupuolten taipumuksia asettua yhteyteen muiden ihmisten kanssa. Vaikka sosiaalinen sukupuoli onkin muuttuvainen, ylläkuvatut lähtökohtaerot eivät ole hävinneet. Käyttävähän naiset Nyky-Suomessakin paljon enemmän perhevapaita kuin miehet. Niinikään miehet ovat edelleenkin poikkeuksia päiväkotien henkilökunnassa.

Miten sukupuolten erilaiset taipumukset suhteutuvat luvussa 2 esitettyihin sosiaalisiin muotoihin? Edellisestä lienee helppo havaita, että Tönniesin yhteisön nykypäivään säilyneet sisimmät alueet ovat stereotyyppisesti luontevampia naisille kuin miehille. Simmelin seurallisuus taas on yhteiskunnan pelimuoto, jonka ”varjomaaailma” tuottaa yhteiskunnasta puuttuvan yhteisyyden (vrt. miesten pyrkimys harmoniaan yllä). Seurallisuus on nimenomaan erillisten yksilöiden yhteisyyttä ja siten stereotyyppisesti luontevampaa miehille kuin naisille.

Schmalenbachin liittoon sukupuolet asettuvat stereotyyppisesti omista lähtökohdistaan käsin: Tytöille se kerrostuu osaksi heidän sisäistä objektimaailmaansa, jossa rationaalista voidaan romantisoida ja päinvastoin (vrt. etäisyyden ylläpidon oppiminen isäsuhteessa). Poikien tunnesuhteet ovat suoraviivaisempia ja heille liitto on eksklusiivinen heteroseksuaalinen suhde, ainakin ylläkuvatussa ”stereotyyppisessä” tapauksessa. (Chodorow 1978, 198-199.)

5.2 Työn lumon jakaantuminen yhteiskunnallisessa hierarkiassa

Teoksessaan *The Time Bind* Arlie Hochschild tarkastelee työn ja perheen (tai yleisemminkin yksityiselämän) keskinäissuhteita yhdysvaltalaisen huippuyrityksen henkilöstön keskuudessa.

34 Naisiseksi sukupuolittunut varhaislapsuuden ympäristö on sekin historiallisesti konstruoitu. Esimerkiksi Suomessa viime vuosisadan alussa voimistunut yhdenvertaisuuden teologian diskurssi kansalaisperheenemännän ihanteineen määritteli lasten kasvatuksen äidille kuuluvaksi ja katkaisi ainakin kulttuuristen normien tasolla 1800-luvun aikana ennestäänkin haurastuneen patriarkaalisen kasvatustradition (Räisänen 1995, 99, 116-117).

Hänen päätuloksensa on, että näiden keskinäissuhteiden yleisty-
mässä oleva tyyppi on sellainen, jossa työ ja koti ikään kuin vaiht-
tavat paikkaa: työstä tulee koti ja kodista työ. (Hochschild 1997.)

Keskeinen käynnistävä mekanismi työn ja kodin tai perheen
keskinäissuhteiden muutoksessa on Hochschildilla työnjohto-op-
pien vaihtuminen: taylorismin korvautuminen TQ:lla (Total Qua-
lity Management). ”Vain harvat enää ajattelevat ‘myyvänsä’ ai-
kaansa työpaikan hallintaan. Useammat ajattelevat hallitsevan-
sa itse omaa ajallista portfoliotaan.” Tämä taas johtaa ajatukseen
yksityiselämään käytettävästä ajasta ostettavana ”tavarana”, jo-
ka voidaan investoida tai peruuttaa. (Mts. 51-52)

TQ:ssa henkilöstölle asetetaan haasteita ja työtä ”rikastetaan”
monin muinkin tavoin. Samaan aikaan koti tyhjenee haasteista
einesten, kodinkoneiden yms. ilmaantumisen myötä. Kun työhön-
sä sitoutuneet vanhemmat vielä huolehtivat lastensa ”urista”
(harrastuksista yms.), kodissa vietettävä aika taylorisoituu tiu-
kasti aikataulutetuksi ”työajaksi”. (Mt. 16-17, 65, 200, 204, 209,
211-212.)

Hochschildin piirtämä ajankuva on elegantti, mutta työnjoh-
to-oppien vaihtumisen keskeisyys muutoksen tulkinnassa jättää
osan tehdyistä huomioista tulkintaa vaille. Miksi esimerkiksi tut-
kitun yrityksen heikosti arvostetuissa ja palkatuissa töissä esiin-
tyy edelleenkin ”satamamalla”, jossa työ edustaa kylmää maail-
maa ja koti satamaa (tästä mts. 202)?

Vastaavanlainen työn lumon voimistumisen esitys on suoma-
lainen väitöskirja ja yritysکوhtainen tapaustutkimus, jossa ra-
kennetaan ”modernia totemismia” ylemmän keskiluokan eetok-
seksi (Kiiänmaa 1996). Siinä työnjohto-opeilla on nähdäkseni oi-
keampaan osuva asema kuin Hochschildin esityksessä: Uudet
työnjohto-opit ovat osa laajempaa yhteiskunnallista muutosta,
yhteiskunnan toimihenkilöitymistä. Vaikka työn uudet organi-
saatiomuodot ovat Kiiänmaankin mukaan ”keskeisiä kultin syn-
tymiselle”, uudenlaiseen työn lumoon tarvittava orientaatio si-
nänsä ei ole mitään uutta, vaan peräisin keskiluokan urasuun-
tautumisen pitkästä perinteestä. (Mts. 324-325, 352.)

Millainen uudenlaiseen työn lumoon tarvittava orientaatio sit-
ten on? Luvusta 2.1 kävi ilmi, että Tönnies liitti rationaalisen
tahdon ja siihen liittyvän individualismin ennen muuta ”koulu-
tettujen luokkien” ominaisuudeksi.

Patricia Greenfield ja Jerome Bruner erottelevat kollektiivisen
ja yksilöllisen orientaation hyvin samaan tapaan kuin Tönnies
luonnollisen ja rationaalisen tahdon. Kollektiivinen orientaatio

syntyy silloin, kun erilaisten taitojen opettelu on yhteydessä ympärillä oleviin ihmisiin tai yhteisön tarpeisiin, kun taas yksilöllinen orientaatio syntyy silloin, kun asioita opiskellaan sinällään. Tässä yhteydessä muut ihmiset ovat irrelevantteja ja "toiminto on lisäksi erillinen toimijan itsensä motivaatioista, tarkoituksista ja haluista". (Greenfield & Bruner 1974, 376-377.) Nähdään, että muista toiminnoista eriytyneeseen koulutukseen tai kouluttautumiseen liittyy aivan samanlaista "itsekeskeisyyttä" ja välineellisyttä kuin millaiseksi Tönnies kuvasi rationaalisen tahdon mukaisen toiminnan. Käsitteellisen ajattelun kehittymisen myötä todellisesta tulee mahdollisen osa (mts. 390 vrt. siirtyminen luonnollisesta tahdosta rationaaliseen mentaalisen tahdon välityksellä Tönniesillä).

Millaisena tulevaisuuteen suuntautuvan rationaalisen tahdon mukainen toiminta näyttäytyy työpaikalla? Kiiänmaa luonnehtii sitä Freudiin tukeutuen kohteen valtaamisena: "Valtaus kuvaa niitä asioita, jotka varattu Minälle (kuten varataan pöytä ravintolasta)". Näissä valtauksissa ei välttämättä ole kysymys taloudellisesta omistamisesta, vaan kyse voi olla myös samastumisesta, "hengen yhteisomistuksesta" ja tulevaisuuden "säätilyluokkaodotuksista". (Kiiänmaa 1996, 276, 282, 292, 330.) On siis kyse paljon muustakin kuin työn tekemisestä palkan vastineeksi. Tähän viittaa myös Hochschildin hiukan mystinen toteamus: "Työ markkinoilla ei ole vain taloudellinen tosiasia, vaan sillä on kompleksinen kulttuurinen arvo" (Hochschild 1997, 198).

Hochschild tarjoaa työkeskeisyyden selitykseksi toteamuksen, jonka mukaan "ihmisillä on yleisesti taipumus käyttää enemmän aikaa siihen, jota he arvostavat eniten ja jossa he ovat eniten arvostettuja" (mts. 198). Miksi sitten arvostusta kaivataan? Tönnies liitti arvostuksen kaipuun turhamaisuuteen rationaalisen tahdon ominaisuutena (Tönnies 1955, 146). Vaikka rationaalinen tahto näyttääkin Tönniesin yhteisön kontekstissa kovin yksilölliseltä valinnalta, se ei kuitenkaan näytä immunisoivan muiden ihmisten suhtautumisen vaikutuksilta. Tässä haavoittuvuudessaan rationaalinen tahto on alueella, jota Tönnies ei lainkaan käsittele.

Jorge Arditin tutki eksplisiittisesti brittiläistä yhteiskuntaa 1700-luvulla, mutta hänen etiketin tarkastelustaan voidaan hahmottaa kokonaisuus, jota voitaisiin kutsua rationaalisen tahdon kanssa yhteensopivaksi sosiaalisesti muodoksi. Arditin mukaan aikakauden etiketti-ohjeet tarjosivat aikaisemmista moraalisisista ohjeista poikkeavan todellisuuden jäsentämisperiaatteen (Arditi 1994, 179-180, 186).

Alun perin ”pikkuetiikkaa” motivoitiin muiden kanssa toimeen tulemisen avulla, jota moraalisen vakaumuksen mukainen toiminta saattoi suorastaan uhata. Keskeistä etiketissä on tietenkin käytöstapojen korostaminen, mutta ryhmään kuulumisen varmistaminen sai ohjeissa niin keskeisen aseman, ettei jäänyt tilaa ryhmäjäsenyyksistä riippumattomille hyvillä tavoille: ”... hyvät tavat tulevat sellaisiksi, koska ne ovat ryhmän tapoja, ja ryhmä tulee hyväksi seuraksi, koska sen jäsenillä on hyvät tavat”. Etikettiohjeissa ryhmän käsite on melko abstrakti, mutta samalta ajalta olevat päiväkirjat osoittavat, että ryhmään kuulumisella oli jo tuolloin arvostusta tuovia ominaisuuksia. Toiset ryhmät siis osoittautuivat ”hienoiksi”, toiset ”rahvaanomaisiksi”. (Mts. 182-186.)

Kuten edellä jo todettiin, Arditi halusi rajata tutkimuskohteensa brittiläiseen yhteiskuntaan. Toisaalta hän lataa tutkimuskohteeseensa suuriakin merkityksiä. Hänen mukaansa vakiintuneet modernisaation tulkinnat (maallistuminen, eriytyminen jne.) eivät tavoita siirtymää sillä tasolla, jolle ”merkityksellinen” ankkuroitunut. Siirtymä on hänelle ”moraalisen absoluutin” korvautumista ”sosiaalisella absoluutilla”. (Mts. 187-188.)³⁵

Jos oletetaan, että brittiläisestä yhteiskunnasta tehdyillä huomioilla on laajempaakin käyppyttä, nykyihmiselläkin tavattu sosiaalisen arvostuksen kaipuu käy ymmärrettäväksi. Rationaalista tahtoa kannatteleva, tulevaisuuteen sijoitettu ”mielihyvän lisäarvo” (ks. luku 2.1) ei kaiketi olisi täydellistä ilman ”hyvää seuraa”. Yksilöllistyminen (yhteisöstä) ei siis ole pelkkää erillistymistä (tästä Arditi 1994, 178-179).

Miten tulevaisuusperspektiivin kannatteleva yksilöllinen työn lumo sitten vaikuttaa sosiaaliin suhteisiin? Ensiksi tarkastellaan sen vaikutusta yksityiselämän merkitykseen ja sen jälkeen sen tuottamaa yhteisyyden muutosta työpaikoilla.

Hochschild esittää työkeskeisyyden ja yksityiselämän keskinäisestä dynamiikasta samanlaisen tulkinnan sen kanssa, joka esitettiin Fred Hirschiltä Tönniesin rationaalisen tahdon tarkastelun yhteydessä (ja jota Tönnies itsekin jo hahmotteli): ”mitä enemmän naiset ja miehet tekevät, mitä tekevät, rahan vastineeksi ja mitä enemmän heidän työtään arvostetaan julkisella

35 Artikkelinsa johdantoluvussa Arditi toteaa, että hänen tutkimuskohteensa edustaa vain pientä osaa brittiläisen yhteiskunnan 1700-luvun todellisuudesta. Niinikään artikkelinsa lopussa hän hahmottelee tutkimusohjelmaa saman yhteiskunnan ”historiallisen narratiivin” laajentamiseksi. Kuitenkin hänen ”modernin henkilön” syntyä ja modernisaation luonnetta koskevat tarkastelunsa viittaavat länsimaiseen yhteiskuntaan yleisesti. (Arditi 1994, 178-180, 188-190.)

alueella, sitä enemmän ... yksityiselämän arvo laskee” (Hochschild 1997, 198). Yhteiskunnalliseen kilpailuun osallistuminen siis vähentää yksityiselämää ja sen jakamista muiden kanssa.

Yksilöllinen orientaatio (Greenfield & Bruner) muuttaa voimistuessaan työpaikoilla myös niihin sijoittuvien sosiaalisten suhteiden luonnetta. Työväestön perinteinen luokkasolidaarisuus perustui oman fyysisen ja taloudellisosiaalisen ympäristön hallintakeinojen puuttumiselle (Greenfieldin ja Brunerin kollektiivinen orientaatio) ja oli ikään kuin välitöntä yhteenkuuluvuutta. Todellinen tai kuviteltu oman tilanteen hallinta taas tuottaa toisenlaista ”yhteisöllistymistä”: yleisten arvostuksen kohteiden, ”esineiden”, kautta välittynyttä samastumista omaan säätyyn, työpaikkaan ja laajempaankin samanmielisten yhteisöön. Tällöin yhteenkuuluvuuden tunteet syntyvät kuin välineellisen toiminnan sivutuotteena. Kiianmaa kutsuu tällaista yhteenkuuluvuutta klaanisolidaarisuudeksi. (Kiianmaa 1996, 283, 311, 320, 328, 340-344, 349, 352, 383.)

Työpaikan hierarkian eri tasoilla on kovin erilaiset mahdollisuudet ”esinevaltauksiin” ja niiden yhteydessä syntyviin yhteenkuuluvuuksiin. Niinpä ei ole yllättävää, että muiden kuin työasioiden tärkeys elämässä on Kiianmaan tapaustutkimuksessa tilastollisesti erittäin merkitsevässä (käänteisessä) yhteydessä koulutuksen määrään (Kiianmaa 1996, 207).

5.3 Sukupuolen ja työn lumon vaihtelun yhteisvaikutus yksityiselämän kanssakäymiseen yleispiirteittäin

Sukupuolisosialisaatiota koskevassa luvussa todettiin miesten vuorovaikutuksen tapahtuvan ”monenlaisten toisten” kanssa, naisten vuorovaikutuksen taas ”erityisten toisten” kanssa. Tämän perusteella voitaisiin ajatella miesten keskeisen seuraelämän olevan vilkkaampaa kuin naisten keskeisen seuraelämän. Kuten empiirisistä tuloksista tullaan näkemään, työn lumo muo- vaa kuitenkin ratkaisevalla tavalla tätä miehistä taipumusta niiden keskuudessa, jotka ovat taipuvaisia rationaalisen tahdon mukaiseen toimintaan ja joiden ”esinevaltauokset” työelämässä ovat ainakin jossakin määrin realistisia, so. pitkälle koulutettujen miesten keskuudessa. Koulutus erilaistaa voimakkaasti miesten yksityiselämän sosiaalisuutta.

Naisten keskuudessa koulutuksen mukaiset erot yksityiselämän sosiaalisuudessa ovat kohtalaisen epäselviä. Sidoksisuudella perhevelvollisuuksiin ja suuremmilla vaatimuksilla kanssakäymiselle (pyrkimys avoimuuteen) näyttää olevan taipumus eristää naisia kovin vilkkaasta kanssakäymisestä koulutuksesta riippumatta. Toisaalta pitkä koulutuskaan ei näytä tuottavan naisille siinä määrin yksityiselämän sosiaalisuutta kutistavaa työn lumoa kuin vastaaville miehille. Taustalla saattaa olla sukupuolisosialisoinnin (Chodorow) ristiriitaisuus koulutuksen myötä syntyvän yksilöllisen orientaation (Greenfield & Bruner) kanssa tai se, että ”esineiden painetta” (Kiianmaa 1996, 357-358) kevenittää suhteellinen vaikeus edetä yleisesti arvostettuihin asemiin työelämässä, vaikka koulutusta olisikin paljon.

Sukupuolen ja työn lumon vaihtelun yhteisvaikutuksesta pitkälle koulutetut ja vähemmän koulutusta saaneet miehet muodostavat yksityiselämän sosiaalisuuden ääripäät: ensin mainitut tapaavat kaikkein harvimmoin muihin kotitalouksiin kuuluvia yksityiselämässään, kun taas jälkimmäisten (arjen) seuraelämä on kaikkein vilkkainta. Naiset sijoittuvat tapaamisissaan näiden ääripäiden väliin.

Tähän mennessä muutosta suomalaisten sosiaalisissa suhteissa ei ole vielä mitenkään tematisoitu ja on tarkasteltu sellaisia eroja yksityiselämän sosiaalisuudessa, jotka näyttävät useimmiten säilyvän ja joiltakin osin jopa voimistuvan (ks. luvut 6–10). Muutoksen tematisoimiseksi tarkastellaan seuraavaksi sen tulokinnassa tarvittavia käsitteitä.

5.4 Kohortti vai periodi muutosta tuottamassa?

Eräänlaisena peruskysymyksenä muutoksen tutkimisessa on sen selvittäminen, koskeeko muutos koko väestöä vai rajautuuko se joihinkin sukupolviin. Tämän esityksen asetelma, jossa samanaikaisesti tarkastellaan tutkimusajankohdan, kohortin ja iän mukaista vaihtelua, on omaksuttu Timo Toivosen esityksestä (Toivonen 1999), vaikka jotkin tulkintani poikkeavat siitä hiukan.

Ajankohdan vaikutuksen kanssa synonyymeinä Toivonen käyttää periodivaikutusta ja aikakauden vaikutusta. Tässä esityksessä käytetään ilmaisua periodivaikutus ensinnäkin, koska kokonaisen aikakauden vaihdoksesta ei tietenkään voi olla kysy-

mys, kun tarkastelun kohteena ovat vain kahdeksan vuoden aikana tapahtuneet muutokset. Toiseksi ajankohdan vaikutuksesta puhuminen voi sekin olla ongelmallista ainakin siltä osin, että se tuo mieleen jälkimmäisenä tutkimusajankohtana (vuonna 1994) vallinneen talouslaman ja joukkotyöttömyyden. Niin kuin edeltä on käynyt ilmi, olen melko vakuuttunut siitä, etteivät ainakaan kaikki havaitut muutokset palaudu taloudellisten suhdanteiden vaikutukseen.

Kohortin käsite on rinnakkainen sukupolven käsitteen kanssa, mutta erojakin on. Sukupolvella tarkoitetaan yhteiskunnallisten muutosten tuottamia yhteisiä kokemuksia ja pyrkimyksiä, jotka voivat olla toisaalta tiedostamattomasti sukupolven tilanteeseen sisältyvien mahdollisuuksien käyttöä, toisaalta tiedostettua sukupolvitietoisuutta (Mannheim 1997, 51). Olipa kyse kummasta vaihtoehdosta tahansa, sukupolvia ei voida määritellä niin tarkkarajaisesti kuin survey-tutkimuksessa on välttämätöntä. Edelleen, eri ilmiöalueilla sukupolvet rakentuvat eri tavoin (esim. Haavio-Mannila, Roos & Kontula 1996, 420). Kohortilla taas tarkoitetaan yksinkertaisesti tiettynä ajanjaksona syntyneitä ihmisiä (esim. Toivonen 1999, 269).

Tämän esityksen tarkoituksena ei niinkään ole rakentaa yksityiselämän sosiaaliin suhteisiin sopivaa sukupolviryhmitystä. Pikemminkin tarkoituksena on vain ikään kuin purkaa muutos osiinsa ja selvittää, mitkä muutokset voidaan tulkita periodin, mitkä kohortin vaikutukseksi.

Tässä esityksessä tarkoitetaan periodi- ja kohorttivaikutuksella osin eri asioita kuin mitä Timo Toivonen niillä tarkoittaa. Näistä kahdesta käsitteestä kohorttivaikutuksen termi on Toivosella monimerkityksisempi: Se voi tarkoittaa ensinnäkin sitä, että muutos rajoittuu johonkin kohorttiin (mts. 278). Tässä tapauksessa siis tapahtuu muutosta jonkin kohortin sisällä, päinvastoin kuin muissa kohorteissa. Tässä esityksessä tällaisia tapauksia ei luonnehdita kohorttivaikutuksen käsitteen avulla muuten kuin siinä tapauksessa, että jälkimmäisen tutkimusajankohdan nuorin kohortti, joka ei vielä ollut nuoruutensa takia mukana ensimmäisen tutkimusajankohdan tarkastelussa, on tuottamassa muutosta.

Toiseksi Toivonen käyttää kohorttivaikutusta luonnehtimaan tilannetta, jossa eri kohorttien sisällä tapahtuu tiettynä periodina samantapaista muutosta, mutta kohorttien erot säilyvät (mts. 286). Tässä esityksessä omaksutaan se näkemys, että samantapainen kehitys eri kohorteissa kertoo juuri periodivaikutuksesta.

Kolmas yhteys, jossa Toivosella esiintyy kohorttivaikutuksen termi, on se, että kohorttien sisällä ei tapahdu muutoksia ja koko väestössä esiintyvä muutos johtuu vain kohorttien vaihtumisesta (mts. 287-288), siis hieman juhlallisesti ilmaisten sukupolvien vaihtumisesta aikojen saatossa. Tässä esityksessä kohorttivaikutuksen termi halutaan varata tällaisille tapauksille, siis sille, että kohorttien sisällä ei tapahdu olennaisia muutoksia, vaan erilainen kohorttikoostumus eri ajankohtina on tuottamassa muutosta.

Malliesimerkinä periodivaikutuksesta Toivosella on tilanne, jossa ei esiinny lainkaan vaihtelua ikäryhmien eikä kohorttien välillä, vaan kaikki ikäryhmät ja kohortit ovat tutkittavan ominaisuuden suhteen samanlaisia kunakin ajankohtana ja erot syntyvät vain ajankohtien välille (mts. 288-289). Toisaalta Toivonen myöntää periodivaikutuksen olevan kyseessä tapauksessa, jossa kehitys eri ikäryhmissä on samantapainen ikäryhmien erojen säilyessä (mts. 285).

Kaikissa tämän esityksen kohteissa esiintyy – enemmän tai vähemmän – iän mukaista vaihtelua, eikä kaiketi ole mitään syytä varata periodivaikutuksen käsitettä vain ilmiöille, joissa ei esiinny lainkaan vaihtelua eri väestöryhmien, esimerkiksi juuri eri-ikäisten, kesken. Tässä esityksessä nähdään ajankohdan valitsevan yleisen ilmapiiriin vaikuttavan, jos samansuuntaista kehitystä tapahtuu eri ikäryhmissä tai kohorteissa, vaikka niiden erot säilyisivätkin.

Kohorttivaikutuksen tarkastelu edellyttää ikävakiointia. Sen vuoksi tässä esityksessä käytetään 8-vuotiskohortteja, jolloin kukin nuorempi kohortti on vuonna 1994 samanikäinen kuin vanhempi kohortti vuonna 1986 ja päinvastoin. Tosin tutkimusajankohtien ero ei ole täsmälleen 8 vuotta, koska vuoden 1986 haastattelut tehtiin loppuvuodesta ja vuoden 1994 haastattelut alkuvuodesta. Tämän verran epätarkkuutta voidaan nähdäkseni kuitenkin hyvin sietää.

Iän vaikutus ei tässä esityksessä koskaan esiinny puhtaana, koska sehän edellyttäisi, että tutkimusaineistot olisivat ikärakenteeltaan erilaisia. Koska monet tarkasteltavina olevista asioista vaihtelevat voimakkaasti iän tai elinvaiheen mukaan, ikävakioitu tarkastelu on kuitenkin tarpeen. Se palvelee kohorttivaikutuksen lisäksi myös periodivaikutuksen selville saamista: Jos muutos on suurempaa kussakin ikäryhmässä kuin kussakin kohortissa, on kyse kohorttivaikutuksesta. Jos taas muutos on suurempaa kussakin kohortissa kuin kussakin ikäryhmässä, on kyse periodivaikutuksesta (yhdistyneenä iän mukaiseen vaihteluun).

Aina tulokset eivät ole tässä esityksessä niin selkeitä, että olisi kyse vain jommastakummasta vaikutuksesta, vaan ne voivat esiintyä yhdistyneinäkin. Esimerkiksi samassa asiassa voi esiintyä nuorehkolla väestöllä kohorttivaikutusta ja vanhemmalla väellä periodivaikutusta, mikä antaa vaikutelman siitä, että vanhemmat ikään kuin ottaisivat oppia nuoremmiltaan.³⁶

36 Mannheim viittaa tällaiseen mahdollisuuteen voimakkaiden muutosten oloissa (Mannheim 1997, 45).

6 Sukuyhteisö tiivistyy ytimestään ja rapautuu reunoiltaan

Tässä luvussa tarkastellaan sukulaisuussuhteiden muutosta lasten ja vanhempien välisiä ja sisarusten keskinäisiä tapaamisia koskevien tulosten avulla. Kuten kuvioista 1 oli nähtävissä, lapset ja vanhemmat tapasivat toisiaan useammin kuin sisarukset jo vuonna 1986. Tämä ero vain kasvoi vuoteen 1994 tultaessa lasten ja vanhempien tiivistäessä ja sisarusten harventaessa keskinäistä kanssakäymistään. Painopiste siirtyi yhä enemmän ydinsukulaisuuteen jopa niinkin läheisten sukulaisuussuhteiden kuin sisaruussuhteiden kustannuksella.

Lasten ja vanhempien välisiä tapaamisia koskevissa tuloksissa näyttäisi olevan mukana kohorttivaikutusta, joka liittyyneen lasten ja vanhempien suhteen muuttumiseen. Sisarusten välisiä tapaamisia koskevissa tuloksissa on sen sijaan kysymys pikemminkin periodivaikutuksesta.

Se että nimenomaan avioliitossa olevat vanhemmat ovat lisänneet lastensa tapaamista, kertonee tapaamisten perusteiden muuttumisesta. Yhä enemmän on kysymys muusta kuin esimerkiksi velvollisuusperustaisesta yksinäisen vanhuksen seurana olemisesta. Kyse voi olla päinvastaisten riippuvuuksien syntymisestä: siitä että nuoret ovat aikaisempaa riippuvaisempia vanhemmistaan. Brittiläisessä Youth, Citizenship and Social Change -tutkimusprojektissa on saatu tuloksia, joiden mukaan nykyajan epävarmoissa oloissa – nuorisotyömarkkinoiden epävakautumisen ja koulutusajan pidentymisen myötä – lapsuudenperhe on nuorille tärkeä paitsi taloudellisen tuen tms. tarjoajana, myös elämän vakauden ja yleisemmän tuen lähteenä (Catan 2001).

Vahvistuuko Tönniesin yhteisö eri talouksissa elävien lasten ja vanhempien keskuudessa? Korkeintaan rajoitetusti tai muuntuessa muodossa. Ristiriidat katkovat myös aikuisten (tai aikuis-tuvien) lasten ja heidän vanhempiansa välejä. Esimerkiksi taloudellinen riippuvuus heidän välillään voi edistää tällaisten ristiriitojen syntymistä. (Szydlík 2001, 7-8.) Lasten ja vanhempien väliset suhteet tarvitsevat säilyäkseen niihin liittyvää liitonomaisuutta (Schmalenbach) tai sisäistä suhdetta (Simmel).

Yksiselitteisemmin on kyse liitonomaisuuden tai sisäisen suhteen merkityksen kasvusta sisarusten tapaamisista koskevista tuloksista. Edellä perheen tarkastelun yhteydessä todettiin, että (itsestään selvä) yhteisö on paljon puhtaammin perustana sisarusten välisissä suhteissa kuin lasten ja vanhempien suhteissa. Yllä esitetty periodivaikutus viittaa nähdäkseni nimenomaan tätä yhteisöä ylläpitävien yleisten konventioiden vähittäiseen hölytymiseen, niin että enemmän tai vähemmän vastentahtoiseen seurusteluun on yhä vähemmän ”pakkoja”. Tämä valinnanvapauden korostuminen koskee kaiketi myös kaukaisempia sukulaissuhteita.

6.1 Laajentumaperhe uudelleen?

Kuten edellä on käynyt ilmi, muutos vuosien 1986 ja 1994 välillä rajoittuu vanhempiaan lähes päivittäin tapaavien osuuden kasvuun. Ensin tarkastellaan tätä vanhempien tapaamisesta tapahtunutta muutosta kohorteittain. Sen jälkeen tarkastellaan muutosta erikseen naisilla ja miehillä.

Taulukosta 1 näkyy, että erot vanhempiaan lähes päivittäin tapaavien osuuksissa kahden tutkimusajankohdan välillä ovat yleensä pienempiä kohorttien kuin ikäryhmien kuin sisällä. Siinä näkyy välimatkojen kanssakäymistä ulkoisesti säätelevä vaikutus näin usein toistuvissa tapaamisissa. Muuttoliike oli vuosien 1986 ja 1994 välillä varsin vähäistä, niin että ilmeisesti monet asuivat vuonna 1994 suunnilleen samoilla asuinsijoilla kuin vuonna 1986.

Taulukko 1. Muualla asuvien vanhempien tapaaminen vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, lähes päivittäin tapaavat, %

Kohortti, syntymävuodet	Tutkimusvuosi	
	1986	1994
1919–26	12	.
1927–34	13	11
1935–42	8	13
1943–50	11	13
1951–58	15	16
1959–66	18	17
1967–74	.	24
Kaikki	13	16

Jos tarkastellaan vuoden 1986 saraketta, huomataan lähes päivittäin vanhempiaan tapaavien osuuksissa poikkeama alaspäin vuosina 1935–50 syntyneiden keskuudessa, jotka myös asuivat harvemmin kuin muut alle viiden kilometrin etäisyydellä vanhemmistaan. Tässä on kaiketi ”suuren muuton” vaikutusta, koska vuosina 1935–50 syntyneet olivat 20–35-vuotiaita vuonna 1970. Vuoden 1994 sarakkeessa ero näiden kohorttien ja muiden kohorttien välillä ei ole yhtä selvä: molemmat kohortit lisäsivät vanhempiansa tapaamista verrattuna vuoteen 1986 ja myös vanhempiansa lähellä asuvien osuus kasvoi hiukan.

Suurin muutos vanhempien tapaamisessa on siis tapahtunut nuorimmassa ikäryhmässä. Vuosina 1967–74 syntyneiden keskuudessa vanhempiaan lähes päivittäin tapaavien osuus on omaa luokkaansa verrattiinpa sitä mihin tahansa muuhun kohorttiin. Kun tätä kohorttia verrataan samanikäisiin vuonna 1986, vuoden 1994 nuorimman ikäryhmän suhde vanhempiin näyttää kiinteämmältä kuin vuoden 1986 nuorimman ikäryhmän suhde omiin vanhempiinsa. Vuoden 1994 nuorimmasta ikäryhmästä 31 prosenttia asui alle viiden kilometrin etäisyydellä vanhemmistaan ja 24 prosenttia siis tapasi heitä lähes päivittäin. Vastaavat osuudet ovat vuoden 1986 nuorimmassa ikäryhmässä 28 prosenttia ja 18 prosenttia.³⁷ Vuonna 1994 joka neljäs, mutta vuonna 1986 vain joka viides tapasi vanhempiaan lähes päivittäin. Mistä näin tiheiden tapaamisten yleistyminen johtuu?

Edellä jo todettiin lasten mahdollinen lisääntynyt riippuvuus vanhemmistaan, joka puolestaan lisää konfliktien mahdollisuutta ja samalla kasvattaa sisäisen suhteen merkitystä. Ensin tarkastellaan muutoksia vanhemman ja lapsen sisäistä suhdetta muovaavissa tekijöissä. Sen jälkeen haetaan tulkintaa lasten ja vanhempien kanssakäymisen tiivistymiselle lasten elämäntilanteesta jälkimmäisenä tutkimusajankohtana.

Elisabeth Beck-Gernsheim luonnehtii lapsen hankkimista yksilöllistyneessä, päämäärarationaalisuuden periaattein toimivassa yhteiskunnassa harkintaa vaativana, minäsuuntautuneena tekona, jossa lapsen nähdään edustavan sitä, mitä yhteiskunnasta

37 Tutkimusaineistojen koko asettaa rajoituksia varmojen johtopäätösten vetämiselle siitä, koskeeko lasten ja vanhempien välisen suhteen kiinteytyminen myös opiskelijoita, koska opiskelijat asuvat usein kaukana vanhemmistaan. Jos luotetaan havaintojen melko pieneen määrään, ero kahden nuorimman kohortin välillä on selvästi samansuuntainen yllä esitettyjen tulosten kanssa: 20–27-vuotiaista opiskelijoista asui vähintään 100 kilometrin etäisyydellä vanhemmistaan 57 prosenttia vuonna 1986 ja 51 prosenttia vuonna 1994 ja molempina vuosina vain harvat tapasivat vanhempiaan lähes päivittäin. Ero kahden nuorimman kohortin välille syntyy kuitenkin, kun tarkastelu rajoitetaan alle 5 kilometrin etäisyydellä asuneisiin. Tällöin vanhempiaan lähes päivittäin tapaavien osuus oli 28 prosenttia (N 42) vuonna 1986 ja 46 prosenttia (N 38) vuonna 1994.

puuttuu: oman itsensä toteuttamista, elämän tarkoituksen ja kiintopisteen löytämistä, tunteiden, hellyyden ja huolenpidon kohdetta, rauhaa, kotoisuutta, avoimuutta, läheisyyttä. Enää ei ole kyse minkäänlaisista itsestäänselvyyksistä, saati taloudellisen toimeentulon turvaamispyrkimyksistä. (Beck & Beck-Gernsheim 1990, 138-139.)

Beck-Gernsheim korostaa vanhempi-lapsi -suhteen esityksessään patologioiden mahdollisuutta: Ensiksikin kun lisääntyvät mahdollisuudet vaikuttaa lapsen kehitykseen ottavat velvollisuuden muodon, lapsen – todellisten tai kuviteltujen – tarpeiden tyydyttäminen voi vaatia vanhemman sellaistenkin tarpeiden tyydyttämisen siirtämistä myöhempään vaiheeseen, jotka ovat vaikeasti siirrettävissä. (Mts. 176.) ”Uhrautuminen” voi siis kiinnittää varsinkin äidin lapseen tavalla, jolla luvussa 4.2 on luonnehdittu ”avuttoman” ja hänen äitinsä suhdetta. Lyn Jamieson kuitenkin väittää, ettei kirjallisuudessa esitetty lapsen aikuistumista vaikeuttava ”yli-identifikaatio” puolin tai toisin olisi kovin yleistä vanhempi-lapsi -suhteessa empiiristen tutkimusten mukaan (Jamieson 1998, 74).

Lisääntyvistä mahdollisuuksista vaikuttaa lapsen kehitykseen voi syntyä Beck-Gernsheimin mukaan toisenlaisiakin patologisia kehityskulkuja: ”Avustaminen voi laajeta avustamisterroriksi”, kun vanhemmat ohittaen lapsen tarpeet projisoivat omia tarpeitaan lapsen kehitykseen. (Beck & Beck-Gernsheim 1990, 180-181.) ”Pikkupaholaisuudelle” syntyy silloin uudenlainen perusta. Kun entisajan suurissa perheissä arkipäivän sujuminen edellytti lapsilta sopeutumista ja kurinalaisuutta eikä nykypäivän näkökulmasta autoritaarinen kasvatusideologia ehkäissyt järjestyksenpitoa (esim. Korhonen 1999, 108-109), niin nykyajan ”pikkupaholaisia” voivat olla myös ne, jotka eivät täytä vanhempiensa yksipuolisesti asettamia toiveita.

Beck-Gernsheimin esittämien kehitysvaihtoehtojen yhteyteen on yllä liitetty luvussa 4.2 esitettyjä lapsen näkemisen tapoja. Yksi kuitenkin puuttuu joukosta, nimittäin lapsen näkeminen ”pienena ihmisenä”. Tällaisille vähemmän patologisille vaihtoehdoille ei Beck-Gernsheimin esityksessä ole sijaa.

Entä onko nuorimpien kohorttien välillä eroja, jotka viittaisivat lasten ja vanhempien sisäisen suhteen muuttumiseen? Tätä asiaa voidaan tarkastella vain perheeseen kautta, jolla toki yhteytensä yllä esitettyyn muutokseen vanhemman suhteessa lapseen. Itsestäänselvyyksien väheneminen ja lapsen hankinnan muodostuminen entistä vastuullisemmaksi ja kustannuksia vaa-

tivaksi projektiksi pienentää lapsilukua. Beck-Gernsheim puhuu jopa ”lapsettomuudesta rakkaudesta lapseen” (Beck & Beck-Gernsheim 1990, 142-144).

Kun lapsuuden perheen kokoa tutkittiin sisarusten määrää koskevan tiedon avulla, kävivät ilmi selkeät erot sisarusten määrässä kolmen nuorimman – ja varsinkin kahden nuorimman – kohortin välillä: vuosina 1951–58 syntyneistä vain joka neljäs, vuosina 1959–66 syntyneistä joka kolmas, mutta vuosina 1967–74 syntyneistä jo joka toinen on kasvanut yhden tai kahden lapsen perheessä³⁸. Kahden nuorimman kohortin välillä on siis selvä ero kasvuympäristössä, vaikka kyse on valtaosaltaan 1960-luvulla tai sitä myöhemmin syntyneistä. Perhekoon pieneneminen siirryttäessä toiseksi nuorimmasta kohortista nuorimpaan näyttää viittaavan siihen, että Beck-Gernsheimin kuvaamat uudet jännitteet paikallistuvat enemmän vuosina 1967–74 syntyneiden kuin 1959–1966 syntyneiden lasten ja heidän vanhempiansa suhteeseen. Ne eivät kuitenkaan näytä etäännyttävän lapsia vanhemmistaan, vaan kanssakäyminen on pikemminkin tiivistynyt.

Kun tutkittiin vanhempien tapaamista kolmen nuorimman kohortin keskuudessa sen mukaan, oliko vastaaja kasvanut enintään kahden lapsen vai vähintään kolmen lapsen perheessä, perhekoon havaittiin tuottavan eroja vanhempien tapaamiseen: molempina tutkimusajankohtina joka viides pienessä perheessä kasvaneista, mutta vain joka kuudes suuremmissa perheissä kasvaneista tapasi vanhempiaan lähes päivittäin. Perhekoon pienemisellä näyttää siis olevan lasten ja vanhempien välisiä suhteita kiinteyttävä vaikutus.

Entä oliko elämäntilanteen turvattomuus lisäämässä vanhempien tapaamista nuorten keskuudessa? Kun nuorimmassa kohortissa tarkasteltiin vanhempien tapaamista erikseen työllisten ja työttömien keskuudessa, näiden ryhmien ero osoittautui suureksi: työttömistä 29 prosenttia, mutta työllisistä vain 21 prosenttia tapasi vanhempiaan lähes päivittäin vuonna 1994. Sen sijaan kun asiaa tarkasteltiin vielä sen mukaan, oliko lapsi saanut toimeentulotukea vuonna 1993, erot jäivät melko pieniksi: toimeen-

38 Hyvin samantapainen tulos saatiin vuonna 1938 syntyneiden ja sitä nuorempien naisten perheellistymistä koskevan aineiston perusteella. Kun vuosina 1938–42 ja 1943–47 syntyneiden äitien lapsilukujakaumat painotettiin lapsiluvulla, osoittautui, että 1938–42 syntyneiden äitien lapsista 44 prosentilla ja vuosina 1943–47 syntyneiden äitien lapsista 55 prosentilla oli enintään yksi sisarus (laskettu taulukosta 4.2.8, Nikander 1992). Taulukossa tosin kolmea lasta suuremmat lapsiluvut oli yhdistetty yhdeksi ryhmäksi, niin että kaikkein suurimpia lapsilukuja ei voinut painottaa oikein. Se suurentaa ainakin hiukan pienten perheiden lasten osuutta. Edelleen vuosina 1938–42 syntyneet naiset ovat keskimäärin hiukan liian nuoria vuosina 1959–66 syntyneiden lasten äideiksi: esimerkiksi 25-vuotiaana lapsensa synnyttäneet äidit olisivat tässä lapsikohortissa 1934–41 syntyneitä.

tulotukea saaneista 26 prosenttia ja muista 23 prosenttia tapasi vanhempiaan lähes päivittäin.

Se että ero vanhempien tapaamisessa oli suurempi työllisten ja työttömien kuin toimeentulotukea saaneiden ja muiden välillä, näyttäisi viittaavan käytettävissä olevan ajan suhteelliseen tärkeyteen verrattuna selkeisiin taloudellisiin syihin. Käytettävissä olevan ajan tapaiset asiat ovat kuitenkin Simmelin ”formaaleja ehtoja” (ks. luku 2.2, alaviite 14), jotka eivät sinällään selitä tapaamisia. Ulkoisen ehdon, käytettävissä olevan ajan, puuttuminen voi sen sijaan selittää sitä, ettei tavata. Tämän perusteella voitaisiin ajatella, että työllisetkin tapaisivat vanhempiaan useammin, jos heillä olisi aikaa. Yhtäkaikki työttömyyttä voidaan tuskin määritellä vain käytettävissä olevan ajan runsauden avulla. Lienee oikeaan osuvaa todeta, että vanhempien tiiviiseen tapaamiseen liittyi paljon elämän epävarmuuksia. Ne ovat vuoden 1994 jälkeen ehkä vähentyneet, mutta eivät suinkaan poistuneet.³⁹

Seuraavaksi tarkasteluun otetaan mukaan myös vanhempien ilmoittamat lasten tapaamiset sekä tarkastellaan muutosta myös sukupuolen mukaan. Tärkeänä taustatietona lasten ja vanhempien kanssakäymisessä olisi kaiketi se, onko lapsen ja vanhemman asuminen erillään tulosta lapsen aikuistumisesta vai vanhempien avioerosta. Lasten osalta käytettävät aineistot eivät sisällä tätä tietoa, vanhempien osalta sitä voidaan lähestyä. Niinpä lasten ilmoittamia vanhempien tapaamisia (taulukko 2) tarkastellaan vain erikseen alle 25-vuotiaiden ja 25-vuotiaiden ja sitä vanhempien naisten ja miesten keskuudessa. (Tällöin mukana ovat kaikkien nuorimmatkin, joita ei edellä voitu sijoittaa omiksi kohorteikseen.)

Vanhempien ilmoittamia lasten tapaamisia tarkastellaan taulukossa 3 vanhemman siviilisäädyn mukaan, joka on tosin jossakin määrin yhteydessä ikään. Tarkastelussa käytetään molempiin elinolututkimukseen sisältyvää virallisesta siviilisäätyluokituksesta poikkeavaa luokitusta, jossa avoliitossa olevat ovat omaa ryhmänään. Se kuvaa perheyhteyttä tarkemmin kuin virallinen luokitus. Avoliitossa olo kertoo hyvin todennäköisesti siitä, että vanhempi ei asu samassa kotitaloudessa aikuisen lapsen toisen vanhemman kanssa. Uudessa avoliitossa eläviä vanhempia ei sen sijaan aineistojen perusteella pystytty erottamaan muista

³⁹ Esimerkiksi vielä vuonna 1997 kuudesosa 20–24-vuotiaista oli pitkäaikaistyöttömiä (Sauli 1999, 21).

Taulukko 2. Vanhempien tapaaminen alle 25-vuotiaiden ja sitä vanhempien keskuudessa sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Ikäluokka ja sukupuoli	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Alle 25-vuotiaat			
Naiset	17	23	n.s.
Miehet	19	34	**
Eron merkitsevyys	n.s.	*	
25+ -vuotiaat			
Naiset	12	14	n.s.
Miehet	13	16	**
Eron merkitsevyys	n.s.	*	
Alle 25-vuotiaiden ja sitä vanhempien erojen merkitsevyys			
Naiset	*	***	
Miehet	oir.	***	
Kaikki	**	***	
Kaikki			
Naiset	13	14	n.s.
Miehet	13	18	***
Eron merkitsevyys	n.s.	**	
Kaikki	13	16	***
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001			

avioliitossa olevista. Avioliitossa oleviin ja leskivanhempiin verrattuna pienet eronneiden, naimattomien ja avioliitossa olevien vanhempien ryhmät on yhdistetty yhdeksi ryhmäksi, jossa eronneet ovat selvänä enemmistönä varsinkin naisten, mutta myös miesten keskuudessa.

Taulukoista 2 ja 3 nähdään, että kanssakäyminen ydinsuvun kesken on miehistymässä ja siirtymässä aikaisempaa nuorempiin ikäryhmiin: Selkeintä vanhempien tapaamisen useutumisen on ollut nuorten miesten keskuudessa. Lisäksi sitä on tapahtunut vanhempien miesten ja nuorten naisten keskuudessa. Nuorilla naisilla ero tutkimusajankohtien välillä ei tule merkitseväksi (kaiketi havaintojen pienen määrän vuoksi), mutta ero verrattuna vanhempiin naisiin kasvoi vuoteen 1994 tultaessa ”erittäin” merkitseväksi oltuaan aikaisemmin ”melkein” merkitsevä. (Taulukko 2.)

Vanhempien keskuudessa vastaava muutos näkyy lasten tapaamisen tihenemisenä ensiksikin avioliitossa elävien isien, toiseksi avioliitossa elävien äitien ja kolmanneksi ”viikonloppuisien”⁴⁰ keskuudessa, kun taas tihenemistä ei ole tapahtunut lainkaan leskivanhempien eikä tilastollisesti merkitsevästi eronneiden äitien keskuudessa. (Taulukko 3.)

Kuten edeltä on käynyt ilmi, nuorten tihentyneisiin tapaamiin vanhempiensa kanssa näytti liittyvän ulkoisempiakin syitä. Se ei kuitenkaan tee tyhjäksi lasten ja vanhempien suhteen (suhteellista) kiinteytymistä nuorimpien väestöryhmien keskuudessa.

Taulukko 3. Lasten tapaaminen siviilisäädyn ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %			
Siviilisääty ja sukupuoli	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Avioliitossa			
Naiset	25	31	**
Miehet	21	28	***
Eron merkitsevyys	*	n.s.	
Lesket			
Naiset	30	26	n.s.
Miehet	27	26	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	n.s.	
Eronneet, avoliitossa ja naimattomat			
Naiset	22	23	n.s.
Miehet	7	12	*
Eron merkitsevyys	***	***	
Kaikki			
Naiset	26	28	n.s.
Miehet	18	24	***
Eron merkitsevyys	***	*	
Kaikki	23	26	**
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001			

40 ”Viikonloppuisien” lasten tapaamisia koskevissa vastauksissa voi olla aiheen arkaluontoisuudesta johtuvaa liioittelua (ks. liite, luku 1).

Apusuhteita koskevassa tarkastelussaan Wellman ja Wortley toteavat Homansiin ja empiirisiin tutkimustuloksiin tukeutuen tapaamisten tärkeyden erityisesti ”vahvoille” suhteille: kanssakäyminen vahvistaa yhteenkuuluvuutta ja lisää molemminpuolista resursseja ja tarpeita koskevaa tietämystä (Wellman & Wortley 1990, 568-570). Jos lähdetään sisäisen suhteen muuttuvasta luonteesta (esim. Montgomery & Baxter 1998), pelkästään kanssakäymistä helpottavat syytkin ovat omalta osaltaan ehkäisemässä sen ohenemista ja etääntymistä todellisuudesta.

Kohtalaisen tiheät tapaamiset siis vahvistavat sosiaalista suhdetta. Toinen asia on se, että sekä lapset että vanhemmat voivat itse tykönään toivoa lapselle parempia mahdollisuuksia oman, riippumattoman elämänsä aloittamiseen.

Miksi sitten nuoret miehet ovat lisänneet kanssakäymistään ydinsuvun kanssa enemmän kuin nuoret naiset? Kun alle 25-vuotiaiden tapaamisia vanhempiensa kanssa tutkittiin vielä perheelisyyden mukaan, osoittautui, että sukupuolten erojen syntyminen tutkimusajanjaksolla paikallistui pitkälti perheettömien keskuuteen. (Tapaamisten ero ei johdu erilaisesta maantieteellisestä etäisyydestä lapsuuskotiin eikä liioin työttömyyden eroista nuorten naisten ja miesten välillä.)

Miksi perheettömät nuoret naiset sitten tapaavat vanhempiaan harvemmin kuin nuoret miehet? Harriet Strandell toteaa lähinnä 1950-luvulla syntyneiden nuorten naisten aineistoon perustuen, että monille nuorille välivaihe lapsuuskodista lähtemisen ja aikuiselämän vakiintumisen välillä on ollut pitkä sisältäen paljon epävarmuuksia ja ambivalenssia ja että itsenäisten ratkaisujen tekemiseen on tarvittu etäisyyttä omiin vanhempiin (Strandell 1984, 266-267). Strandellin aineiston nuoret naiset elivät nuoruuttaan 1970 ja 1980 -luvuilla, mutta oman elämän valintojen vaikeus on tuskin vähäisempää nykyisin (ks. Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994, 45-49, 64-65, 106-107, 111). Suurempi tarve etäisyydenpitoon nuorilla naisilla kuin nuorilla miehillä voi johtua sukupuolisosialisaation tuottamasta itsenäistymisprosessin vaikeudesta (ks. luku 5.1).

Siihen että nuoret miehet tapaavat vanhempiaan useammin kuin nuoret naiset voi olla vaikuttamassa toinenkin syy: auton omistaminen. Tilastokeskuksen vuoden 1998 kulutustutkimuksen useammalla kuin joka toisella perheettömällä miehellä, mutta vain joka kolmannella perheettömällä naisella on auto.

6.2 ”Täsmähuolehtimista” huonokuntoisista vanhemmista

Taulukosta 3 näkyi, että lasten tapaaminen on prosentuaalisten osuuksien perusteella vähentynyt leskivanhempien keskuudessa, vaikka ero tutkimusajankohtien välillä ei olekaan merkitsevä. Herää kysymys, väheneekö avun tarpeessa olevista vanhuksista huolehtiminen. Sen selvittämiseksi lasten tapaamista tarkastellaan erikseen huonokuntoisten vanhempien keskuudessa.⁴¹

Taulukko 4. Lasten tapaaminen huonokuntoisten keskuudessa eri etäisyyksillä asuttaessa vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %			
Etäisyys lapsiin	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Alle 5 km	47	57	oir.
5–19 km	14	22	n.s.
20+ km	1	5	*
Kaikki	22	32	**

Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001

Huonokuntoisuuden tuntomerkit:

jokapäiväisten askareiden suorittamista haittaava sairaus tai vamma tai vaikeuksia kävellä melko ripeästi viisi minuuttia tai vaikeuksia portaiden kulkemisessa tai vaikeuksia kantaa viiden kilon kantamusta esim. kymmenen metriä	ja	vaikeuksia selviytyä pyykistä ja siivouksesta tai elintarvikeostoksista tai ruuanlaitosta tai peseytymisestä tai pukeutumisesta ja riisuuntumisesta
---	-----------	---

(indikaattorien perusteluista ks. Melkas 1994, s. 145)

⁴¹ Tämän luvun tulokset perustuvat ikääntyneiden vastauksiin, joihin sisältyy suurempaa epävarmuutta kuin nuorehkon väestön vastauksiin (ks. liite, luku 1).

Taulukon 4 tulosten perusteella näyttää siltä, että huonokuntoisista vanhemmista huolehtiminen ei ole ainakaan vähentynyt. Tämä viittaisi leskivanhempien tuloksissa siihen, että lasten tapaamisen mahdollinen väheneminen johtuisikin siitä, että vanhemmilla on muuta puuhaa, kuin odotella lapsiaan käymään.⁴² Kun tarkasteltiin erikseen hyvä- ja huonokuntoisten leskivanhempien tapaamisia lastensa kanssa, kävi ilmi, että lähes päivittäin tapaavien osuuden väheneminen rajoittuu hyväkuntoisten keskuuteen, kun taas huonokuntoisten leskivanhempien vastavissa osuuksissa ei ollut eroja vuosien 1986 ja 1994 välillä.

Jaana Lähteenmaa toteaa, ettei hänen nuorisoihmissänsä ole löydettävissä Baumanin esittämää postmodernin ”puhtaan halun” etiikan ja vanhemman velvollisuudentunteeseen perustuvan etiikan ristiriitaa (Lähteenmaa 1998, 156-158). Yllä esitetty tulos huonokuntoisten vanhempien tapaamisista voi myös kertoa samasta asiasta: siitä, että yleinen liitonomaisuuden kasvu, jota tämän tutkielman empiiriset tulokset indikoivat, ei sulje pois velvollisuudentunteellekaan perustuvaa toimintaa.

6.3 Konventioista irrottautuminen sisarusten tapaamisia vähentämässä?

Muutos vuodesta 1986 vuoteen 1994 paikantuu sisarusten tapaamisessa vähintään kerran kuukaudessa tapaavien osuuden laskuun. Seuraavaksi tarkastellaan tämän osuuden vaihtelua kohorteittain.⁴³

Taulukosta 5 nähdään, että iän mukainen vaihtelu on suurta sisarusten tapaamisessa: se laskee jyrkästi edettäessä nuoruusvuosista keski-ikään ja lasku jatkuu, tosin loivempana, koko elämän ajan. Kaikkein vanhimpien keskuudessa tässä tapaamisten vähenemisessä voi olla mukana osapuolten huonokuntoisuuden tai sairastelun vaikutusta. Tapaamisten väheneminen alkaa kuitenkin niin varhain, ettei selity kaikilta osin tämäntyyppisistä

42 Tähän viittaisi se, että naislesket tapasivat ystäviään merkitsevästi useammin lähes päivittäin vuonna 1994 kuin 1986: vuonna 1986 23 prosenttia (arvio 25 prosenttia) ja vuonna 1994 32 prosenttia tapasi heitä päivittäin. Vuoden 1994 tutkimusaineiston laatu on ainakin verrattuna vuoden 1986 tutkimusaineistoon selvästi heikompi katon kasvun vuoksi ikääntyneen väestön osalta (ks. liite, luku 1). Muutosta koskeviin tuloksiin on ikääntyneimmän väestön osalta kaiken kaikkiaan suhtauduttava varauksellisemmin kuin nuorempien osalta.

43 Sukupuolten erot ovat sisaruksien tapaamisessa koko väestön tasolla lähes olemattomia: vuonna 1994 58 prosenttia naisista ja 59 prosenttia miehistä tapasi sisaruksiaan vähintään kerran kuukaudessa. Vastavaat osuudet olivat vuonna 1986 61 ja 63 prosenttia.

Taulukko 5. Muualla asuvien sisarusten tapaaminen vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, vähintään joka kuukausi tapaavat, %

Kohortti, syntymävuodet	Tutkimusvuosi	
	1986	1994
1903–10	36	.
1911–18	44	43
1919–26	49	46
1927–34	54	48
1935–42	57	50
1943–50	60	52
1951–58	75	64
1959–66	84	74
1967–74	87	81
Kaikki	62	59

seikoista. Pikemminkin koko aikuisiän kestävässä sisaruussuhteiden ohenemisessa on kaiketi suvun uudelleenrakentumisen prosessista jo oman perheen perustamisesta lähtien siten, että omat sisarukset jäävät pikkuhiljaa syrjäisempään asemaan uusin sukulaisuussuhteiden syntyessä. Tätä prosessia voivat taustalle jätetyt ristiriidat tai ilmiriidatkin täydentää (ks. luku 4.2).

Taulukosta 5 nähdään, että sisaruksiaan vähintään joka kuukausi tapaavien osuuden lasku hajaantuu eri kohortteihin, kun verrataan samanikäisiä vuosina 1986 ja 1994. Samanikäisten vertailusta nähdään myös, että 68-vuotiaiden ja sitä vanhempien keskuudessa onkin päinvastoin tapahtunut tapaamisten lisääntymistä (ks. vuonna 1986 ennen vuotta 1919 syntyneiden ja vuonna 1994 ennen vuotta 1927 syntyneiden tulokset). Tämän tuloksen taustalla voi olla hyväkuntoisuuden ja yksityisautoilun yleistymisen vaikutusta.⁴⁴ Sen sijaan alle 68-vuotiaiden keskuudessa tapaamiset ovat vähentyneet kaikissa kohorteissa, jostakin syystä lukuun ottamatta 36–43-vuotiaita (vuonna 1986 1943–50 ja vuonna 1994 1951–58 syntyneitä). Tulkitsen nämä tulokset periodivaikutukseksi, joka ei koske ikääntyneintä väestöä, vaikka yksi kohortti nuoremmistakin jää tämän vaikutuksen ulkopuolelle ikävakioidussa tarkastelussa. Ne kohortit, joissa sisarusten tapaaminen vähintään kerran kuukaudessa oli harvinaisempaa vuonna 1994 kuin samanikäisillä vuonna 1986, ovat yhteensä 68 prosenttia vuoden 1994 aineistosta.

⁴⁴ Tämän tuloksen tulkinnassa on myös otettava huomioon se, että vuoden 1994 tutkimusaineiston laatu on heikompi ikääntyneen kuin muun väestön osalta (ks. liite, luku 1).

Vaikka suomalaisten enemmistö tapasi vielä vuonna 1994 ainakin yhtä sisarustaan vähintään kerran kuukaudessa, tapaamisen väheneminen periodivaikutuksena on kuitenkin mielenkiintoinen tulos. Luvussa 4.2 esitetyn sisarusten välisten suhteiden luonnehdinnan perusteella sisarusten välisessä kanssakäymisessä on paljon enemmän kuin lasten ja vanhempien välisessä kanssakäymisessä kyse totuttujen tapojen tai normien vaikutuksesta. Ylläesitetty periodivaikutus näyttää siis kertovan yksittäisiä suhteita rakenteistavia relevanssisääntöjä yleisempien käyttäytymisodotusten muuttumisesta.

Ajankäyttötutkimusten perusteella kyläilyt ovat vähentyneet 1980-luvulta vuosituhaten loppuun siirryttäessä (Niemi & Pääkkönen 2001, 84). On melko todennäköistä, että tämä väheneminen koskee myös sukulaisten välisiä kyläilyjä. Niiden osalta on kuitenkin turvaututtava arkipäivän tietoon. Lapsuusmuistoihini sisältyy muistikuvia sukulaiskyläilyistä jopa nimipäivien yhteydessä. Olettaisin, että nykyisin on yleisesti tapana erikseen kutsua vieraat merkittäviinkin sukujuhliin.⁴⁵

Kanssakäymisen yleiset tavat ja normit ovat sosiaalisen suhteen kannalta ulkoisia syitä. Näiden ”ulkoisten syiden” väheneminen sisarusten välisessä kanssakäymisessä näyttäytyy toisesta näkökulmasta, kun tarkastellaan tapaamisia erikseen eri etäisyyksillä asuttaessa.

Taulukon 6 perusteella näyttää, että hienoista vähenemistä sisarusten tapaamisessa olisi tapahtunut kaikilla etäisyyksillä asuttaessa. Tilastollisesti merkitsevää väheneminen on kuitenkin

Taulukko 6. Sisarusten tapaaminen eri etäisyyksillä asuttaessa vuosina 1986 ja 1994, vähintään joka kuukausi tapaavat, %			
Etäisyys lähimpänä asuvaan sisarukseen	Vähintään joka kuukausi tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Alle 5 km	89	84	***
5–19 km	75	74	n.s.
20–99km	57	55	n.s.
100+ km	22	20	n.s.
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001			

45 Marja Holmila raportoi maalaiskylän naapuruussuhteiden osalta siitä, että aikaisemmin saatettiin vierailta naapureiden kesken etukäteen sopimatta, kun taas nykyisin on välttämättömä tulla kutsutuksi (Holmila 2000, 63-64).

vain lyhimmillä etäisyyksillä asuttaessa. Nähdään, että vuorovai-
kutuksen tuottamisessa Simmelin ”positiiviset tuottavat syyt” er-
kanevat yhä enemmän ”formaaleista ehdoista” (ks. luku 2.2, ala-
viite 14). Schmalenbachin itsestään selvä yhteisöllisyys hauras-
tuu ja sisaruussuhteisiin tulee lisää ystävyys-suhteille tyypillistä
valikoivuutta. – Robert Paine ennusti jo 1960-luvun lopulla, että
sukulaisuussuhteet lähestyvät ajanmittaan ystävyys-suhteita
(Paine 1969, 518-519).

6.4 Sosioekonominen asema muovaa kanssakäymistä suvun kesken

Luvussa 5.2 tarkasteltiin työn lumon jakaantumista yhteiskunnal-
lisessa hierarkiassa ja todettiin – Arlie Hochschildin esityksen pe-
rusteella – sen vähentävän yksityiselämää ja sen jakamista mui-
den ihmisten kanssa. Jo Tönnies esitti aikoinaan vastaavia väittei-
tä rationaalisen tahdon vaikutuksesta (ks. luku 2.1). Seuraavassa
tarkastelussa työn lumon tai rationaalisen tahdon erilaisen läsnä-
olon indikaattorina on sosioekonominen asema. Tässä tarkastel-
laan sen vaikutusta suvun keskinäiseen kanssakäymiseen.

Ensiksi tarkastellaan vanhempien tapaamista lähes päivittäin
naisten ja miesten keskuudessa sosioekonomisen aseman mu-
kaan vuonna 1994. Taulukosta 7 nähdään, että naisilla ei esiinny
mitään johdonmukaisia eroja eri sosioekonomisten asemien välil-

Taulukko 7. Vanhempien tapaaminen sosioekonomisen ja sukupuolen mukaan vuonna 1994, lähes päivittäin tapaavat, %		
Sosioekonominen asema	Lähes päivittäin tapaavat, %	
	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	13	9
Korkean asteen koulutus	10	7
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	11	22
Vähintään keskiasteen koulutus	17	23
Ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	21	21
Vähintään keskiasteen koulutus	15	23

Taulukko 8. Vanhempien tapaaminen miestoimihenkilöiden ja muiden miesten keskuudessa vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Toimihenkilöisyys	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Toimihenkilöt	8	8	n.s.
Muut	16	22	***
Eron merkitsevyys	***	***	

Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001

lä, vaan vaihtelu johtuu joistakin muista seikoista. Miesten keskuudessa sen sijaan sosioekonomisen aseman vaikutuksesta ei ole epäilystä: miestoimihenkilöt erottuvat selvästi muista miehistä ja jossain määrin myös naisista harvinaisine tapaamisineen.

Koska naisten keskuudessa ei esiinny merkitseviä muutoksia vanhempien tapaamisessa vuosien 1986 ja 1994 välillä, tarkastellaan seuraavaksi sitä, millainen kehitys on ollut sosioekonomisen aseman mukaan miesten keskuudessa. Tällöin miestoimihenkilöt esiintyvät yhtenä ryhmänä ja kaikki muut miehet toisena ryhmänä. Taulukosta 8 näkyy, että lähes päivittäin vanhempiaan tapaavien miestoimihenkilöiden osuus on pysynyt samana ja lisäys tapaamisissa rajoittuu täysin muiden miesten kuin toimihenkilöiden keskuuteen.

Entä löytyvätkö nuorehkon väestön vanhempien tapaamisten yhteydessä havaitut sosioekonomiset erot myös vanhemman väen lasten tapaamisista? Taulukosta 9 nähdään, että yleispiirteittäiset erot noudattelevat vanhempien tapaamisissa havaittuja eroja: sosioekonomiset erot lasten tapaamisessa ovat tilastollisesti merkitseviä miesten, mutta eivät naisten välillä.

Miesten keskuudessa tavattavat sosioekonomiset erot eivät kuitenkaan ole identtisiä vanhempien ja lasten tapaamisissa. Ensiksikin lasten tapaamisessa erot ovat pienempiä ja toiseksi lasten tapaamisessa on tapahtunut tilastollisesti merkitsevää tihentymistä myös enemmän koulutettujen isien keskuudessa (taulukko 9). Eri-laisuus verrattuna vanhempien tapaamiseen voi liittyä siihen, että lapset vierailevat vanhempiensa kodissa. Perheen kaikki lapset eivät välttämättä ole yhtä urasuuntautuneita miehiä.

Sen tarkistamiseksi, ettei isien koulutuksen mukaisessa, tilastollisesti merkitsevässä erossa ole eriaikaisen eläkeläistymisen

Taulukko 9. Lasten tapaaminen sukupuolen ja koulutustason mukaan vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Sukupuoli ja koulutustaso	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Naiset			
Perusasteen koulutus	27	29	n.s.
Vähintään keskiasteen koulutus	23	26	n.s.
Eron merkitsevyys	oir.	n.s.	
Miehet			
Perusasteen koulutus	21	27	**
Vähintään keskiasteen koulutus	14	21	**
Eron merkitsevyys	**	*	
Sukupuolten eron merkitsevyys			
Perusasteen koulutus	***	n.s.	
Vähintään keskiasteen koulutus	***	oir.	
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001			

vaikutusta, eroteltiin vielä vuoden 1994 aineistossa työelämään osallistuneet ja siitä jo pois vetäytyneet isät. Osoittautui, että sosioekonomiset erot säilyvät, vaikka päiväkohtaiset kiireet väistyisivätkin: Vuonna 1994 perusasteen koulutuksen saaneista isistä lapsiaan lähes päivittäin tapaavien osuus oli työelämään osallistuvilla 26 prosenttia ja siihen osallistumattomilla 27 prosenttia. Vastaavat osuudet olivat vähintään keskiasteen koulutuksen saaneilla isillä 20 prosenttia ja 21 prosenttia.

Entä onko sisarusten välisessä kanssakäymisessä samansuuntaisia sosioekonomisen aseman mukaisia eroja kuin lasten ja vanhempien välisessä kanssakäymisessä? Ensiksi tarkastellaan vuoden 1994 tilannetta.

Vaikka sisarusten tapaamisessa on kysymys vähintään kerran kuukaudessa tapahtuvasta kanssakäymisestä eikä päivittäisistä tapaamisista, josta lasten ja vanhempien kohdalla oli kyse, sosioekonomisen aseman vaikutus näkyy tässäkin yhteydessä: Korkean asteen koulutuksen saaneet työlliset miestoimihenkilöt erottuvat muista työikäisistä miehistä ja vähintään keskiasteen koulutuksen saaneet eläkeläismiehet vähemmän koulutusta saaneista ikätovereistaan harvinaisempine tapaamisineen. Naisten keskuudessa sosioekonomiset erot ovat vähemmän selkeitä. (Taulukko 10.)

Taulukko 10. Sisarusten tapaaminen sosioekonomisen ja sukupuolen mukaan vuonna 1994, vähintään joka kuukausi tapaavat, %

Sosioekonominen asema	Vähintään joka kuukausi tapaavat, %	
	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	65	65
Korkean asteen koulutus	55	50
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	59	63
Vähintään keskiasteen koulutus	61	68
Eläkeläiset		
Perusasteen koulutus	46	48
Vähintään keskiasteen koulutus	51	38
Muut ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	63	63
Vähintään keskiasteen koulutus	70	65

Seuraavaksi tarkastellaan vielä vuodesta 1986 vuoteen 1994 tapahtunutta kehitystä sisarusten tapaamisessa sukupuolen ja sosioekonomisen aseman mukaan työikäisten keskuudessa. Taulukosta 11 nähdään ensinnäkin, että koulutustason mukaiset erot sisarusten tapaamisessa olivat tilastollisesti merkitseviä molemmilla sukupuolilla molempina tutkimusajankohtina. Tätä havaintoa tukee Graham Allenin lähinnä brittiläisaineistoihin perustuva havainto siitä, että sukulaisuussuhteet ovat tärkeämpiä työväestön kuin keskiluokan keskuudessa (Allan 1979, 135-138).

Taulukon 11 prosenttisten osuuksien perusteella näyttäisi siltä, että sisarusten tapaamiset vähenevät sukupuolesta ja sosioekonomisesta asemasta riippumatta. Tutkimusajankohtien erot tulevat kuitenkin merkitseviksi vain lukumääräisesti suurissa ”muiden” ryhmissä. Siitä että korkeasti koulutetut toimihenkilöt ovat nyt – poikkeuksellisesti – ikään kuin tiennäyttäjinä, piiryy eteen ”perinteinen” kuva modernisaation etenemisestä. (Koulutustasoahan on perinteisesti pidetty modernisaation indikaattorina.)

Claude S. Fischer tutki yhdysvaltalaisaineistollaan sukulaisuussuhteiden tärkeyden vaihtelua asuinpaikan kaupungistumisasteen mukaan, joka sekin on perinteinen modernisaatioindikaattori. Fischer ryhmitteli – tämän esityksen tarpeiden kannal-

Taulukko 11. Sisarusten tapaaminen korkean asteen koulutuksen saaneiden toimihenkilöiden ja muiden kuin eläkeläisten keskuudessa sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, vähintään joka kuukausi tapaavat, %

Sukupuoli ja koulutustaso	Vähintään joka kuukausi tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Naiset			
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	59	55	n.s.
Muut	68	64	*
Eron merkitsevyys	**	***	
Miehet			
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	53	50	n.s.
Muut	70	65	***
Eron merkitsevyys	***	***	
Sukupuolten eron merkitsevyys			
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	oir.	n.s.	
Muut	oir.	n.s.	
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001			

ta hiukan epäonnistuneesti – vanhemmat, lapset ja sisarukset ydinsuvuksi ja vertaili tämän ydinsuvun keskinäisiä suhteita yhtenä ryhmänä kaukaisempiin sukulaisuussuhteisiin. Tällöin kaupungistumisasteen mukainen vaihtelu rajoittui suurimmaksi osaksi kaukaisempiin sukulaisuussuhteisiin siten, että sukulaisuussuhteiden tärkeys väheni siirryttäessä maaseudulta ja pikkukaupungeista suurkaupunkeihin. Kaupungistumisasteen mukainen vaihtelu säilyi, vaikka muiden tekijöiden vaikutus otettiin huomioon. (Fischer 1982, 81-85, 371-372.)

Yllä esitettyjen tulosten perusteella voidaan ounastella, että laajemmankin suvun merkitys vähenee – ainakin vanhassa muodossaan – monia teitä modernisaation edetessä. Edellä jo todettiin, että sisaruussuhteisiin tulee lisää ystävyyssuhteille tyypillistä valikoivuutta. Tämä kaiketi koskee myös kaukaisempaa sukua. Edelleen, sukuyhteisöä voidaan ryhtyä tietoisesti ylläpitämään suurten sukujuhlien, sukuseurojen ja sukukokousten avulla. Tällöin on kuitenkin kyse aivan eri asiasta kuin vanhasta tapojen ja normien edellyttämästä seurustelusta ja yhdessäolosta sukulaisten kanssa. Erona on se, että vanhaan yhteisöllisyyteen olimme ”heitettyjä”, kun taas uuteen yhteisöllisyyteen ”heittäydymme” refleksiivisesti (Lash 1995, 202).

7 Maalaiskylän ”kohtalonyhteydestä” eriytyneisiin naapuristoihin

Edellä on käynyt ilmi, että selkein muutos naapuruussuhteissa vuodesta 1986 vuoteen 1994 paikantui naapureitaan lähes päivittäin tapaavien osuuden kasvuun. Kun näitä osuuksia tarkasteltiin kohorteittain, vuodelta 1986 piirtyi selvä kuva elinkaaren mukaisesta vaihtelusta: alle 20-vuotiaat ja vähintään 60-vuotiaat tapasivat naapureitaan selvästi useammin kuin muut. Tämä tulos viittaa asuinalueelle juurtumisen merkitykseen tiiviiden naapuruussuhteiden perustana eli jonkinasteiseen ”kohtalonyhteyteen” Tönniesin maalaiskylän mielessä. Vuoteen 1994 tultaessa tilanne oli muuttunut siten, että kohtalaisen pienet erot ikäryhmien välillä vaikuttivat aivan satunnaisilta. Olisiko naapuruustapaamisten tihtymisessä kyse jonkinlaisen uuden perustan vahvistumisesta niille?

Monet viime vuosikymmeninä tehdyt empiiriset tutkimukset viittaavat siihen, ettei naapuruussuhteissa ole enää kyse kokonaisvaltaisista riippuvuussuhteista osapuolten välillä. Ne sijoittuvat pikemminkin yksilöiden erillisyyden ylläpitoon soveltuvan tasapainotetun vastavuoroisuuden alueelle ja ovat monenlaisen säätelyn alaisia (ks. luvut 3.4 ja 4.4). Miksi sitten naapureita tavataan useammin kuin ennen?

Sennett toteaa, että ”joustavan kapitalismin” synnyttämiltä uusilta asuinalueilta ei puutu naapuruussuhteita eikä seurallisuutta, vaikka elämää ei jaeta naapuristossa kovinkaan kauan (Sennett 1998, 21). Edelleen, Litwak ja Szelenyi pohtivat jo kauan sitten naapuruussuhteiden mahdollisuuksia nopean teknologisen taloudellisen muutoksen oloissa. Heidän mukaansa ”teknologinen paine” tuhoaa vanhat pysyvät naapuristot, mutta sama teknologinen kehitys synnyttää edellytykset uudenlaisille naapuristoille, joissa naapurien tiheää vaihtumista korvaa uusien naapurien nopea hyväksyminen yhteisöön (Litwak & Szelenyi 1969, 466-467).

Naapuruussuhteiden muutos ei Litwakin ja Szelenyin mukaan tapahdu tyhjiössä, vaan on pikemminkin seurausta teknologisesti kehittyneen yhteiskunnan yleisemminkin edellyttämistä valmiuksista. Muutoksen moottoria Litwak ja Szelenyi hakevat tek-

nologisesti kehittyneen yhteiskunnan ”prototyypisistä” ammatillisista miljöistä eli ”suurten byrokraattisten organisaatioiden” professionaalien keskuudesta. Suurissa organisaatioissa toimiminen tuottaa heidän mukaansa ryhmätyövalmiuksia ja valmiuksia toimia vieraiden ihmisten kanssa. (Mts. 467.)

Litwakin ja Szelenyin hypoteesina oli, että naapuristot säilyvät, mutta erilaisina verrattuna perinteisiin naapuristoihin. Uudet naapuristot edustavat heille ryhmiä, joita luonnehtii nopea jäsenistön vaihtuminen, joka puolestaan rajaa niitä tehtäviä, joita tällainen ryhmä voi ottaa suorittaakseen. (Mts. 467.)

He saivatkin empiirisiä tuloksia Yhdysvalloista (mutta eivät yhtä selvästi teknologisesti vähemmän kehittyneestä vertailumaasta Unkarista), joiden mukaan suurten organisaatioiden professionaalit jäsentävät kaikkein selvimmin naapuruussuhteet omaksi sosiaalisten suhteiden lajikseen. Se käy ilmi yhteydestä, jossa haastateltavilta oli kysytty, miltä tahoilta he saisivat ”hyvin paljon” apua toisaalta kiireellisen avun tarpeen ja toisaalta pitkäkestoisempien avun tarpeiden tapauksissa. Suurten organisaatioiden professionaalit eriyttivät selvästi naapurit kiireellisen avun antajiksi ja sukulaiset taas sitä useammin avun antajiksi, mitä pitkäkestoisemmasta avun tarpeesta oli kysymys. Muissa Litwakin ja Szelenyin ammattiryhmissä ei vastaavaa profilointia syntynyt. (Mts. 475-476.)

On kulunut paljon aikaa siitä, kun Litwak ja Szelenyi saivat empiiriset tuloksensa. Tämän ajankohdan jälkeen kaupungistuminen ja yhteiskunnan toimihenkilöityminen⁴⁶ ovat vain edenneet ja kaiketi laajentaneet pohjaa naapuruudelle, jossa vaihdetaan pieniä palveluksia ja toimitaan tasapainotetun vastavuoroisuuden periaattein (näistä ks. luku 3.2).

Maalaiskylän perinteistä naapuruutta kapea-alaisempien ja vapaaehtoisempien naapuruussuhteiden ylläpitoon liittyy monenlaista muutakin säätelyn tarvetta kuin vain tasapainotetun vastavuoroisuuden jännitteisyyteen liittyvää (ks. luku 4.4). Kaikessa säätelyn tarpeessaan naapureiden välinen kanssakäyminen vertautuu Simmelin seurallisuuteen (ks. luku 2.3). Seurallisuus onkin – salonkiseurustelua laajemmin ymmärrettynä – otollisempi sosiaalinen muoto nykyajan naapuruussuhteisiin

46 Joseph Bensman ja Robert Lilienfeld paikantavat sosiaalisia taitoja koskevat vaatimukset keski- tai yläluokan ammatillisiin rooleihin ”formaalina seurallisuutena” (sociability): on osattava olla rakastettava ja yhteistyökykyinen ja samalla pidettävä oman aseman edellyttämä etäisyys. Sen enempiä sosiaalityöntekijä kuin myyntimieskään ei saa liikaa identifioitua asiakkaaseen. Vertailukohtana heillä ovat tuotannolliset tehtävät, joissa useimmiten odotetaan käytettävän pelkästään teknisiä taitoja. (Bensman & Lilienfeld 1979, 19.)

kuin tämän esityksen vaihtoehtoiset sosiaaliset muodot, yhteisö ja liitto.

Vaikka Litwak ja Szelenyi eivät mainitse David Riesmanin aikalaisanalyysia sosiaaliluonteiden vaihtumisesta, heidän ”suurten organisaatioiden professionaalien” luonnehdinnassaan on yhteistä Riesmanin ”toisiin suuntautuvan” (other-directed) sosiaaliluonteen kanssa. Riesmanin mukaan yhteiskunnan keskiluokkaistuminen tuottaa työelämässä eräänlaista tungostumista, jossa teollisuusyhteiskunnan sisältäpäin ohjautuvalle sosiaaliluonteelle aiemmin mahdolliset yksilölliset ”aluevaltaukset” ja tämän sosiaaliluonteen suhteellinen epäsensitiivisyys muita ihmisiä kohtaan käyvät mahdottomiksi. Palveluyhteiskunnassa tarvitaan päinvastoin ”tutkamaista” orientaatiota, jossa kiinnitetään tarkkaa huomiota sosiaalisen ympäristön signaaleihin ja osataan reagoida niihin. Muiden ihmisten tärkeyden korostuminen toisiin suuntautuvassa sosiaaliluonteessa on kuitenkin erilaista kuin esiteollisen yhteiskunnan perinteestä ohjautuvan sosiaaliluonteessa muun muassa siinä, että enää ei ole mahdollista tehdä rajaa tutun ja vieraan välille. Yhteiskunnallisesta tarpeesta syntyy siis Riesmanin mukaan kosmopoliitti persoonallisuustyyppi, joka viihtyy ja tulee toimeen monenlaisissa sosiaalisissa ympäristöissä. (Riesman 1950, 5, 24-26, 45-48, 145-146, 199.)

Matti Kortteisen kuvaus maalta muuttaneiden lähiöasukkaiden naapuruussuhteista 1980-luvulta antaa vahvoja viitteitä siitä, etteivät naapuruussuhteet olleet vielä kehittyneet omaksi sosiaalisten suhteiden lajikseen. Hän kuvaa naapureiden kanssa käymistä vaivalloiseksi ja jännitteiseksi toiminnaksi, ”aivan erityiseksi käyttäytymissäännöstökseksi”, ”näennäisen läheisyyden ja ystävällisyyden muuriksi, jonka lävitse yritetään päästä tosiystävien voittamiseksi” (Kortteinen 1982, 78-79). Lainauksesta käy ilmi, että naapuruussuhteisiin yritettiin sovittaa pikemminkin liittoa kuin seurallisuutta sosiaalisena muotona. Kortteisen kuvauksesta saa vaikutelman, että tiiviin verkoston edellyttämiä sääntöjä (ks. luku 4.4) rikottiin tavan takaa hänen tutkimassaan lähiössä. Jos Kortteisen kuvaamalla ”yhteentörmäyksillä” on yleistä pätevyyttä, ei välttämättä ole ihme, jos naapurukset eivät tuolloin seurustelleet kovin tiiviisti keskenään.

7.1 Talotyyppi kaupungistumisastetta tärkeämmäksi naapuruussuhteiden määrittäjäksi

Edellä jo mainittiin, ettei kohorttitarkastelusta syntynyt mitään selkeitä iän mukaisia eroja naapuruussuhteissa vuonna 1994. Myöskään naapuruussuhteissa tapahtunut kanssakäymisen tiivistyminen ei palautunut minkään yksittäisten kohorttien sisään, vaan naapureitaan lähes päivittäin tapaavien osuus kasvoi enemmän tai vähemmän lähes kaikissa ikäryhmissä ja kohorteissa. Tämä tulos ei välttämättä kerro kaikkia yhtä lailla koskevista periodivaikutuksesta, vaan taustalla voi olla muunlaista muutoksen paikantumista.

Millaisiin yhteyksiin naapureiden kanssakäymisen tiivistyminen liittyy? Ensiksi muutosta paikannetaan sellaisten asioiden suhteen, jotka aikaisempien tutkimusten perusteella aiheuttavat vaihtelua naapuruussuhteiden merkitykseen. Sen jälkeen tarkastellaan näiden asioiden läpäisevää vaikutusta sosioekonomisissa ryhmissä.

Muutosta paikannetaan seuraavaksi:

- maaseutu-kaupunki -ulottuvuudella⁴⁷
- talotyypin mukaan⁴⁸
- lapsiperheisyyden mukaan⁴⁹.

(esim. Daun 1974; Friberg 1991; Fischer 1982; Gans 1968; Melkas 1992; Wenger 1984.)

Ensiksi tarkastellaan muutosta vuodesta 1986 vuoteen 1994 yllämainittujen kolmen seikan mukaan. Taulukosta 12 nähdään ensinnäkin, että naapureiden tapaaminen lähes päivittäin vaihteli vuonna 1986 enemmän kaupungistumisasteen kuin talotyypin mukaan. Vuoteen 1994 tultaessa tilanne oli muuttunut päinvastaiseksi: naapureiden välisen kanssakäymisen erot olivat siir-

47 Kaupungistuneisuuden indikaattorina on asuinkunnan sijoittuminen tilastollisessa kuntaryhmityksessä, jossa kunnat on luokiteltu ennen muuta taajamaväestön osuuden mukaan kaupunkimaisiin, taajaan asuttuihin ja maaseutumaisiin kuntiin (ks. Kunnat ja kuntapohjaiset aluejaot 2002). Taajaan asutuissa kunnissa asuvia on tutkimusaineistoissa siinä määrin vähän, ettei heitä voi pitää omana ryhmänään, vaan heidät on sijoitettu maaseutumaisissa kunnissa asuvien joukkoon. Tekstissä taajaan asutuissa ja maaseutumaisissa kunnissa asuvien kategoriaa nimitetään lyhykäisyyden vuoksi maaseudulla asuviksi, koska maaseutumaisissa kunnissa asuvat ovat ryhmässä selvänä enemmistönä.

48 Asunnon talotyyppiä koskeva tieto otetaan mukaan vain kaupunkimaisten kuntien osalta, koska taajaan asuttujen ja maaseutumaisten kuntien kerrostaloissa asuvia on aineistoissa liian vähän.

49 Lapsiperheisyyden indikaattorina on se, onko kotitaloudessa alle 15-vuotiaita lapsia. Niitäkin, joilla on kotitaloudessaan tätä vanhempia lapsia kutsutaan tässä esityksessä lapsettomiksi.

Taulukko 12. Naapureiden tapaaminen asuin ympäristön ja lapsiperheisyyden mukaan vuosina 1986 ja 1994, naapureitaan lähes päivittäin tapaavat, %

Asuin ympäristö ja lapsiperheisyys	Lähes päivittäin tapaavat, %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
Kaupunkien kerrostalot	16	17	n.s.
Kaupunkien pientalot	19	27	***
Maaseutumaiset ja taajaan asutut kunnat	25	27	n.s.
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	20	22	**
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	22	28	***
Eron merkitsevyys			
Kaupunkien kerrostalot vrt. pientalot	**	***	
Kaupunkien pientalot vrt. maaseutu	***	n.s.	
Lapsiperheisyys	*	***	
Kaikki	21	24	***
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001			

tyneet kokonaan kaupunkien kerrostalojen ja pientalojen väliseksi, kun pientaloasukkaat tiivistivät keskinäistä kanssakäymistään erittäin merkitsevästi vuodesta 1986 vuoteen 1994.

Luvussa 4.4 on käynyt ilmi, että arkipäivän aikataulujen tiukkuus lisää säätelyn tarvetta naapuruussuhteissa. Koska naapureiden välinen kanssakäyminen on sitä helpompaa, mitä enemmän aikaa on käytössä, on syytä tarkistaa, johtuuko kanssakäymisen tiivistyminen vuodesta 1986 vuoteen 1994 jälkimmäisen ajankohdan joukkotyöttömyydestä. Kun taulukon 12 sisältämät tiedot naapureiden välisen kanssakäymisen tiivistymisestä tarkistettiin myös työssäkäyvien osalta, osoittautui että tiivistymistä koskeva tulos säilyi tilastollisesti merkitseväenä koko väestössä, pientaloasukkailla ja lapsiperheillä, mutta ei lapsettomilla.

Seuraavaksi naapuruussuhteiden muutosta tarkastellaan yksityiskohtaisemmin asuin ympäristön, lapsiperheisyyden ja sukupuolen mukaan. Tarkastellaan sitä, miten lapsiperheiden äidit ja isät sekä lapsettomat naiset ja miehet seurustelivat naapureidensa kanssa vuosina 1986 ja 1994 erilaisissa asuin ympäristöissä.

Aluksi tarkastellaan vuoden 1986 tuloksia naisten keskuudessa. Taulukosta 13 nähdään, että naisilla naapuruussuhteet vaihtelivat vuonna 1986 kaupungeissa selvästi lapsiperheisyyden mukaan: lapsiperheisyyden mukaiset erot olivat tilastollisesti merkitseviä sekä kerros- että pientaloissa, eikä talotyyppin mukaisia eroja ollut sen enempää äitien kuin lapsettomienkaan naisten keskuudessa. Maaseudulla päinvastoin lapsiperheisyys ei tuottanut eroja

Taulukko 13. Naapureiden tapaaminen asuinympäristön, lapsiperheisyyden ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, naapureitaan lähes päivittäin tapaavat, %

Asuinympäristö ja lapsiperheisyys	Naiset			Miehet			Sukup. ero	
	1986	1994	Ero	1986	1994	Ero	1986	1994
Kaupunkien kerrostalot								
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	23	30	**	13	19	oir.	***	**
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	14	15	n.s.	15	15	n.s.	n.s.	n.s.
Eron merkitsevyys	***	***		n.s.	n.s.			
Kaupunkien pientalot								
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	22	31	**	20	28	*	n.s.	n.s.
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	15	25	***	20	25	n.s.	*	n.s.
Eron merkitsevyys	**	*		n.s.	n.s.			
Maaseutumaiset ja taajaan asutut kunnat								
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	24	30	*	26	24	n.s.	n.s.	*
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	25	26	n.s.	26	28	n.s.	n.s.	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	oir.		n.s.	n.s.			
Eron merkitsevyys								
Kaupunkien kerrostalot vrt. pientalot								
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	n.s.	n.s.		*	*			
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	n.s.	***		*	***			
Kaupunkien pientalot vrt. maaseutu								
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	n.s.	n.s.		*	n.s.			
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	***	n.s.		**	n.s.			
Kaikki	20	24	***	21	23	*	n.s.	n.s.
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001								

naapuruussuhteisiin, vaan lapsettomat naiset seurustelivat naapureidensa kanssa yhtä tiiviisti kuin äidit maaseudulla ja kaupungeissa. Vaihtelu naisten naapuruussuhteissa palautui siis vuonna 1986 toisaalta lasten olemassaolon tai heidän puuttumisensa tuotamiin eroihin arkipäivässä, toisaalta kaupungistumisasteen mukaisesti eroihin lapsettomien naisten naapuruussuhteissa.

Miesten naapuruussuhteet vaihtelivat vuonna 1986 talotyypin ja kaupungistumisasteen mukaan. Lapsiperheisyys ei tuottanut miehille missään asuinympäristössä merkitseviä eroja naapureiden tapaamiseen, vaan vaihtelu palautui talotyypin ja kaupungistumisasteen mukaisesti eroihin sekä isillä että lapsettomilla miehillä.

Sukupuolten erot naapureiden tapaamisessa näyttävät vuonna 1986 heijastelleen kaupunkimaisissa asuinympäristöissä suoraan sukupuolten vastuunjakoa perheen arkipäivässä (esim. Melkas 2001). Vuoden 1994 tuloksia on sen sijaan paljon vaikeampi tulkita tällaisista ”rakenteellisista” syistä johtuviksi.

Kaupunkien kerrostaloissa lapsiperheiden äidit tiivistivät naapureidensa tapaamista merkitsevästi ja isät oireellisesti vuodesta 1986 vuoteen 1994. Kun nämä tulokset tarkistettiin erikseen työssäkäyvien osalta, kävi ilmi, että tilastollinen merkitsevyys hävisi molempien sukupuolten tuloksesta. Kun vielä tarkistettiin äitien tulos erikseen kotia hoitavien osalta, tutkimusajankohtien ero sijoittui ”melkein” merkitsevän ja oireellisen rajoille ($p=0,051$). Lapsiperheiden isillä naapuruussuhteiden tiivistyminen siis palautui kokonaan työttömyyden tuottaman käytettävissä olevan ajan lisääntymiseen. Äideillä palautuminen ei ole yhtä selvää, koska kotia hoitavatkin näyttivät tiivistäneen kanssakäymistään naapureiden kanssa, vaikka heidän arkipäivän aika- taulunsa pysyivät kaiketi kohtalaisen samanlaisina vuodesta 1986 vuoteen 1994.

Kaupunkien pientaloissa lapsettomat naiset ja lapsiperheiden vanhemmat riippumatta sukupuolesta tiivistivät kanssakäymistään naapureiden kanssa merkitsevästi tutkimusajanjaksolla. Nämä tulokset säilyvät tilastollisesti merkitsevinä myös työssäkäyvien keskuudessa. Mistä tässä yleisessä aktivoitumisessa pientaloalueilla on kysymys?

Åke Daun esittää yhtenä syynä pientaloalueiden kerrostaloja tiiviimpiin naapuruussuhteisiin sen, että pientaloasukkaat oleskelevat enemmän ulkosalla kuin kerrostaloasukkaat ja joutuvat näin useammin silmätysten naapureidensa kanssa. Se taas edistää vuorovaikutusta. (Daun 1974, 178-179.) Tällainen vuorovaikutukselle altistuminen on tietenkin todennäköisempää pienillä kuin suurilla tonteilla asuttaessa. Niinpä taulukon pientaloasukkaiden ryhmät jaettiin vielä omakotitaloissa ja rivitaloissa asuviin. Kaikissa ryhmissä naapureiden välisen kanssakäymisen tihentymisen näytti olleen suurempaa pikemminkin omakotitaloissa kuin rivitaloissa asuvien keskuudessa. Naapureiden kanssakäymisen tiivistyminen ei siis johdu rivitaloasumisen yleistymisestä. Toisaalta omakotitaloasutuksen oletettavan tiivistymisen vaikutuksista ei ole mahdollista saada tietoja.

Jos oletetaan, että naapurusten keskinäisen kanssakäymisen tiivistyminen liittyy pientaloasutuksen tiivistymiseen, kyse ei kaikei kuitenkaan ole ainakaan voittopuolisesti sellaisen seurustelun lisääntymisestä, johon ajaudutaan ulkotöitä tehtäessä tai muuten ulkosalla oleskeltaessa. Empiiriset tulokset ovat talviajalta, eikä ole uskottavaa, että pelkästään lumitöiden tekemisellä olisi tällainen kanssakäymistä lisäävä vaikutus varsinkaan naisten keskuudessa, joilla tapaamiset tihenevät vielä enemmän kuin miehillä.

Toisena syynä pientaloasukkaiden naapuruussuuntautumiseen Daun esittää sen, että pientaloalueet ovat sosioekonomisesti homogeenisempia kuin kerrostaloalueet (mts. 160). Kun pientaloasukkaiden sosioekonomista rakennetta verrattiin vuosina 1986 ja 1994, mitään muita systemaattisia muutoksia ei tullut esiin kuin työttömyyden yleistymistä vuodesta 1986 vuoteen 1994.

Siihen, että naapuruussuhteet ovat erilaisia kaupunkien kerrostaloissa ja pientaloissa asuttaessa, ulkoisen miljööön eroilla on varmaankin vaikutusta. Tilallisten seikkojen vaikutus on kuitenkin suurin tutustumisvaiheessa (mts. 179). Toinen asia on, miten suhdetta ylläpidetään. Yllä esitetyn perusteella naapureiden välisen kanssakäymisen tiivistymiselle kaupunkien pientaloalueilla ei jää mitään muuta tulkintaa, kuin että kanssakäymistä helpottavan ympäristön tuella osataan aikaisempaa paremmin ylläpitää naapuruussuhteita huolimatta niihin liittyvistä monenlaisista säätelyn tarpeista.

Maaseudulla naapureiden tapaaminen lähes päivittäin yleistyi vain lapsiperheiden äitien keskuudessa (taulukko 13), eikä tämäkään muutos säilynyt tilastollisesti merkitsevänä työssäkäyvien (eikä liioin kotia hoitavien keskuudessa). Miksi naapureiden kanssakäyminen ei tihentynyt maaseudulla?

Tämän luvun otsikossa tapahtunut kehitys tulkitaan siirtymäksi maalaiskylän ”kohtalonyhteydestä” eriytyneisiin naapuruussuhteisiin. Tästä siirtymästä näyttää olevan kyse myös itse maaseudulla. Tutkittuaan kahteen otteeseen (1978 ja 1996) saman maalaiskylän sosiaalista elämää Marja Holmila esittää, että kaupungistuminen muuttaa ”sosiaalisia rooleja” kaupunkimaisiksi paitsi kaupunkiasumisen yleistymisen myötä, myös maaseudulla tapahtuvan kehityksen tuloksena (Holmila 2000, 105).

Vielä vuonna 1978 maalaiskylässä esiintyi Holmilan kuvauksen mukaan tiiviin verkoston selviä tunnusmerkkejä yhteisöllisen tuen ja kontrollin muodossa. Vuoteen 1996 tultaessa kylä oli kuitenkin jo ”avautunut laajempiin verkostoihin” ja samalla menettänyt omaa merkitystään yhteisten töiden vähetessä, asukkaiden poismuuton jatkuessa, kulkuyhteyksien parantuessa ja kommunikatioteknologian kehittyessä. Aikaisempien päällekkäisten sosiaalisten suhteiden tilalla olivat eriytyneet sosiaaliset suhteet: ”Ystävyysdet olivat vain ystävyksiä, naapurit olivat vain naapureita, sukulaiset olivat vain sukulaisia...”. (Mts. 31-32, 63-71, 104-106.)

Holmilan tapaustutkimuksen perusteella maaseudun sosiaalisissa suhteissa näyttää viime vuosikymmeninä tapahtuneen voimakasta uudelleenrakentumista, jossa vapaaehtoisemmat ja ka-

pea-alaisemmat naapuruussuhteet ovat syntyneet ennalta määrättyjen kokonaisvaltaisempien sosiaalisten suhteiden purkauksessa.⁵⁰ Edellä on käynyt ilmi, että samankaltaiset naapuruussuhteet ovat vahvistuneet kaupungeissa (ainakin lähes päivittäisten tapaamisten yleistymisellä mitattuna), kerrostaloissa tosin lähes pelkästään jälkimmäisen tutkimusajankohdan joukkotyöttömyyden vaikutuksesta. Kaupungin ja maaseudun ero pienenee.

7.2 Elinympäristön vaikutus läpäisee sosioekonomiset ryhmät naapureiden tapaamisessa

Sukulaisuussuhteiden yhteydessä tarkasteltiin sitä, ovatko sosioekonomiset ryhmät osallistuneet samalla tavoin muutokseen. Tällainen tarkastelu ei naapuruussuhteissa ole mahdollista, koska aineistot eivät riitä elinympäristöjen vaikutuksen vakioimiseen. Se korvataan eri sosioekonomisten ryhmien naapuruussuhteiden tarkastelulla kunkin ryhmän kahdessa tavallisimmassa elinympäristössä vuonna 1994. (Muutosta sivutaan lyhyesti luvun lopussa.) Elinympäristöllä tarkoitetaan asuinpaikan kaupungistumisasteen, asunnon talotyyppin ja lapsiperheisyyden yhdistelmää. Nähdään, että sosioekonomiset ryhmät tapaavat naapureitaan varsin eri tavoin erilaisissa elinympäristöissä.

Millään sosioekonomisella ryhmällä ei ole kahden tavallisimman elinympäristön joukossa lapsiperheisyyttä kaupunkien kerrostaloissa eikä lapsettomuutta (so. ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä) kaupunkien pientaloissa. Näin ollen vertailtaviksi elinympäristöiksi jäävät lapsettomuus kaupunkien kerrostaloissa, lapsiperheisyys kaupunkien pientaloissa sekä lapsettomuus ja lapsiperheisyys maaseudulla.

Edellä kävi jo ilmi, että maaseudulla lapsiperheisyyden mukaista vaihtelua naapuruussuhteissa ei juurikaan ole eikä pelkkä kaupungistumisaste (kaupunkien pientalot vrt. maaseutu) tuottanut enää vuonna 1994 eroja naapureiden tapaamiseen. Kuvioissa 3.1 ja 3.2 esitetään kuitenkin myös niiden sosioekonomisten

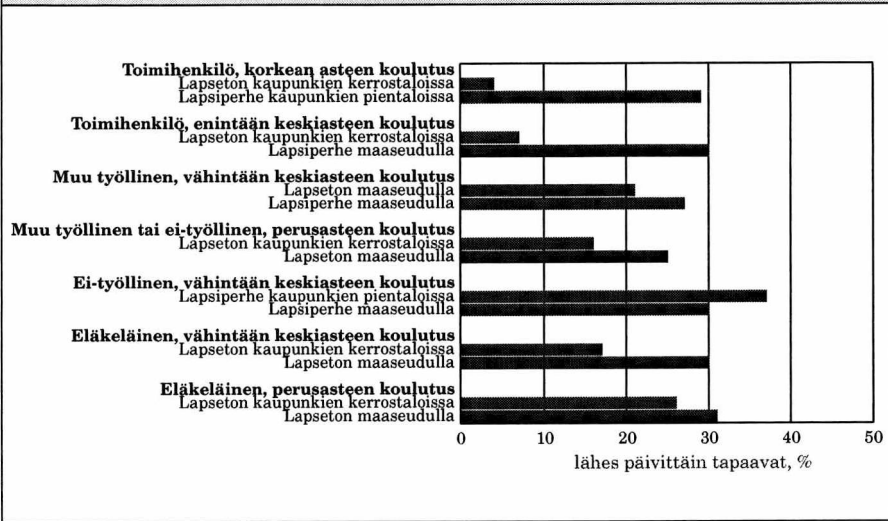
⁵⁰ Maaseudulla tapahtunut muutos ei kaikilta osin ole vain sosiaalisten suhteiden harmittomaksi luonnehdittavaa uudelleenjärjestymistä, vaan joillekin myös eristymistä naapuruussuhteista. Luvussa 1.3 mainittiin myös koko väestön tasolla lähes olemattoman pieneltä näyttävä harvoin tapahtuvien tapaamisten yleistyminen. Tämä naapuritapaamisten harveneminen paikantuu yksinomaan maaseudulle.

ryhmien tulokset, joiden tavallisimmat elinympäristöt vaihtelevat pelkästään kaupungistumisasteen tai vain lapsiperheisyyden mukaan maaseudulla.

Eri sosioekonomisten ryhmien tavallisimmat elinympäristöt olivat vuoden 1994 elinolotutkimuksen perusteella seuraavat:

- Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt elävät sukupuolesta riippumatta useimmiten lapsettomina kaupunkien kerrostaloissa tai lapsiperheen vanhempina kaupunkien pientaloissa.
- Toinen tavallisimmista elinympäristöistä, nimittäin lapsettomana kaupunkien kerrostaloissa eläminen, on yhteistä enintään keskiasteen koulutuksen saaneille nais- ja miestoi-mihenkilöille. Toisen tavallisimman elinympäristön suhteen he eroavat toisistaan: samoin kuin korkean asteen koulutuksen saaneet, myös vähemmän koulutusta saaneet miestoi-mihenkilöt elävät lapsiperheen vanhempina kaupunkien pientaloissa, naiset taas elävät lapsiperheen vanhempina maaseudulla. Naisia on tässä sosioekonomisessa ryhmässä paljon enemmän kuin miehiä ja monet heistä toimivat kaikkitehkin hyvinvointivaltion työtehtävissä ympäri maata.
- Ne muut työlliset kuin toimihenkilöt, joilla on vähintään keskiasteen koulutus, elävät sukupuolesta riippumatta tavallisimmin lapsettomina tai lapsiperheen vanhempina maaseudulla.
- Perusasteen koulutuksen saaneet muut työlliset ja muut ei-työlliset kuin eläkeläiset ovat lukumääräisesti kaikkein pienimpiä sosioekonomisia ryhmiä. Nämä työllisten ja ei-työllisten ryhmät on yhdistetty tässä tarkastelussa. Riippumatta sukupuolesta tämä ryhmä elää tavallisimmin lapsettomana kaupunkien kerrostaloissa tai maaseudulla.
- Vähintään keskiasteen koulutuksen saaneet ei-työlliset miehet elävät tavallisimmin lapsettomina kaupunkien kerrostaloissa tai maaseudulla, naiset taas lapsiperheen vanhempina kaupunkien pientaloissa tai maaseudulla. Lähes kaikki miehet ovat työttömiä, naisten keskuudessa taas on huomattava kotia hoitavien vähemmistö.
- Eläkeläiset elävät riippumatta koulutustasosta ja sukupuolesta useimmiten lapsettomina kaupunkien kerrostaloissa tai maaseudulla.

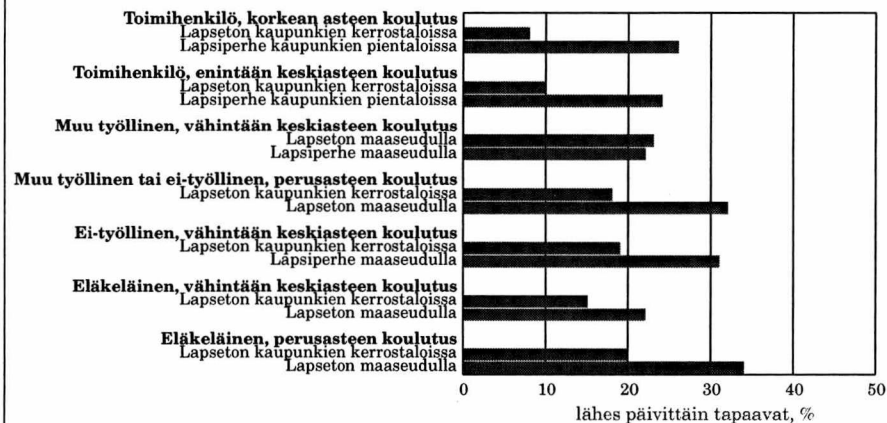
Kuvio 3.1. Naapureiden tapaaminen lähes päivittäin sosioekonomisen aseman mukaan eri elinympäristöissä vuonna 1994, naiset

Siihen että jokin elinympäristö on tavallisin jossakin sosioekonomisessa ryhmässä liittyy melko harvoin se, että kyseinen sosioekonominen ryhmä on tavallisin jossakin elinympäristössä. Näin on vain ensiksikin perusasteen koulutuksen saaneiden eläkeläisten kohdalla: he ovat suurimpia yksittäisiä ryhmiä lapsettomien keskuudessa kaupunkien kerrostaloissa ja maaseudulla. Kaksi muuta tällaista ryhmää ovat enintään keskiasteen koulutuksen saaneet naistoimihenkilöt lapsiperheiden äiteinä maaseudulla ja vähintään keskiasteen koulutuksen saaneet muut työlliset miehet kuin toimihenkilöt lapsiperheiden isinä maaseudulla.

Kuvioista 3.1 ja 3.2 nähdään, että useimmissa sosioekonomisissa ryhmissä naapureiden tapaaminen vaihtelee paljon elinympäristön mukaan. Pienintä vaihtelu on vähän koulutusta saaneiden eläkeläisnaisten ja enemmän koulutusta saaneiden eläkeläismiesten keskuudessa. Vähän koulutusta saaneet eläkeläisnaiset muodostavat poikkeuksen kaupunkien kerrostaloissa asuvien lapsettomien keskuudessa kohtalaisen tiiviine naapuritapaamisineen eikä se asutaanko kaupungissa vai maaseudulla tuota kovinkaan paljon eroa naapurien tapaamiseen. Enemmän koulutusta saaneet eläkeläismiehet taas tapaavat naapureitaan verraten harvoin sekä kaupunkien kerrostaloissa että maaseudulla asuessaan. Tätä ryhmää sopii kokonaisuutena luonnehtimaan Simmelin aikoinaan esittämä toteamus siitä, että erityisesti korkeasti koulutetut ovat taipuvaisia välinpitämättömyyteen naapuristoa kohtaan (Simmel 1908, 645).

Kuvio 3.2. Naapureiden tapaaminen lähes päivittäin sosioekonomisen aseman mukaan eri elinympäristöissä vuonna 1994, miehet

Kun vielä tarkistettiin muutos vuodesta 1986 vuoteen eri sosioekonomisissa ryhmissä, tulokset noudattelivat kuvioiden 3.1 ja 3.2 tuloksia. Suurimmat muutokset paikantuivat kaupunkien pientaloihin miesten keskuuteen: naapureitaan lähes päivittäin tapaavien osuus kasvoi korkean asteen koulutuksen saaneilla toimihenkilöillä 12 prosenttiyksikköä (14 prosentista 26 prosenttiin) ja vähemmän koulutusta saaneilla toimihenkilöillä 11 prosenttiyksikköä (13 prosentista 24 prosenttiin). Kun nämä miestoimihenkilöt yhdistettiin yhdeksi ryhmäksi, ero vuosien 1986 ja 1994 välillä tuli tilastollisesti merkitseväksi. Muissa sosioekonomisissa ryhmissä muutos oli pienempää ja osin satunnaiselta vaikuttavaa.

Edellä on käynyt ilmi ja jatkossa tullaan näkemään, että mies-toimihenkilöt ovat pitkälti olleet syrjässä erilaisten yksityiselämän tapaamisten tihenemisestä vuodesta 1986 vuoteen 1994. Poikkeuksen muodostaa naapurikontaktien tiivistyminen lapsiperheiden isillä kaupunkien pientaloissa. Aikaisemmin arkipäivän tiukat aikataulut on nähty säätelyn tarvetta lisäävinä ja naapureiden kanssakäymistä pikemminkin vaikeuttavina kuin helpottavina. Olisiko tässä kyse niiden päinvastaisesta vaikutuksesta? Siitä että seurallisuutta vaalitaan sellaisessa muodossa, joka ei edellytä suuria ajallisia panoksia kauas kotoa poislähtemisen muodossa. Naapuruussuhteissa on vaikeutensa, mutta myös etunsa.

8 Rapauttaako ”klaanisolidarisuus” työtoveruussuhteita?

Kuviosta 1 kävi ilmi, että ainoastaan sisarusten ja työtovereiden tapaamiset harvenivat vuodesta 1986 vuoteen 1994. Sisarusten tapaamisten harveneminen tulkittiin yhteisöllisten itsestäänselvyyksien haurastumisen ja ystävyyssuhteille tyypillisen valikoivuuden voimistumisen vaikutukseksi. Mistä sitten on kysymys siinä, että työtovereita tavattiin entistä harvemmin vapaa-aikana?

Työtoveruussuhteet poikkeavat muista tässä esityksessä tarkasteltavista sosiaalisista suhteista siinä, että ne kuuluvat vain osittain yksityiselämään. Vaikka yksityiselämä sosiaalisine suhteineen ei yleensäkään ole immuuni yhteiskunnallisten muutosten vaikutuksille, voisi olettaa, että työtoveruussuhteet heijastaisivat kaikkein suorimmin niiden vaikutuksia.

Luvussa 5.2 esitettiin, että koulutuksen lisääntyminen ja yhteiskunnan toimihenkilöityminen muuttavat työtoveruussuhteiden perustaa: aiemman, välittömille riippuvuussuhteille perustuvan luokkasolidarisuuden tilalle tulee yhteisten arvostuksen kohteiden, ”esineiden”, kautta välittynyt yhteenkuuluvuus, ”klaanisolidarisuus” (Kiiänmaa).⁵¹ Olisiko työtoverusten vetäytymisellä toistensa vapaa-ajasta yhteys tällaisen työtoveruussuhteiden perustan muutokseen?

Ensiksi tarkastellaan tapahtunutta kehitystä työtovereiden tapaamisessa iän ja kohortin mukaan. Tutkitaan siis sitä, onko koko väestön tasolla havaitussa muutoksessa kyse kohortin vai periodin vaikutuksesta. Esitystä täydennetään ottamalla sosioekonomisen aseman mukaisen vaihtelun tarkastelussa poikkeuksellisesti mukaan myös apuverkoston kuulumista koskevaa tietoa (ks. liite, luku 2).⁵²

51 Kaj Ilmonen ottaa vanhojen yhteiskunnallisten liikkeiden ”perinteisen poliittisen toimintatilan” kapenemisen tarkastelussaan esille muutoksia, jotka tukevat esitettyä siirtymistä luokkasolidarisuudesta ”klaanisolidarisuuteen”: Hänen mukaansa huomio kiinnittyy nykyisin enenevässä määrin työnantajien ja työntekijöiden yhteisiin intresseihin, kuten työpaikkojen säilyttämiseen ylläpitämällä yrityksen kilpailukykyä. Samalla työpaikan kollektiivisuus murenee ja työntekijöiden keskinäinen kilpailu voimistuu. (Ilmonen 1998, 26-27.)

52 Työtovereiden osalta apuverkoston kuulumista koskeva tiedon vertailtavuus tutkimusajan kohtien välillä on nähdäkseni vähemmän epävarma kuin muiden kategorioiden osalta, koska siinä ei koko väestön tasolla ole tapahtunut muutoksia edettäessä vuodesta 1986 vuoteen 1994 (ks. liite, luku 2).

8.1 Työtovereiden tapaamisen väheneminen periodivaikutuksena

Taulukosta 14 nähdään ensinnäkin, että työtovereiden tiheät tapaamiset vapaa-aikana vähenevät voimakkaasti siirryttäessä nuoruudesta keski-ikään. Jos yksityiskohtaisempi tarkastelu aloitetaan nuorimmista kohorteista, havaitaan, että työtovereiden viikoittaisen tapaamisen väheneminen palautuu elinkaaridynamiikkaan: vuosina 1967–74 syntyneillä työtovereitaan viikoittain tapaavien osuus pieneni vuoteen 1994 tultaessa 5 prosenttiyksikköä eli samalle tasolle, kuin se oli vuonna 1986 vuosina 1959–66 syntyneiden keskuudessa.

Taulukko 14. Työtovereiden tapaaminen vapaa-aikana vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, vähintään viikoittain tapaavat, %

Kohortti, syntymävuodet	Tutkimusvuosi	
	1986	1994
1919–26	7	.
1927–34	6	.
1935–42	10	9
1943–50	11	8
1951–58	16	8
1959–66	21	13
1967–74	27	22
Kaikki	14	11

Myös vanhemmissa kohorteissa työtovereiden tapaamiset harventuivat vuodesta 1986 vuoteen 1994. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta työtovereitaan viikoittain tapaavien osuus muodostui pienemmäksi vuonna 1994, kuin mitä se oli samanikäisten keskuudessa vuonna 1986. Poikkeuksen muodostavat jostakin syystä vuosina 1935–42 syntyneet, joiden keskuudessa työtoverien tapaaminen viikoittain oli vuonna 1994 jonkin verran tavallisempaa kuin 1927–34 syntyneillä vuonna 1986.

Kaiken kaikkiaan työtovereiden tapaamisen vaihtelu palautuu ennen muuta elinkaaren vaikutukseen, mutta siitä erillistä periodivaikutustakin on. Periodivaikutuksen ulkopuolella ovat vain vuosina 1967–74 syntyneet ja vuosina 1935–42 syntyneet.

8.2 Vain korkeasti koulutetut miehet lujittivat työtoveruussuhteitaan

Entä sosioekonomisen aseman vaikutus työtoveruussuhteisiin? Kun työtovereita vähintään viikoittain tapaavien osuuksia tarkasteltiin sosioekonomisen aseman mukaan, erot olivat varsin pieniä ja satunnaisilta vaikuttavia. Tällöin tarkastelun kohteeksi otettiin aikaisemmin havaittu ”passivoituminen” työtoveruussuhteissa. Passivoituminen tarkoittaa tässä yhteydessä niiden osuuden kasvua, jotka tapasivat ystäviään harvemmin kuin viikoittain ja joilla työtovereita ei esiintynyt apuverkostossa. Komplementtikategorian muodostavat tällöin ne, jotka tapaavat työtovereitaan vähintään viikoittain tai joilla ainakin on heitä apuverkostossa.

Taulukosta 15 nähdään, että sosioekonominen asema tuottaa suuria eroja työtoveruussuhteissaan passiivisten osuuksiin. Sen tarkistamiseksi, etteivät erot palaudu iän mukaisiin eroihin, sosioekonomisten ryhmien työtoveruussuhteita verrattiin molemmissa tutkimusaineistoissa naisten ja miesten kymmenvuotiskäryhmissä. Ne sosioekonomisten ryhmien erot, jotka ovat tilastollisesti merkitseviä taulukossa 15, olivat aina selkeästi samansuuntaisia eri ikäryhmissä, ainakin 25–54-vuotiaiden keskuudessa.

Taulukosta 15 näkyy, että jo 1980-luvulla passiivisuus työtoveruussuhteissa oli harvinaisempaa valkokaulusammateissa kuin muissa. Työtoveruussuhteet näyttävät rakentuneen jo tuolloin pitkälti jollekin muulle kuin työväestön perinteiselle luokkasolidarisuudelle tai työläisyhteisöjen arjelle. Vuoteen 1994 tultaessa sosioekonomiset erot vain kasvoivat. Tutkimusajankohtien välillä passivoituminen eteni merkitsevästi enintään keskiasteen koulutuksen saaneiden toimihenkilöiden keskuudessa. Sen sijaan korkean asteen koulutuksen saaneet miestoimihenkilöt – päinvastoin kuin kaikki muut – aktivoituivat merkitsevästi työtoveruussuhteissaan.

Sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaiset erot olivat vuonna 1994 huimat: melkein joka toinen perusasteen koulutuksen saanut naistyöntekijä, mutta harvempi kuin joka viides korkean asteen koulutuksen saanut miestoimihenkilö luokittui passiiviseksi työtoveruussuhteissaan. Työtoveruussuhteet näyttävät kiinnittyvän voimakkaasti yhteiskunnallisen hierarkian yläpäähän. Mistä tässä on kysymys? Siihen vastaamiseksi palataan Kiianmaan esitykseen ”klaanisolidarisuudesta”.

Taulukko 15. Työtoveruussuhteissaan "passiiviset" sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, vähintään viikoittain tapaavat, %

Sosioekonominen asema ja sukupuoli	"Passiiviset" %		Eron merkitsevyys
	Vuosi		
	1986	1994	
TYÖLLISET TOIMIHENKILÖT			
Korkean asteen koulutus			
Naiset	22	24	n.s.
Miehet	25	18	*
Eron merkitsevyys	n.s.	*	
Enintään keskiasteen koulutus			
Naiset	30	37	***
Miehet	24	30	*
Eron merkitsevyys	**	*	
MUUT TYÖLLISET			
Vähintään keskiasteen koulutus			
Naiset	42	43	n.s.
Miehet	38	37	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	n.s.	
Perusasteen koulutus			
Naiset	44	47	n.s.
Miehet	42	45	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	n.s.	
ERON MERKITSEVYYS			
Toimihenkilöt: korkean asteen vrt. enintään keskiasteen koulutus			
Naiset	**	***	
Miehet	n.s.	***	
Toimihenkilöt, enintään keskiasteen koulutus vrt. muut työlliset, vähintään keskiasteen koulutus			
Naiset	***	oir.	
Miehet	***	*	
Muut työlliset: vähintään keskiasteen vrt. perusasteen koulutus			
Naiset	n.s.	n.s.	
Miehet	n.s.	*	
KAIKKI			
Naiset	34	37	oir.
Miehet	34	33	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	*	
Kaikki	34	35	n.s.
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001			

Kiianmaa ei tutkinut empiirisesti työtoveruussuhteita, vaan hän sanoutuu eksplisiittisesti irti ”ryhmäjäsennyksien” tutkimisesta tarkastellakseen ”sosiaalisen toiminnan yhdenmukaisuuden astetta” (Kiianmaa 1996, 377). Niinpä työtoveruussuhteiden dynamiikan luonnehdinta jää hänellä hiukan horjuvaksi.

Toisaalta Kiianmaan esityksestä saa vaikutelman, että hierarkkisesti organisoituneen työpaikan eri ”säätyluokat” muodostavat ainakin osittain erillisiä jaokkeita omine kokemusmaailmoineen ja yhteisine arvostuksen kohteineen, ”esineineen”, ja että kunkin säätyluokan jäsenet seurustelevat keskenään: ”... sosiaaliset suhteet toistavat samaa järjestystä” (mts. 333, 383). Toisaalta Kiianmaa korostaa eri yhteyksissä nimenomaan yhteisen esineen tavoittelua ”yhteiskunnallistuneen sosiaalisen toiminnan” ominaisuutena (esim. mts. 352).

Yllä esitetyt empiiriset tulokset viittaavat siihen, että Kiianmaan toisaalla korostama eriytyminen ei ole ainakaan täydellistä, vaan hänen toisaalla korostamansa kaikille yhteisten arvostusten vaikutus lyö myös läpi: Henkilön korkea asema työpaikan virallisessa organisaatiossa tuottaa hänelle vankan aseman myös epävirallisessa organisaatiossa ja päinvastoin. Ihmisten välinen vetovoima näyttää siis noudattelevan työpaikoilla ”esinevaltausten” laajuutta. Tällöin niillä, joiden esinevaltaus on pieni, on riski syrjäytyä työpaikan sosiaalisista verkostoista. Kiianmaan esittämää klaanisolidarisuutta voi pitää Tönniesin rationaalisen tahdon eräänlaisena yhteisöllisenä muunnoksena. Se näyttää valtaavan alaa – ellei ole jo pitkälti vallannutkin – kollektiiviselta ja aidommin yhteisölliseltä yhteenkuuluvuudelta.

Tämän luvun aluksi tarkasteltiin vapaa-ajanviettoa työtovereiden kanssa, jota erityisesti nuoret harrastavat. Se näyttää eri asialta kuin työtovereiden välinen klaanisolidarisuus. Välttämättä näin ei kuitenkaan ole, koska tämä yhteinen vapaa-ajanvietto voi heijastella tulevaisuuteen liittyviä ”säätyluokkaodotuksia”, jotka kuuluvat klaanisolidarisuuden piiriin (mts. 330).

Työtoveruudet eivät ainakaan vahvistuneet koko Suomen työsäkävän väestön tasolla kahden tässä esityksessä käytetyn indikaattorin mukaan vuodesta 1986 vuoteen 1994, vaikka uudenlaisen työn lumon esitykset siihen viittaavatkin, varsinkin Arlie Hochschildin esitys (Hochschild 1997). Monet valtaosaltaan työläisammateissa toimivista ”muista työllisistä” luokittuivat työtoveruussuhteissaan ”passiivisiksi” jo vuonna 1986. Passivoituminen taas eteni tarkasteluajanjaksolla merkittävästi vähemmän koulutusta saaneiden toimihenkilöiden keskuudessa. He ovat pal-

jon suurempi joukko kuin korkean asteen koulutuksen saaneet miestoimihenkilöt, ainut väestöryhmä, joka aktivoitui työtoveruussuhteissaan. Ei ole välttämättä ihme, että voitiin todeta (lähes) koko väestöä koskeva periodivaikutus työtoverusten yhteisen vapaa-ajan vieton harvinaistumisessa. Työtoveruuden merkitys siis väheni eri indikaattoreiden mukaan.

9 Liiton ja seurallisuuden eteneminen ystävien tapaamisen tihenemisenä

Kuviosta 1 kävi ilmi, että muutos ystävyysden ylläpidossa vuodesta 1986 vuoteen 1994 paikantui lähes päivittäin ystäviään tapaavien osuuden kasvuun, verrattiinpa vuoden 1994 tulosta vuoden 1986 ”oikein läheisten” ystävien tapaamisesta saatuun tulokseen tai vertailukelpoisuuden lisäämiseksi tehtyä arvioon vuodelle 1986, joka voi jopa liioitella ystävien tapaamista vuonna 1986 ja siten vähätellä muutosta tutkimusajankohtien välillä (ks. liite, luku 1). Ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuus oli 19 prosenttia (arvio 23 prosenttia) vuonna 1986 ja 27 prosenttia vuonna 1994. Miksi ystävyysuhteet korostuvat?

Edellä on käynyt ilmi, että yhteisö on sosiaalisena muotona luovuttamassa tilaa liitolle tai seurallisuudelle sukulaisuus- ja naapuruussuhteissa. Nyt tarkastelun kohteena ovat sellaiset sosiaaliset suhteet, joissa yhteisö on sosiaalisena muotona ollut aina kaikkein vähämerkityksisin ja jotka ovat aina olleet pikemminkin liiton tai seurallisuuden aluetta (ks. luvut 4.1 ja 4.4). Oliko ystävyysuhteiden ”voittokulku” tässä valossa ihme? Se että yhteisö luovuttaa tilaa muille sosiaalisille muodoille on jo pitkään jatkunut prosessi, sitä pidempään, mitä konkreettisempia määreitä yhteisön käsitteeseen liitetään.

Ystävyysuhteiden on arveltu korostuvan myös kohtalaisen viimeaikaisten ulkoisten olosuhteiden muuttumisen perusteella: modernin fragmentoituminen, kuten erilaisten osakulttuurien vahvistuminen, antaa ihmisille aikaisempaa suuremman vapauden rakentaa omia ”henkilökohtaisia ja intiimejä maailmojaan” (Adams & Allan 1998, 11). Edellä kävi ilmi, että työtoveruusuhteet olivat jo 1980-luvulla monilla varsin hauraita ja haurastuivat edelleen siirryttäessä 1990-luvulle. Työelämän ”klaanisolidaarisuus” voi olla ”työntekijä” yksityiselämän sosiaaliin suhteisiin, mutta voi olla myös ”vetotekijöitä” vapaa-ajan valinnanmahdollisuuksien moninaistuessa.

Kirjallisuudessa näyttäisi esiintyvän myös vastaavien ystävyysuhteiden tapaamisen tihenemistä koskevalle tulokselle. Sitä edustaa Robert Putnamin vaikutusvaltainen teos ”Bowling Alone”, jota tarkastellaan seuraavaksi. Luvussa 1 todettiin Putna-

min yhdistävän näkökulmassaan sosiaalisen pääoman ja kommunitarismin aineksia.

9.1 Robert Putnam ja ”keilaaminen yksin”

Putnamin sanoma on: ”... meidän amerikkalaisten on tarvis yhdistyä keskenämme uudelleen”. Tätä tarkoitusta palvelee sosiaalisen pääoman käsite, jota Putnam määrittelee esityksensä edessä. Sen ”käsitteellinen serkku” on yhteisö. Alueellisiin vertailuihin käytetty sosiaalisen pääoman mittari koostuu suurimmaksi osaksi asioista, jotka koskevat omakohtaista osallistumista julkiseen tai järjestöelämään tai alueellisten järjestöjen olemassaoloa. (Putnam 1999, 21, 28, 291.)

Yllä esitetyt asiat ovat Putnamin tarkastelun ydintä, mutta hän haluaa laajentaa sanomansa sosiaalisen pääoman rapautumisesta paljon yleisemmälle tasolle kuin vain perinteisen järjestöosallistumisen vähenemiseen. Tässä pyrkimyksessään hänellä näyttää esiintyvän valikointia ensiksikin sen suhteen, millaiset asiat hyväksytään sosiaaliseen pääomaan kuuluviksi, ja toiseksi myös esille otettavien empiiristen aineistojen suhteen. Koska tässä esityksen kohteena ei ole poliittisessa tai järjestöosallistumisessa tapahtunut kehitys, seuraavassa otetaan esille vain pari esimerkkiä valikoivuudesta tällä alueella ja sen jälkeen siirrytään tämän esityksen varsinaisen kohteen, informaalisen kanssakäymisen tarkasteluun Putnamilla.

Ensiksikin se, että perinteisen poliittisen osallistumisen väheneminen on ollut voimakkainta luottamustehtävissä toimimisessa ja kokouksissa läsnäolossa, vähiten lehtiin kirjoittelussa, saa Putnamin kritiikin osakseen. Se että ”kooperatiiviset” osallistumisen muodot ovat rapautuneet lehtikirjoittelua enemmän on Putnamin mukaan ongelmallista siksi, että kirjoittaminen lehtiin on hänelle ”ekspressiivistä” toimintaa ja perustuu kapeammin määritellyille eduille kuin yhteistoiminta. (Mts. 45.)

Toisena esimerkinomaisena kritiikin kohteena on Putnamilla se, että yhdistys- tai järjestötoiminnan muodostama välitaso yksilön tai perheen ja valtion välillä näyttää Yhdysvalloissa aikaa myöten kahdentuneen toisaalta lähellä yksityissfääriä olevaksi pienryhmätoiminnaksi (itseapuryhmät yms., kuten AA-liike), toisaalta lähellä valtiota olevien, pelkästään ”postijäsenyyksiin” perustuvien järjestöjen jäsenyydeksi. Pienryhmätoiminnan ongel-

mana on hänellä muun muassa se, että sen yhteydet julkiseen elämään ovat vaikeita havaita. Pelkästään valtakunnallisen organisaation omaavat järjestöt (esim. Greenpeace) taas eivät yksiselitteisesti kuulu sosiaalisen pääoman alueelle, koska niillä ei ole jäseniä yhteenliittävää paikallistoimintaa. (Mts. 149-164.) Mikä tahansa osallistumisen muoto ei siis kelpaa Putnamille sosiaalisen pääoman tunnusmerkiksi.

”Informaalisten sosiaalisten yhteyksiensä” tarkastelun Putnam aloittaa kyläilyissä ja kutsujen järjestämisessä ja niille osallistumisessa tapahtuneen kehityksen tarkastelulla. Tältä osin empiirinen evidenssi on vakuuttavaa: kun amerikkalaiset vuonna 1975 järjestivät kutsut kotonaan keskimäärin noin 14 kertaa vuodessa, niin vuosituhatloppuun tultaessa kutsuja järjestettiin enää keskimäärin noin 8 kertaa vuodessa. Seuraavaksi tarkastellaan sitä, olisiko seurustelu siirtynyt ravintoloihin. Sitäkään ei näytä tapahtuneen, vaan eri tietojen perusteella ravintoloissa käyminen näyttää säilyneen ennallaan. (Mts. 99-100.)

Putnam täydentää vielä lähinnä ystävyys-suhteita koskevaa tarkasteluaan erilaisten pelien pelaamisessa tapahtuneen kehityksen avulla. Kortinpeluu on hänelle tärkeä seurustelumuoto ja sen vaihtoehtoina hän esittää vain video- ja tietokonepelit sekä kasinopelaamisen (mts. 104). Hänen tarkastelustaan siis puuttuvat kokonaan muut seurapelit, jotka esimerkiksi Suomessa lisäsivät suosiotaan Tilastokeskuksen vuosien 1981 ja 1991 vapaa-aikatutkimuksen perusteella kaikkien muiden pelien, paitsi peliautomaattien, ruletin ja biljardin, kustannuksella (Vapaa-aika numeroina 4, 39-41). Kortinpelauunkin väheneminen vahvistaa Putnamin käsitystä ystävyys-suhteiden haurastumisesta.

Seuraavaksi on vuorossa naapuruussuhteiden tarkastelu, jossa ainoana informaalisien yhteyden empiirisenä indikaattorina Putnamilla on ”iloisen illan viettäminen jonkun naapuristoon kuuluvan kanssa vähintään kerran kuukaudessa”. Niiden osuus, jotka tekevät näin, on laskenut noin 10 prosenttiyksikköä 1970-luvun alkuvuosista vuosituhatloppuun tultaessa (Putnam 2000, 106).

Eräänlaisena lopullisena todistuksena ihmisten välisten informaalisien yhteyksien heikkenemisestä rinnan formaalisien yhteyksien heikkenemisen kanssa Putnam ottaa esiin Yhdysvaltojen ajankäyttötutkimuksen aikasarjan informaalisien seurustelun vähenemisestä (mts. 107-108). Se ei kuitenkaan tuo tarkasteluun juurikaan mitään uutta, koska ”informal socializing” koostuu

pääosin hänen jo aiemmin läpikäymistään kyläilyistä (Robinson & Godbey 1997, 171).⁵³

Johtopäätöksenä niistä seikoista, jotka yllä on esitetty pääpiirteittäin, Putnam esittää seuraavat toteamukset: ”Lyhyesti sanoen informaaliset sosiaaliset yhteydet ovat heikentyneet amerikkalaisen yhteiskunnan kaikissa osissa... Vietämme nykyisin merkittävästi vähemmän aikaa ystävien ja naapureiden kanssa kuin aikaisemmin.” (Putnam 2000, 108-109.) Jälkimmäisen, konkreettisemmän väitteen tueksi hän ei esitä ainuttakaan empiiristä tulosta, joka perustuisi tietoon siitä, miten paljon aikaa kaiken kaikkiaan vietetään ystävien tai naapureiden seurassa.

Yllä esitetyt Putnamin johtopäätökset näyttävät noudattavan yhdysvaltalaisessa ajankäyttötutkimuksessa vallitsevaa näkökulmaa, jossa kiinnitetään huomio ”päätoimintoihin”, päinvastoin kuin Suomessa, jossa ”sivutoimintojen” ongelma on saanut huomiota osakseen (Robinson & Godbey 1997, 59, 67; Niemi 1979; 1-6, Varjonen 1991.) Päätoimintoja tarkastelemalla ei päästä käsiä ihmisten keskinäisen läsnäolon määrään: jos esimerkiksi ystävykset tai naapurukset kävisivät yhdessä sieniretkellä ja sen jälkeen siirtyisivät toisen kotiin perkaamaan sieniä, päätoiminnoksi tulisi kaikella todennäköisyydellä sienten keruu ja perkaus, eikä seurustelu ystävän tai naapurin kanssa.

Nykyisin suomalaisessa ajankäyttötutkimuksessa pyritään systemaattisesti keräämään myös sivutoimintoja koskevat tiedot. Vaikka näihin sivutoimintoihin kohdistettaisiinkin kaikki mahdollinen huomio, ajankäyttöpäiväkirjojen pitäminen lienee siinä määrin työläs tehtävä, että on hyvä syy olettaa, että osa sivutoiminnoista jää kirjaamatta. Yleiset ajankäyttötutkimukset eivät ole paras mahdollinen tapa hankkia tietoa ihmisten keskinäisestä läsnäolosta.

Putnam ei kuitenkaan ole tietämätön sivutoiminnoista, kun hän siirtyy tarkastelemaan liikuntaharrastuksien kehitystä selvittääkseen, ovatko kohtaamispaikat siirtyneet niiden yhteyteen. Mitään selkeää kokonaiskuvaa ei tästä tarkastelusta synny johdun kaiketi empiirisen aineiston hajanaisuudesta ja aikasarjojen erilaisuudesta. (Putnam 2000, 109-115).⁵⁴

53 Tämän tutkielman kiinnostuksen kohteena ovat ennen muuta muutokset viime vuosisadan viimeisten vuosikymmenien aikana. Tältä kannalta on kiinnostavaa todeta, että vaikka kyläilyt ovat jonkin verran vähentyneet esimerkiksi 1980-luvun puolivälistä vuosituhannen loppuun tultaessa, niin ”socializing” (minuutteina päivää kohti) onkin lievästi lisääntynyt samalla ajanjaksolla (Putnam 2000, 108).

54 Suomessa liikunnan harrastaminen sekä urheilujärjestön tai liikuntakerhon ja ”harrastejärjestöjen” toimintaan osallistuminen yleistyi vuodesta 1981 vuoteen 1991 (Vapaa-aika numeroina 4, 6, 8, 29).

Aivan informaalaisia sosiaalisia yhteyksiä koskevan tarkastelunsa lopuksi Putnam tuo esille sellaisia vapaa-ajan viettotapoja, jotka näyttävät selkeästi yleistyneen: Penkkiurheilu on lisääntynyt vuotuisella kävijöiden määrällä mitattuna alle 400:stä yli 700:ään kävijään tuhatta henkeä kohden vuodesta 1960 1900-luvun loppuvuosiin tultaessa. Vuodesta 1986 vuoteen 1998 taide-museoissa käynti lisääntyi 10 prosenttia, elokuvissa käynti neljänneksen ja pop- tai rockkonserteissa käynti kolmanneksen. Näiden vapaa-ajan viettotapojen yhteydessä Putnam ei kuitenkaan enää keskustele seurustelumahdollisuuksien kehityksestä, vaan kiinnittää huomionsa siihen, että amerikkalaiset yhä enenevässä määrin itse tekemisen kustannuksella seuraavat tai katselevat muiden tekemisiä tai aikaansaannoksia. (Mts. 114.)

Dora Costa ja Matthew Kahn, jotka ovat täsmentäneet erilaisten vakiointien avulla Putnamin antamaa kuvaa sosiaalisen pääoman rapautumisesta Yhdysvalloissa, toteavat informaalisen kanssakäymisen osalta seuraavaa: kodeissa tapahtuva seurustelu ja kutsujen järjestäminen ovat vähentyneet pitkälti naisten työssäkäynnin lisääntymisen seurauksena, mutta mitään vähenemistä ei ole tapahtunut kaiken kaikkiaan kanssakäymisessä ystävien ja sukulaisten kanssa (Costa & Kahn 2001, 26, 31, 33). Miten näin erilaisiin johtopäätöksiin voidaan tulla verrattuna Putnamin esitykseen?

Costa ja Kahn perustavat huomionsa General Social Survey -arkiston (GSS) aikasarjoihin, jotka sisältävät 12 ajankohdalta vuodesta 1974 vuoteen 1998 kerätyn tiedon sukulaisten, naapurien ja ystävien tapaamisesta (mts. 39). Näistä aikasarjoista Putnam esittää tekstissä vain yllämainitun naapureiden tapaamista koskevan tiedon, jonka perusteella naapurien tapaaminen on vähentynyt. Ystävien tapaamista koskevan tiedon, jonka perusteella heidän tapaamisensa on lisääntynyt vuosista 1974–76 vuosiin 1994–96 tultaessa, hän esittää vain luvun 6 alaviitteessä 15 ja sivuuttaa sen toteamalla, että GSS on ainoa hänen läpikäymistään data-arkistoista, jonka aikasarja ei osoita ystävien tapaamisen vähenemistä (Putnam 1999, 459). Sukulaisten tapaamista koskevia tietoja Putnam ei esitä lainkaan.

Tulos, joka koskee ”iloisen illan viettämistä naapuriston ulkopuolella asuvien ystävien kanssa useammin kuin kerran kuukaudessa”, osoittaa viime vuosisadan viimeisen neljänneksen aikana yleistyvää suuntaa, vaikka yksittäisten tutkimusajankohtien välillä onkin satunnaiselta vaikuttavaa vaihtelua eikä muutos ole kovin suurta (Costa & Kahn 2001, 19). Verrattuna tässä tutkiel-

massa käytettyyn tietoon ystävien tapaamisesta GSS:nkin tieto on suppeampi: ensiksikin ystävien väliset tapaamiset eivät varmaankaan aina ole ”iloisen illan” viettämistä, toiseksi ystävykset voivat joskus asua niin lähellä toisiaan, etteivät he luokitulleen ”naapuriston ulkopuolella” asuviksi.

On vielä syytä ottaa esille Barbara Schneiderin ja David Stevensonin tutkimukseen perustuva Putnamin johtopäätös amerikkalaisen nuorison tilasta: ”Verrattuna 1950-luvun teini-ikäisiin 1990-luvun nuorilla henkilöillä on vähemmän, heikompia ja epävakampia ystävyssuhteita” (Putnam 2000, 264). Millaisesta kontekstista Putnamin johtopäätös on peräisin?

Schneider ja Stevenson luonnehtivat 1950-luvun nuorison ”sosiaalista maailmaa” seuraavasti: Koulut sijaitsivat asuinalueella ja olivat osa laajempaa yhteisöä, jossa naapurit yleensä tunsivat toisensa ja sama opettaja saattoi olla sekä vanhempien että heidän lastensa opettajana. Varsinkin urheilussa ja sen oheistoiminoissa menestyminen takasi korkean statuksen koulun ja ympäröivän yhteisön statushierarkiassa, kun taas älyllisemmät harrastukset, kuten keskusteluryhmiin osallistuminen, eivät sitä tehneet. Myös vakituinen seurustelu oli korkealle arvostettua ja monet perustivat perheen ja siirtyivät työelämään varsin pian koulun loputtua. 1950-luvun nuorison nuoruus oli lyhyt. (Schneider & Stevenson 1999, 5, 189.) Nykyajan amerikkalainen nuoruus on Schneiderin ja Stevensonin kuvauksen perusteella monissa suhteissa 1950-luvun nuoruuden suoranainen vastakohta.

Nykyisin nuorison keskuudessa ei ole juurikaan eliittejä, joihin yleisesti haluttaisiin kuulua, vaan on lukuisia pienryhmiä, joiden kokoonpano vaihtelee vuodesta toiseen. Tähän muutokseen Schneider ja Stevenson kytkevät empiiriset tulokset siitä, että nykynuoret kokevat olevansa aikaisempaa suosittumia. (Mts.190.)

Jatkuvasti muuttuvat lukuisat pienryhmät ovat Schneiderin ja Stevensonin mukaan olennainen osa nykyisten suurten koulujen ”sosiaalista maisemaa”. Tälle pienryhmien epävakaudelle on useitakin syitä, kuten koulujen laajat kurssivalikoimat ja henkilökohtaiset valinnat (esimerkiksi päihteiden käytön vältteleminen). Myös vakituinen seurustelu on harvinaista ja heikosti arvostettua; ulos mennään pikemminkin ”jonkun” kanssa. (Mts. 8, 191, 198, 207.)

Kun yhteiskuntaan sijoittuminen oli 1950-luvulla yksinkertaista, niin nykynuoret näkevät tulevaisuutensa olevan täynnä lupauksia ja epävarmuutta. He pyrkivät koulutuksen avulla ra-

kentamaan henkilökohtaisen turvaverkkonsa uskoessaan joutuvansa vaihtamaan usein työpaikkaa ja joskus uraakin. (Mts. 11.)

Osa Putnamin esille ottamista asioista viittaa erilaiseen kehitykseen Yhdysvalloissa ja Suomessa. Jos kuitenkin ei takerruta yksityiskohtiin, Schneiderin ja Stevensonin 1950-luvun ja nykyajan teini-ikäisten vertailu kiteyttää havainnollisesti Putnamin vertailuperspektiivin: nykyaikaa verrataan aikaan, jolloin elämän kokonaisuuskin oli kovin erilainen kuin nykyisin.

Putnam esittää perusteluja yhteisöllisyyden vahvistamisen tarpeellisuudelle aikasarjojen avulla, jotka pitkälti kätkevät lukujen taustalla olevan elämän perustavan erilaisuuden eri ajankohtien välillä. Tästä elämän todellisuuden kätkeytymisestä on kyse ainakin niissä tapauksissa, joissa nykyaikaa verrataan 1950-lukuun. Voidaan kysyä, haluaisivatko amerikkalaisnuoret, joista Putnam kantaa eniten huolta, palata menneiden aikojen elämänmuotoon ja olisiko palaaminen yleensäkin mahdollista. On aika siirtyä takaisin Suomea koskevien tulosten tarkasteluun ja sen selvittelyyn, millaisista seikoista vuosien 1986 ja 1994 koko väestön tasolla havaitut muutokset johtuvat.

9.2 Toisiin suuntautuva sosiaaliluonne lisäämässä ystävien tapaamista?

Seuraavasta tarkastelusta nähdään, että suuri osa ystävyiden ylläpidon tiivistymisestä palautuu kahden nuorimman (ja varsinkin kaikkein nuorimman) kohortin tuottamaan kohorttivaikutukseen. Varsinkin kaikkein nuorimman kohortin ero vanhempaan väestöön on ystävien tapaamisessa niin suuri molempina tutkimusajankohtina, että se voi viitata ystävyiden merkityksisällön muutokseen. Ystävyksiähän on monenlaisia. Tätä monenlaisuutta sivuttiin jo luvussa 5.1, josta kävi ilmi, että erilaiset ”suhdepotentiaalit” ovat kiinteässä yhteydessä yksilön minään, joka taas muodostuu suuressa määrin primaarisosialisaation yhteydessä.

Ray Pahl toteaa nykyajalle olevan ominaista ystävyiden kulttuurisen trivialisoitumisen, jossa ”etunimeltä kutsuvat verkostujat ovat tosiystävyyden vihollisia” (Pahl 2000, 90). Jos Pahlin esityksestä jätetään huomiotta sen sisältämä moralisointi, hänen mukaansa nykyajassa esiintyy voimia, jotka muuttavat ystävyiden luonnetta. Pahl ei kuitenkaan viittaa mihinkään kohorttivai-

kutuksiin, joille tässä haetaan tulkintaa. On palattava naapurussuhteiden tarkastelussa sivuttuun David Riesmanin sosiaaliluonteiden vaihtumista koskevaan aikalaisanalyysiin, jonka mukaan sisältä ohjautuva sosiaaliluonne korvautuu toisiin suuntautuvalla sosiaaliluonteella. Sen avulla voidaan kytkeä ”suhdepotentiaalien” muuttuminen laajempaan yhteiskunnalliseen muutokseen ja myös primaarisosialisoinnin muutokseen.

Riesman korostaa ihmisen suurta riippuvuutta muista ihmisistä toimihenkilöityneessä palveluyhteiskunnassa. Hän väittää jopa, että sosiaalisen liikkuvuuden kannalta tärkeämpää kuin se, mitä ihminen tekee, on se, mitä muut ihmiset hänestä ajattelevat. Tästä kaikesta riippuvuudesta on hänen mukaansa tuloksena persoonallisuustyyppejä, joka ei tavoittele niinkään hänet muista ihmisistä liikaa erottavaa henkilökohtaista mainetta, kuin kunnioitusta ja sitäkin enemmän tunteenomaista kiinnittymistä. (Riesman 1950, 22-25, 46-49, 144).

Riesman esitti kehityksen suuntana elämän epävarmuuksien lisääntymisen ja niiden yhteyden kieltäytymiseen pitkän aikavälin tavoitteista ja muiden ihmisten tärkeiksi tulemiseen. Yhdistämisessä muiden kanssa haetaan hänen mukaansa turvaa epävarmuutta vastaan. (Mts. 144-147.) Oliko Riesman näissä huomioissaan aikaansa edellä?

Yksilön toimintahorisonttiin sijoittuvat epävarmuudet ovat nykyisin toista luokkaa kuin Riesmanin kirjoittaessa aikalaisdiagnoosiaan (esim. Sennett 1998). Edelleen, jo lasten ja vanhempien tapaamisen tarkastelussa viitattiin brittiläiseen tutkimusprojektiin, jonka mukaan elämän lisääntyvät epävarmuudet muovaavat nuoruutta: nuoruus pitkittyy ja se on kuulumista riippuvuuksien verkostoon, joka ulottuu perheestä ystäviin ja työ- tai opiskelutovereihin (Catan 2001, 7-8).

Kun Ulrich Beck tarkastelee pitkäaikaisprojektien haurastumista, hän ei siinä yhteydessä viittaa elämän epävarmuuksien lisääntymiseen, vaan näkee sen pikemminkin osana yleisempää elämänmuotojen ”eroosiota ja evoluutiota”, jossa itsensä toteuttamisen tapaiset asiat korvaavat perheen pitkäaikaisprojektin (Beck 1986, 155-156). Analogista Beckin huomioille itsensä kehittämisen tärkeäksi tulemisesta on Riesmanillakin: toisiin suuntautuvalla sosiaaliluonteella ”tuote ... on persoonallisuus”, jota rakennetaan vertaisten avulla (Riesman 1950, VII, 46-49, 144).

Tässä esityksessä jää avoimeksi se, ovatko juuri erityiset epävarmuudet tuottamassa pitkän aikavälin tavoitteiden rapautumista vai onko siinä kyse yleisemmästä elämänmuotojen satura-

tiosta. Sen sijaan on kysyttävä, onko Suomessa merkkejä pitkäaikaisprojektien haurastumisesta ja muiden ihmisten tärkeiksi tulemisesta niiden kustannuksella.

Esimerkkinä pitkäaikaisprojektien haurastumisesta on Suomessa sellaisena tärkeän ”asuntouran” rakentamisen viivästyminen tai siitä kokonaan luopuminen: vuonna 1988 yli puolet (52 %) alle 35-vuotiaiden talouksista asui omassa asunnossa, mutta vuonna 1998 enää harvempi kuin joka kolmas (31 %) tämänikäisten talouksista teki niin (Matala 2000, 17-20). Edelleen, nuorisobarometrin mukaan nykynuorista paljon useammat pitävät tärkeänä hyvien ja luotettavien ystävien olemassaoloa kuin perheen perustamista: tärkeänä pitää ystävien olemassaoloa 99 prosenttia, mutta perheen perustamista vain puolet 15–29-vuotiaista (Saarela 2001, 49-50).⁵⁵

Kun riippuvuuksilla muihin ihmisiin selitetään toisiin suuntautuvan persoonallisuustyypin yleistymistä, kyse on luonnonvallinnan kanssa analogisesta funktionaalisesta selityksestä (tästä Uusitalo 1995, 108-110). Sen Riesman muotoilee seuraavasti:

”Jotta mikä tahansa yhteiskunta toimisi hyvin, sen jäsenten on omaksuttava sellainen luonne, joka panee heidät haluamaan toimia siten kuin on toimittava yhteiskunnan tai jonkin sen luokan jäsenenä. Heidän tulee haluta sellaista, joka heidän on välttämättä tehtävä. Ulkoinen voima korvautuu sisäisellä pakolla ...” (Riesman 1950, 5.)

Riesman ei kuitenkaan väitä, että sosiaaliluonne vaihtuisi toiseksi vain (yleisen) yhteiskunnallisen tarpeen perusteella, vaan tarvitaan myös lapsuuden ja nuoruuden kasvuympäristöä, jossa vertaisten merkitys korostuu (mts. 36-83). Voidaan olettaa, että tällaiset kasvuympäristöt ovat yleistyneet suomalaisessa yhteiskunnassa tapahtuneiden rakenteellisten muutosten seurauksena.

Marjatta Marin toteaa katsauksessaan perheessä tapahtuneisiin muutoksiin viime vuosisadalla, että ”niin naiset kuin lapsetkin elävät nyky maailmassa myös julkisuuden alueella ja määrittyvät ... myös sen kautta” (Marin 1994, 19). Tärkeänä etappina tähän suuntaan oli pikkulasten osalta 1.4.1973 voimaantullut laki lasten päivähoidosta. Laki saatiin vihdoin säädetyksi, kun lasten päivähoitoa koskeva ongelma laajeni koskemaan myös hyvin

55 Analogisia oman elämän pitkäaikaisprojektien merkityksen vähenemiselle ovat Jaana Lähteenmaan havainnot Walkers-yökahviloiden vapaaehtoistyöntekijöiden haluttomuudesta ”totaaliseen uhrautumiseen” äiti Theresan tapaan. Motiivit olivat hänen mukaansa pikemminkin tyyppiä: ”Kun autan vanhaa mummoa menemään kadun yli, autan siinä samalla itseäni – minulle tulee auttamisesta hyvä mieli.” Lähteenmaa arvelee tällaisten ”tässä ja nyt” -velvollisuuksien olleen vieraita esimerkiksi 1970-luvun taistolaisuudelle. (Lähteenmaa 1998, 152-155.)

koulutettuja keskiluokkaisia naisia. Lain säätäminen nosti valtionapuun oikeuttavien hoitopaikkojen määrän lähes viisinkertaiseksi vuodesta 1970 vuoteen 1980. (Julkunen 1994, 197-198; Kuusipalo 1999, 63.) Lapset siis siirtyivät kasvavin joukoin viettämään merkittävän osan valvellaoloajastaan suurissa ja jäsenistöltään vaihtuvissa vertaisryhmissä.⁵⁶ Eivätkö tällaiset kasvuympäristöt ole suorastaan toisiin suuntautuvan sosiaaliluonteen hautomoita?⁵⁷

Nähdäkseni tässä päivittäisen elinympäristön muutoksessa on kyse niin perustavista asioista, että niitä voidaan pitää ”ratkaisevina lapsuudenkokemuksina”, jotka Karl Mannheimin mukaan tuottavat omalta osaltaan ”kokemukselliseen sukupolveen” kuulumista (Mannheim 1997, 42; kokemuksellisen sukupolven termi ks. Virtanen 1999, 82).

Muutos ystävien tapaamisen useudessa ei kaikilta osin näytä palautuvan kahden nuorimman kohortin tuottamaan kohorttivaiikutukseen, vaan mukana näyttää olevan myös ajankohdan vaikutusta ikääntyneemmän väestön keskuudessa. Ystävien tapaamista koskevaan tiedon vertailtavuuteen vuosien 1986 ja 1994 tutkimusaineistossa sisältyy kuitenkin enemmän epävarmuuksia kuin muiden tässä esityksessä käytettävien tietojen vertailtavuuteen (ks. liite, luku 1). Sen vuoksi ystävien tapaamista koskevien muutosten tarkastelussa päähuomio kiinnitetään sellaisiin tuloksiin, jotka saavat tukea jo vuoden 1986 tutkimusaineistosta.

9.3 Suuret erot sukupolvien ystävyyksissä

Ensiksi tarkastellaan ystävien tapaamista 8-vuotiskohorteissa. Ystävien tapaamisesta on taulukoissa kaksi eri lukua vuodelta 1986. Näin sen vuoksi, että ystävien tapaamista kysyttiin vuosien 1986 ja 1994 haastatteluissa hiukan eri tavoin: vuonna 1986 kysyttiin ”oikein läheisten” ystävien tapaamista, mutta vuonna 1994 ystävyydelle ei haastatteluissa esitetty mitään lisämääreitä. Jotta tapaamisten erilainen kysyminen ei liioittelisi muutoksen

56 Tutkimusaineistot eivät sisällä tietoa siitä, onko haastateltu ollut hoidettavana päiväkodissa vai ei, mutta syntymävuoden perusteella päiväkotihoidon laajeneminen koskee suurta osaa nuorimmasta kohortista.

57 ”... paljon päiväkodissa tapahtuu sellaista, jossa aikuiset eivät ole välittömästi mukana, jota he eivät virittele, ohjaa tai säätele. Päiväkotipäivä on yhtä kuhinaa ja lapset osoittautuvat osaaviksi ja aktiivisesti suuntautuviksi toimijoiksi, jotka liikkuvat sujuvasti ihmissuhteen, toimintojen sekä ajallisten ja tilallisten järjestelyjen monimutkaisessa sosiaalisessa maailmassa.” (Strandell 1995, 182.)

suuruutta, muodostettiin vuoden 1986 tuloksille rinnakkainen estimaatti muiden ystäviä koskevien tietojen perusteella (ks. liite, luku 1). Tämä estimaatti saattaa vähätellä muutoksen suuruutta.

Taulukosta 16 on nähtävissä, että ystävien tapaaminen lähes päivittäin vaihtelee ihmisen elinkaareissa siten, että nuoruudesta keski-ikään siirryttäessä ystävien tiheät tapaamiset harvinaistuvat kovasti yleistyäkseen jonkin verran uudestaan siirryttäessä keski-ikästä vanhuuteen. Kun vuoden 1986 ja 1994 sarakkeiden lukuja ryhdytään vertailemaan huomataan, ettei tämä elinkaari-dynamiikka pidä kaikilta osin paikkaansa.

Tarkastelu aloitetaan nuorimpia koskevista tuloksista. Jos verrataan vuoden 1994 nuoria aikuisia, 20–27-vuotiaita (1967–74 syntyneitä), samanikäisiin vuonna 1986 (1959–66 -syntyneisiin) ero ystäviään päivittäin tapaavien osuudessa on huima: vuonna 1986 vain 30 (31) prosenttia, mutta vuonna 1994 jopa 52 prosenttia nuorista aikuisista tapasi ystäviään lähes päivittäin.⁵⁸ Lähes yhtä huima ero syntyy, jos verrataan 28–35-vuotiaita vuonna 1986 ja 1994. Tulokset käyvät ymmärrettävämmiksi, kun tarkastellaan ystävien tapaamista kohorteittain. Tällöin muutos vuosien 1986 ja 1994 on varsin pieni kahdessa nuorimmassa kohortissa, mutta erot kohorttien välillä ovat suuret. Kumpikin kohortti

Taulukko 16. Ystävien tapaaminen vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, lähes päivittäin tapaavat, %

Kohortti, syntymävuodet	Tutkimusvuosi		
	1986	1994	
	1	2	
1903–10	22	26	27
1911–18	15	20	25
1919–26	14	20	24
1927–34	13	19	20
1935–42	15	19	21
1943–50	19	22	22
1951–58	19	22	25
1959–66	30	31	33
1967–74	48	49	52
Kaikki	19	23	27

Vuosi 1986: 1 ”oikein läheisten” ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet
2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla

58 Vastaava ero syntyy opiskelijoiden ja koululaisten keskuudessa: 20–27-vuotiaista tapasi ystäviään lähes päivittäin vuonna 1986 42 prosenttia ja vuonna 1994 72 prosenttia.

näyttää säilyttävän – huolimatta vanhenemisestaan – sille tyypillisen elämäntyylin, jonka arkipäivään ystävät kuuluvat sitä useammin mitä nuoremmista on kyse.

Vanhemmissa kohorteissa tulevat esiin erot oikein läheisten ystävien tapaamista koskevien tulosten ja vuosien 1986 ja 1994 tietojen vertailukelpoisuuden lisäämiseksi tehtyjen arvioiden välillä. Tarkasteltiinpa muutosta kunkin vanhemman kohortin sisällä tai verrattiinpa vuoden 1994 kohortteja samanikäisiin vuonna 1986, useimmissa kohorteissa ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuuden kasvu on melko selkeää, kun vuoden 1994 tulosta verrataan vuoden 1986 oikein läheisten ystävien tapaamista koskevaan tulokseen, mutta varsin pientä, kun sitä vuoden 1986 arvioon.

Seuraavaksi ystävien tapaamista tarkastellaan sukupuolen ja kolmiluokkaisen kohorttitiedon avulla, jossa nuorimpien luokkaan on sisällytetty myös vuoden 1966 jälkeen syntyneet, toiseksi nuorin kohortti esiintyy omana ryhmänään ja sitä vanhemmat on yhdistetty yhdeksi ryhmäksi. Tarkastellaan erikseen ennen vuotta 1959 syntyneiden, vuosina 1959–1966 syntyneiden ja vuoden 1966 jälkeen syntyneiden keskuudessa tapahtuneita muutoksia.

Taulukosta 17 nähdään voimakas kohorttivaikutus. Syntymävuoden mukainen ryhmitys erottelee molempina tutkimusajankohtina sekä naisia että miehiä – yhtä poikkeusta lukuun ottamatta – erittäin merkitsevästi ystävien tapaamisessa. Tilastollisesti merkitsevät muutokset ystävien tapaamisessa vuosien 1986 ja 1994 välillä rajoittuvat molempien vuoden 1986 tietojen perusteella vain ennen vuotta 1959 syntyneiden miesten keskuuteen.⁵⁹

Kohorttivaikutuksen merkittävyttä tutkittiin vielä laskemalla, mikä ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuus olisi koko väestössä, jos nuorimman kohortin osuus jälkimmäisenä tutkimusajankohtana olisi ollut yhtä pieni kuin ensimmäisenä tutkimusajankohtana. Tällöin ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuus laskee 23 prosenttiin, joka sama kuin vuodelta 1986 lasketun arvion tuottama osuus. Ystävien tapaamisen tiheneminen koko väestössä johtuu siis pitkälti ”sukupolvien vaihtumisesta aikojen saatossa” (ks. luku 5.4).

Sen varmentamiseksi, etteivät syntymävuoden mukaiset erot palaudu muiden seikkojen vaikutukseen, verrataan vielä nuorimman kohortin ystävien tapaamista vuonna 1994 toiseksi nuorimman kohortin ystävien tapaamiseen vuonna 1986. Tarkastellaan

⁵⁹ Kun ennen vuotta 1959 syntyneitä tarkasteltiin erikseen siviilisäädyn mukaan, osoittautui, että naistenkin keskuudessa ystävien tapaaminen tiheni merkitsevästi, mutta vain naisleskien keskuudessa (ks. alaviite 42).

Taulukko 17. Ystävien tapaaminen sukupuolen mukaan ennen vuotta 1959 syntyneiden, vuosina 1959 syntyneiden ja ennen vuotta 1959 syntyneiden keskuudessa vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Kohortti ja sukupuoli	Vuosi		Vuosien eron merkitsevyys	
	1986		1994	
	1	2	1	2
A Ennen vuotta 1959 syntyneet				
Naiset	17	20	21	*** n.s.
Miehet	16	22	25	*** *
Eron merkitsevyys	n.s.	*	**	
B Vuosina 1959–66 syntyneet				
Naiset	24	24	28	n.s. n.s.
Miehet	36	39	38	n.s. n.s.
Eron merkitsevyys	***	***	***	
C Vuoden 1966 jälkeen syntyneet				
Naiset	40	41	42	n.s. n.s.
Miehet	58	58	64	n.s. n.s.
Eron merkitsevyys	*	*	***	
EROJEN MERKITSEVYYS				
A & B				
Naiset	***	*	***	
Miehet	***	***	***	
Kaikki	***	***	***	
B & C				
Naiset	***	***	***	
Miehet	***	***	***	
Kaikki	***	***	***	
Kaikki				
Naiset	19	21	24	*** **
Miehet	20	25	31	*** ***
Eron merkitsevyys	oir.	***	***	
Kaikki	19	23	27	*** ***
Vuosi 1986: 1 ”oikein läheisten” ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet 2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla				
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001				

erikseen perheettömien, lapsiperheiden vanhempina olevien, työllisten ja ei-työllisten naisten ja miesten tapaamisista. Koska vuodelta 1986 käytetyt kaksi indikaattoria tuottavat käytännössä saman tuloksen nuorten keskuudessa (taulukot 16 ja 17), vuoden 1986 osalta käytetään vain oikein läheisten ystävien tapaamista

koskevaa tietoa. Taulukosta 18 nähdään, että kohortin mukaiset erot ovat tilastollisesti merkitseviä kaikissa osaryhmissä. Ne ovat myös niin suuria, että ne voivat viitata ystävyysväestön muuttumiseen. Jos muihin ihmisiin liittymisen tarpeet ovat suuria tai liittyminen on luontevaa jo primaarisosialisaation perusteella, ei liene enää luontevaa seuloa tarkasti ystäviä muista ihmisistä, jotka seulonnan tuloksena jäävät ei-ystäviksi. Toki muutoksessa voi myös olla kyse vapaa-ajan viettotapojen muutoksesta.

Taulukoista 17 ja 18 nähdään, että sukupuolten erot ystävien tapaamisessa piirtyvät selkeästi esiin riippumatta kohortista. (Poikkeuksena on taulukossa 17 vanhimman ikäryhmän ”oikein läheisten” ystävien tapaamista vuonna 1986 koskeva tulos, josta miesten vähemmän läheisten ystävien tapaamiset ovat voineet jäädä pois.)

Miksi miehet tapaavat ystäviään useammin kuin naiset? Siihen voi olla monia syitä, jotka erikseen ja yhdessä ovat tuottamassa sukupuolten eroa. Ensiksikin naiset kantavat edelleenkin suuremman vastuun kodin arjesta kuin miehet (esim. Melkas 2001). Tämän asian on tulkittu olevan eräänä syynä naisten harvemmille sosiaalisille kontakteille (Allan 1989, 74-75). Toiseksi naisilla on taipumus asettaa ystävyydelle suurempia läheisyysvaatimuksia kuin mitä miehet tyypillisesti asettavat, kuten lu-

Taulukko 18. Ystävien tapaaminen 20–27-vuotiaiden lapsiperheiden vanhempien, lapsettomien, työllisten ja ei-työllisten keskuudessa vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Lapsiperheisyys, työllisyys ja sukupuoli	Vuosi		Eron merkitsevyys
	1986	1994	
Ei lapsia			
Naiset	27	41	***
Miehet	41	66	***
Lapsia			
Naiset	19	40	***
Miehet	23	50	***
Työlliset			
Naiset	24	36	**
Miehet	36	60	***
Ei-työlliset			
Naiset	21	47	***
Miehet	43	67	**

Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001

vussa 5.1 todettiin. Naisten ystävät voivat siis olla vaikeammin korvattavissa kuin miesten ystävät. Kolmanneksi ”miehet kontrolloivat monia vapaa-ajan areenoita” (Allan 1989, 75). Tarjoutuvat seurustelun areenat, esimerkiksi pubit tai joukkuepelilyhteisöt, eivät välttämättä ole yhtä houkuttelevia tai luontevia naisille kuin miehille.⁶⁰

Toisaalta taulukosta 18 nähdään, että kaikissa osaryhmissä 20–27-vuotiaiden naisten seurustelu ystäviensä kanssa oli vuonna 1994 vähintään yhtä tiivistä kuin samanikäisillä miehillä vuonna 1986. On epäilty, että sukupuolten ystävyyksien eroja on liioiteltu nykynuorison osalta ja havaittu monenlaisuutta sekä tyttöjen että poikien ystävyyksissä (Jamieson 1998, 96-97). Tiiviit tapaamiset nuorten naisten keskuudessa vuonna 1994 voivat kertoa juuri tästä monenlaistumisesta: ystävän ei tarvitse olla se yksi ja ainoa sydänystävä.

9.4 Sosioekonomiset elämäntyylierot heijastuvat ystävienkin tapaamiseen

Graham Allan luonnehtii keskiluokan ja perinteisen työväestön ystävyysuhteiden eroja seuraavasti: Keskiluokalle on tyypillistä ”dekontekstualisointi”, laaja-alaisempien ystävyysuhteiden muodostaminen osasta kapea-alaisempia eri konteksteissa esiintyviä sosiaalisia suhteita ja ystävien tuominen perhepiiriin, ei välttämättä ylelliseen, mutta ainakin omaa persoonallisuutta ilmentävään ja mukavaan kotiin (Allan 1989, 138-140). Perinteiselle työväestölle taas on ollut tyypillistä pikemminkin ”kontekstualisointi”, se että kohtalaisen tärkeätkin sosiaaliset suhteet rajoitetaan tiettyyn kontekstiin ja julkisen ja yksityisen, perheen ja ei-suvun rajat pidetään selvinä. Allanin mukaan tämä johtui siitä, että koti ja perhe-elämä oli ”kaikkea muuta kuin ylellistä”, ja siitä, että haluttiin säilyttää kontrolli seurallisuuden kustannuksiin. (Mts. 130-134.) ”Uuden” työväenluokan ystävyysuhteita koskevan tarkastelunsa Allan joutuu perustamaan varsin vähäiselle empiiriselle tutkimukselle, mutta hänen mukaansa näyttää,

60 Kun tein vuoden 1994 elinolutkimuksesta harrastuksia koskevan klusterianalyysin, osoitautui, että ystäviään ”lähes päivittäin” tapaavien keskuudessa suurimpina ryhminä seitsemästä elämäntyyli-ryhmästä olivat miehillä kaksi suunnilleen samankokoista ryhmää, joista toista profiloi alkoholin nauttiminen, toista liikunnan harrastaminen. Nämä ryhmät muodostivat yhdessä vajaan puolet ystäviään päivittäin tapaavista miehistä. Naisilla ei yhtä selvää keskittymistä mihinkään elämäntyyli-ryhmään esiintynyt. (Julkaisematon käsikirjoitus.)

että osa uudesta työväenluokasta on omaksumassa keskiluokan tavan ylläpitää ystävyyttä (mts. 142-147).

Allanin näkökulma poikkeaa tämän esityksen näkökulmasta. Hän on kiinnostunut ennen muuta sosiaalisten suhteiden laajentamisesta erityisten kontekstien yli privaattisfääriin. Se on hänelle pitkälti kutsujen järjestämistä kotona, vaikka hän myöntääkin, että kutsuilla on esillä siivottu 'julkinen' muunnelma privaattisfääristä (mts. 141). Kuten edellä on käynyt ilmi, tässä esityksessä tarkastelun kohteena on ystävien tapaaminen lähes päivittäin. Koska arvatenkin kutsujen järjestäminen näin usein on perin harvinaista, kutsuilla tapahtuvat tapaamiset jäävät kaiketi pitkälti tämän esityksen ulkopuolelle.⁶¹

Ensiksi tarkastellaan ystävien tapaamista lähes päivittäin sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuonna 1994. Taulukosta 19 nähdään, että naistenkin keskuudessa esiintyy sosioekonomisen aseman mukaisia eroja tapaamisissa: ääripäinä ovat korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilönaiset,

Taulukko 19. Ystävien tapaaminen sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuonna 1994, lähes päivittäin tapaavat, %		
Sosioekonominen asema	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
	%	%
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	22	25
Korkean asteen koulutus	19	16
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	26	32
Vähintään keskiasteen koulutus	24	37
Eläkeläiset		
Perusasteen koulutus	26	25
Vähintään keskiasteen koulutus	21	18
Muut ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	26	48
Vähintään keskiasteen koulutus	29	51

61 On mahdollista, että kehityksen suunta ystävyuden ylläpidossa onkin ollut aivan päinvastainen sille ennustukselle, jonka Allan esitti 1980-luvun jälkipuoliskolla: painopiste ystävien tapaamisessa näyttää siirtyneen Allanin keskiluokkaan liittämistä kyläilyistä hänen perinteeseen työväestöön liittämiensä kontekstispesifien tapaamisten suuntaan. Kyläilyt ovat vähentyneet ainakin Suomessa, kuten jo luvussa 6.3 todettiin, sekä Yhdysvalloissa ajankäyttötutkimusten mukaan (Niemi & Pääkkönen 2001,84, Putnam 2000, 99). Toisaalta ystävien tapaaminen joissakin muissa yhteyksissä on pikemminkin yleistynyt paitsi Suomessa, myös Yhdysvalloissa (Yhdysvaltojen osalta mt., 459, Costa & Kahn 2001, 19).

joista vain 19 prosenttia tapasi ystäviään lähes päivittäin, ja toisaalta vähintään keskiasteen koulutuksen saaneet ei-työlliset naiset, joilla ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuus oli 29 prosenttia, muiden sijoittuessa ääripäiden välimaastoon. Naisten keskuudessa sosioekonomiset erot eivät kuitenkaan ole systemaattisia ja heijastellevat myös muiden asioiden vaikutusta.

Toisin on miehillä, joilla sosioekonomiset erot ovat sekä systemaattisia että selkeitä: Korkean asteen koulutuksen saaneet miestoimihenkilöt tapasivat ystäviään lähes päivittäin harvimminkin. Lähes yhtä harvinaista ystävien tapaaminen näin usein oli vähintään keskiasteen koulutuksen saaneiden eläkeläismiesten keskuudessa. Siirryttäessä vähemmän koulutusta saaneisiin miestoimihenkilöihin, heistä muihin työllisiin ja lopuksi ei-työllisiin miehiin ystäviään lähes päivittäin tapaavien osuus kasvaa selkeästi. (Taulukko 19.)

Seuraavaksi tarkastellaan ystävien tapaamisen kehitystä vuodesta 1986 vuoteen 1994. Kun sitä tarkasteltiin naisten keskuudessa sosioekonomisen aseman mukaan, osoittautui että parin kolmen prosenttiyksikön lisäys oli tapahtunut kaikissa muissa ryhmissä, paitsi ei-työllisten ryhmässä, jossa lisäys oli 13 prosenttiyksikköä. Miesten keskuudessa tapahtunut kehitys on kiinnostavampi.

Taulukon 20 avulla tarkastellaan kehitystä miesten keskuudessa sosioekonomisen aseman mukaan, eläkeläiset poisluettuna. Työlliset toimihenkilömiehet ovat kahtena koulutustason mukaisena ryhmänä, mutta muut työlliset miehet ja ei-työlliset miehet ovat kumpikin yhtenä ryhmänä, koska koulutustason mukai-

Taulukko 20. Ystävien tapaaminen miesten keskuudessa sosioekonomisen aseman mukaan vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Sosioekonominen asema	Vuosi		Vuosien eron merkitsevyys		
	1986	1994	1	2	
	1	2	1	2	
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	13	19	16	n.s.	n.s.
Muut toimihenkilöt	19	25	25	*	n.s.
Muut työlliset	22	27	35	***	***
Ei-työlliset (pl. eläkeläiset)	36	38	50	**	**
Eron merkitsevyys	*	*	**		
Vuosi 1986: 1 "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen 2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla					
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001					

sia eroja ei juurikaan ollut näissä ryhmissä. Luultavasti erot tarkasteltavana olevassa asiassa paikantuvat korkeakoulututkinnon suorittaneiden ja muiden välille. Muissa työllisissä kuin toimihenkilöissä ja ei-työllisissä on varsin vähän korkeakoulututkinnon suorittaneita.

Taulukosta 20 nähdään, että edellä vuotta 1994 koskien esitetty systemaattisuus miesten sosioekonomisissa eroissa oli olemassa jo vuonna 1986 ja erot vain kasvoivat vuoteen 1994 tultaessa:

- Jos korkean asteen koulutuksen saaneiden toimihenkilöiden keskuudessa tapahtunutta muutosta tarkastellaan vuonna 1986 ”oikein läheisten” ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen saatujen vastausten perusteella, lisäystä ystävien päivittäisissä tapaamisissa näyttäisi olevan hiukan, mutta jos asiaa tarkastellaan muiden tietojen avulla tehdyn arvion perusteella, ystävien päivittäinen tapaaminen on jopa vähentynyt. Kummassakaan vaihtoehdossa muutos ei ole tilastollisesti merkitsevä.
- Vähemmän koulutusta saaneiden toimihenkilöiden keskuudessa ystävien tapaaminen lähes päivittäin on lisääntynyt, jos vuoden 1994 tuloksen vertailukohtana ovat vastaukset ”oikein läheisten” ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vuonna 1986, mutta mitään muutosta ei ole tapahtunut, jos vertailukohtana on tehty arvio.
- Muiden työllisten kuin toimihenkilöiden ja ei-työllisten (siis lähinnä työttömien) keskuudessa ystävien päivittäisten tapaamisten yleistymisen prosentuaalisten osuuksien perusteella suurta ja kaikissa tapauksissa tilastollisesti merkitsevää.

Ystävien tapaamisessa lähes päivittäin miesten sosioekonomiset erot ovat hyvin johdonmukaisia ja ainakin vuoden 1994 osalta myös suuria. On vaikea kuvitella, että liitteen luvussa 1 esitetyt epävarmuustekijät voisivat tehdä ne tyhjiksi. Sen varmentamiseksi, etteivät sosioekonomiset erot johdu muista seikoista, tarkastellaan vielä erikseen korkean asteen koulutuksen saaneiden miestoimihenkilöiden ja muiden työllisten miesten kuin toimihenkilöiden ystävien tapaamista syntymävuotta, lapsiperheisyyttä ja siviilisäätyä koskevan tiedon avulla.

Vertailujen tekemiseksi korkean asteen koulutuksen saaneiden miestoimihenkilöiden ja muiden työllisten miesten kuin toimihenkilöiden välillä on molemmissa tutkimusaineistoissa liian vä-

hän havaintoja vuoden 1966 jälkeen syntyneistä ja vuoden 1986 aineistossa myös vuosina 1959–66 syntyneistä. Niinpä taulukossa 21 ovat mukana syntymävuoden mukaisista ryhmistä vuodelta 1986 vain ennen vuotta 1959 syntyneet ja vuodelta 1994 tämän ryhmän lisäksi vuosina 1959–66 syntyneet. Myös miesleskiä oli molemmissa ryhmissä liian vähän, jotta vertailua voitaisiin tehdä.

Taulukosta 21 nähdään, että ero ystävien tapaamisessa korkean asteen koulutuksen saaneiden miestoimihenkilöiden ja muiden työllisten miesten kuin toimihenkilöiden välillä oli tilastollisesti merkitsevä useimmissa osaryhmissä jo vuonna 1986. Ainoa ryhmä, jossa eroja ei esiintynyt, ovat naimattomat ja eronneet vuonna 1986.

Taulukoissa 20 ja 21 esiintyvä muutoksen suunta ystävien tapaamisessa ei viittaa yhdenmukaistumiseen jonkin yleisen keski- luokkaistumisen yhteydessä (vrt. Allan yllä), vaan sosioekonomisten erojen kasvuun. Vastaavaa selkeää sosioekonomisten erojen esiintymistä ja niiden kasvua tavattiin jo työtoveruussuhteiden yhteydessä. Erojen ja muutoksen suunta on vain käänteinen työtoveruus- ja ystävyys-suhteissa: henkilön sijainti yhteiskunnallisen hierarkian yläpäässä lisää hyvin työtoveruussuhteiden toden-

Taulukko 21. Ystävien tapaaminen korkean asteen koulutuksen saaneiden miestoimihenkilöiden ja muiden työllisten miesten kuin toimihenkilöiden keskuudessa eräissä osaryhmissä vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

	Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	Muut työlliset kuin toimihenkilöt	Eron merkitsevyys
1986			
Ennen vuotta 1959 syntyneet	12 / 18	17 / 23	* / *
Ei alle 15-vuotiaita lapsia	18 / 23	24 / 28	oir. / oir.
Alle 15-vuotiaita lapsia	10 / 16	20 / 25	** / **
Avio- tai avoliitossa	11 / 17	17 / 23	** / *
Naimattomat ja eronneet	33 / 36	34 / 37	n.s. / n.s.
1994			
Vuosina 1959–66 syntyneet	19	44	***
Ennen vuotta 1959 syntyneet	13	27	***
Ei alle 15-vuotiaita lapsia	22	39	***
Alle 15-vuotiaita lapsia	10	29	***
Avio- tai avoliitossa	13	29	***
Naimattomat ja eronneet	28	51	**
Vuosi 1986: ”oikein läheisten” ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet / vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla			
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 **=p<0,05 ***=p<0,01 ****=p<0,001			

näköisyyttä, kun taas sijainti pikemminkin yhteiskunnallisen hierarkian alapäässä lisää todennäköisyyttä tiiviisiin tapaamisiin ystävien kanssa, ainakin miehillä.

Luvussa 2.2 kävi ilmi, että Herman Schmalenbach ennusti sosiaalisten muotojensa epätäydellisyyteen tukeutuen jo 1920-luvulla, että yhteiskunnan rationaalisuuteen väsyttään ennen pitkää ja että modernin aikakauden jälkeen seuraavaa ”myöhäisaiakautta” luonnehtii liiton suhteellinen tärkeys. Schmalenbachin ennustus on kovin yleinen eikä tarjoa sinällään tulkintaa havaituille sosioekonomisille eroille.

Lähemmäs sosioekonomisten erojen tulkintaa päästään Raymond Williamsin työväestöön liittämän ”mobiilin privatisaation” käsitteen avulla (Williams 1974, 26-27). ”Mobiili privaatti” tarkoittaa sitä, että ”olla juuri niiden ihmisten kanssa, joiden kanssa halutaan olla, ja menossa juuri sinne, minne halutaankin mennä.” (Williams 1983, 189.) Se on Williamsille irtautumista ”vanhasta tietoisuudesta”, jota luonnehtii (elämän kokonaisuutta vääristävästi) talouden ensisijaisuus ja järjen ihannoiti sekä ”fyysisen maailman” toissijaisuus ja tunteen halveksunta (mts. 264-268).

Miksi ”mobiili privaatti” ei koske yhteiskunnallisen hierarkian yläpäättä? Jo Tönnies tuli esittäneeksi sosioekonomisten ryhmien erilaiset taipumukset luonnolliseen ja rationaaliseen tahtoon. Edelleen, luvussa 5.2 tarkasteltiin rationaaliseen tahtoon liittyvän ”työn lumon” erilaisia edellytyksiä yhteiskunnallisen hierarkian eri asteilla. Jos palataan Schmalenbachin ennustukseen väsymisestä yhteiskunnan rationaalisuuteen, voisi olettaa, että väsyminen alkaa yhteiskunnallisen hierarkian alapäästä. Analoginen tälle tulkinnalle on Maffesolin esitys ”taloudellisen tyylin” korvautumisesta ”esteettisellä tyyllillä” pikemminkin yhteiskunnallisen hierarkian ala- kuin yläpäästä lähtien: ”Sitä ei tuputeta kansan syville riveille joidenkin toimesta” (Maffesoli 1995, 58).⁶²

Edellä esitetyt tulkinnat voivat vaikuttaa spekulatiivisilta. Lienee kuitenkin selvää, että jo Tönniesin esittämät erot sosioekonomisten ryhmien suuntautumisessa (rationaalinen tahto vs. muiden ihmisten tärkeys, ks. luku 2.1) pitävät edelleenkin paikkansa ja näyttävät jopa vahvistuneen. Edellä havaitut koulutuksen mukaiset erot sukulaistenkin tapaamisessa tukevat ”mobiilin privaatin” käsitteen osuvuutta vähemmän koulutusta saaneiden keskuudessa, ainakin osaa heistä koskien.

62 Tällä ”kapinalla” on pitkät juurensa Pohjoismaissaakin ainakin ”omapäisen työläisen kulttuurissa” spontaanina työväenkulttuurina (tästä Ruonavaara 1998, 48-50).

10 Yksilöllisen päätöksenteon tarve lisäämässä luottamuksellisia keskustelusuhteita?

Tässä luvussa tarkastellaan luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolon vaihtelua eri väestöryhmissä ja sen (pientä) yleistymistä vuodesta 1986 vuoteen 1994.⁶³ Koska nykyisin keskustellaan paljon luottamuksesta, on heti aluksi tehtävä muutamia käsite-erotteluja.

Adam Seligman liittää – ennen muuta yhteiskunnan tasolla liikkuvassa tarkastelussaan – luottamuksen (trust) yksityiselämän tasolla moderniin ystävyyteen. Toisaalta hän käsittelee tätä ”trust”-luottamusta ”yleistetyn vaihdon” periaatteena. (Seligman 1997, 35-36, 95, 126.) Seligmanin käsitteistö ei tavoita kovinkaan tarkasti sitä, miten yksityiselämän sosiaalisissa suhteissa ollaan.

Luvussa 3.4 eriteltiin erilaisia vastavuoroisuuksia ja empiiris-tenkin tulosten perusteella kävi ilmi, että nykyihmisellä yleistetty vastavuoroisuus rajoittuu ”henkenä” useimmiten lasten ja vanhempien väliseen vaihtoon, kun taas ystävyyden välillä vallitsee useimmiten tasapainotettu vastavuoroisuus. Tätä jälkimmäistä vastavuoroisuuden lajia ei esiinny Seligmanilla, vaan yleistetyn vastavuoroisuuden vaihtoehtona on hänellä markkinoilla tapahtuva vaihto (mts. 81).

Yleistetyn vastavuoroisuuden taustalla on yksityiselämän sosiaalisissa suhteissa huolenpito-orientaatio, joka voi suorastaan ehkäistä keskustelun avoimuutta ja luottamuksellisuutta. Graham Allan on havainnut, että lasten ja vanhempien suhteisiin rakennetaan erityistä ”pinnallista harmoniaa” silloin, kun on tarvis peittää asenteiden yhteensopimattomuutta sukupolvien välillä (Allan 1979, 95-96). Huolenpito toisesta osapuolesta voi lisäksi

63 Luottamuksellista keskustelusuhdetta kysyttiin haastatteluisa seuraavasti: ”Lukuun ottamatta oman kotitaloutenne jäseniä, onko teillä joku läheinen ihminen tai joku, jonka kanssa voitte puhua täysin luottamuksellisesti?” Kysymyksen muotoilu on hiukan epäselvä, mutta näyttää tulleen ymmärretyksi sosiaalista tukea sisältävää suhdetta koskevana kysymyksenä. Vuoden 1994 elinolututkimus sisältää myös kysymyksen: ”Kuinka tyytyväinen olette siihen tukeen tai keskusteluapuun, jota saatte läheisiltänne?” Kun tätä tyytyväisyyttä tutkittiin niiden keskuudessa, joilla on luottamuksellinen keskustelusuhde, ja niiden keskuudessa, joilla ei ole, kävi ilmi, että ensimmäisessä vaihtoehdossa erittäin tyytyväisiä saamaansa tukeen oli 47 prosenttia, mutta jälkimmäisessä vain 29 prosenttia.

lähes määritelmänomaisesti rajoittaa keskustelua sellaisiin asioihin, jotka eivät liikaa huolestuta toista osapuolta.⁶⁴

Näyttää siltä, että yksityiselämässä nykyisin esiintyvä yleistetty vastavuoroisuus paikantuukin Seligmanin käsitteissä tuttuuteen (familiarity) solidaarisuuden muotona (ks. mts. 79). Sen sijaan, jos oletetaan, että trust-luottamus paikantuu ennen muuta ystävyys-suhteisiin, niin kuin Seligman tekee, se paikantuu suhteisiin, joita luonnehtii tasapainotettu vastavuoroisuus ja joissa vaihdon kohteet ovat usein hyvin aineettomia (tästä luku 3.2).

Tässä esityksessä käytettävät tutkimusaineistot eivät sisällä tietoa siitä, millaisiin sosiaalisiin suhteisiin luottamukselliset keskustelut paikantuvat, mutta voisi olettaa, että niiden paikantuminen noudattaisi ainakin jossakin määrin yllä esitettyä Seligmanin trust-luottamuksen paikantumista. Seuraavaksi siirrytään tarkastelemaan luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyyden vaihtelua.

Luvussa 5.1 tarkasteltiin sukupuolittuneita ”suhdepotentiaaleja”. Niiden vaikutus oli nähtävissä jo ystävien tapaamisessa. Havaittiin, että miehet tapaavat naisiin verrattuna selvästi useammin ystäviään, kaiketi ”monenlaisia toisia”. Tässä luvussa taas tarkastellaan luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolon yleisyyttä, jossa sukupuolten erot ovat selkeämmät kuin misään muussa tässä esityksessä tarkastelluista asioista. Nyt korostuu naisten taipumus avoimuuteen ”erityisten toisten” kanssa.

Samoin kuin ystävien tapaamisen tihenemisessä, myös luottamuksellisen keskustelusuhteen yleistymisessä on kysymys kohorttivaikutuksesta: kohorttien erot vuosien 1986 ja 1994 välillä ovat pienemmät kuin vastaavat samanikäisten erot. Erot eri ikäryhmien ja kohorttien välillä ovat kuitenkin luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolossa paljon asteittäisempia tai liukuvampia kuin ystävien tapaamisessa. Nyt nuorimpien kohorttien vaikutus ei nouse yhtä selvästi esiin, vaikka kohortin ominaispiirteet esiintyvätkin kolmessa nuorimmassa kohortissa selkeämpinä kuin vanhemmissa kohorteissa. Kohortin mukaista vaihtelua jää myös vanhempien kohorttien keskuuteen.

64 Kun vuoden 1994 elinolututkimuksen aineistolla tutkittiin ikääntyneiden sosiaalisia verkostoja, kävi ilmi, että ne joilla oli kotitaloudessaan huonokuntoinen perheenjäsen, olivat tyytymättömämpiä saamaansa sosiaaliseen tukeen, kuin ne, jotka olivat itse huonokuntoisia (Melkas & Jylhä 1996, 112-113). Voisi ajatella, että sekä huonokuntoisella että hänen hoitajallaan on paljon huolia. Mistä ero tyytyväisyydessä saatuun tukeen sitten syntyy, jollei siitä, että vältellään keskustelemista omista huolenaiheista sellaisen henkilön kanssa, jonka huolenaiheet arvioidaan omia suuremmiksi? Clyde Mitchellin esittämä havainto siitä, että vanhemmat valikoituvat pois relevantista sosiaalisesta verkostosta aborttia haettaessa (Mitchell 1973, 24), voi kertoa ylläesitettyjen moraalisten ristiriitojen tai mielipide-erojen vaikutuksesta tai sitten siitä, ettei vanhempia haluta huolestuttaa.

Kohorttivaikutusta luottamuksellisen keskustelusuhteen yleistymisessä ei siis ole yhtä helppoa rajata pelkästään viime vuosikymmenen viimeisinä vuosikymmeninä tapahtuneeseen nuorisokulttuurin muutokseen ja sitä edeltäneeseen lapsuuden muuttumiseen, joihin ystävien tapaamista koskevat tulokset näyttävät selvästi viittaavan. Muutoksen mekanismia on luottamuksellisen keskustelusuhteen osalta haettava kauempaa.⁶⁵

Vertaillaessaan ”henkilökohtaisia yhteisöjä” eri maissa sosiaalisen vaihdon kannalta Barry Wellman toteaa vaihdon olevan laaja-alaista ”aineellisesti vähemmän mukavissa maailman osissa”. Sen sijaan kun tarjolla ovat universalistisin periaattein toimivat julkinen sektori ja markkinat, merkittävä osa elämässä tarvittavista resursseista hankitaan markkinoilla tapahtuvan vaihdon kautta tai saadaan ”kansalaisyhteisöinä” julkiselta sektorilta. Tällöin ”henkilökohtaiset yhteisöt” kapeutuvat alaltaan ja niissä korostuu sosiaalisen tuen funktio.⁶⁶ (Wellman 1999, 31-36.)

Giddens tarkastelee aikaperspektiivissä henkilökohtaisen alueen muuttumista. Lähtökohtana hänellä on oletus voimakkaasta psykologisesta tarpeesta henkilökohtaisiin luottamussuhteisiin (Giddens 1990, 120). Esimoderneissakin yhteisöissä tällaiset luottamussuhteet olivat hänen mukaansa tärkeitä, mutta niiden muoto oli aivan erilainen kuin nykyisin.

Perinteisissä yhteisöissä luottamussuhteet olivat tärkeitä yhteisön ja sen ulkopuolisen maailman välisessä rajanpidossa (mts. 118). Tämän rajanpidon tärkeyteen on edellä viitattu jo Sahlinsin vastavuoroisuuden erilaisten vyöhykkeiden tarkastelun yhteydessä (ks. luku 3.2). Sama ero on edellä tehty myös Riesmanin perinteestä ohjautuvan ja toisiin suuntautuvan sosiaaliluonteen suuntautumisessa muihin ihmisiin (ks. luku 7). Esimoderneissa yhteisöissä perusluottamus sijaitsi yhteisön sisäisissä luottamussuhteissa – henkilökohtaisissa yhteyksissä paikallisyhteisön tai ”sukulaisverkoston” sisällä – ja ”kunnian lait” takasivat vilpittömyyden vaikeissa tilanteissa (Giddens 1990, 118-121).

Modernissa yhteiskunnassa ”abstraktit järjestelmät” (vrt. edellä universalistisin periaattein toimiva julkinen sektori ja

65 J.P. Roos löysi suomalaisten elämäkertoista selkeän eron ihmissuhteiden korostumisessa ”suuren murroksen” sukupolven ja kahden vanhimman sukupolven välille (Roos 1985, 24-27). Luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyydessä ei vastaavaa selkeää eroa ole havaittavissa.

66 Anna-Maija Castrén löytää helsinkiläis- ja pietarilaisopettajien ystävyyyden luonnehdinnoista eron: helsinkiläisopettajilla korostuu avoimen keskustelun mahdollisuus, pietarilaisopettajilla taas keskinäinen apu. Castrén haluaa torjua ”taloudellisista oloista nousevan selityksen” ja tarjoaa tilalle ”kollektiivisia itsemäärittelyjä, toimintastrategioita ja sosiaalisten suhteiden vakiintuneita rakenteistumistapoja”, mutta ei esitä niiden pysyvyydelle empiiristä evidenssiä. (Castrén 2001, 127-132.)

markkinat) ovat ensiksikin muuttaneet henkilökohtaisten luottamussuhteiden jäsentymistä: ystävän vastakohta ei ole enää viholinen eikä edes muukalainen, vaan tuttava tai henkilö, jota ei tunneta. Toiseksi ne ovat tuottaneet erityisen epäpersoonallisen luottamuksen alueen, jonka rutiinien varassa on nykyisin pakko elää mutta joka ei Giddensin mukaan kuitenkaan tyydytä perusluottamuksen tarvetta. Tässä tilanteessa luottamuksesta henkilökohtaisella tasolla tulee projekti, jossa luottamus "voitetaan" molemminpuolisen avoimuuden avulla (mts. 119-120).⁶⁷ (Tässä Giddens jättää huomiotta yhteisön "jäänteisiin", ainakin ydinsukulaisuuteen liittyvän, yleistetylle vastavuoroisuudelle perustuvan luottamuksen, mutta kuvaa luottamuksellisen keskustelusuhteen syntymistä.)

Yllä esitetystä saattaa syntyä vaikutelma, että Giddensin nyky-yhteiskunnan vertailukohta on aivan liian kaukana, jotta luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyyden vaihtelua voitaisiin tulkita sen avulla nykyään elävien keskuudessa. Kuitenkin jos verrataan "abstraktien järjestelmien" laajuutta 1920-luvun yhteiskunnassa, jossa vanhimmat tutkimusaineistoihin kuuluvat elivät nuoruutensa, niiden laajuuteen nykyisin, ero lienee ilmiselvää. Seuraavaksi tarkastellaan ennen muuta viime vuosisadan jälkipuoliskolla kehkeytyneitä "tarjonta- ja kysyntätekijöitä", jotka saattavat korostaa sosiaalisen tuen tarvetta.

Janne Kivivuori tarkastelee psykologian teoriaperinteestä juontuvien käsitteiden ajankohtaistumista ihmisten arjessa ennen muuta "psykokulttuurin" tuottamisen näkökulmasta. Kivivuori näkee "psykosektorin" ammattiryhmien toiminnassa työmarkkinastrategioitakin (Kivivuori 1992, 101-104). Menemättä kuitenkaan psykokulttuurin tuottamisen yksityiskohtiin, sosiaalisen tuen ja avoimuuden korostumisen tarkastelu olisi puutteellista, jos ei otettaisi huomioon sitä, että tätä aluetta koskevia tarpeita voidaan myös tuottaa. Ainakin tarjotaan sanastoa ongelmien hahmottamiseen ja käsittelyyn.

Sosiaalisen tuen tarpeen korostumiselle voi toki olla muitakin syitä kuin tuotettu tarjonta. Kivivuorikin tarkastelee psykokulttuurin kysyntää "stimuloivia tekijöitä". Hän esittää seitsemän

67 Seligman arvostelee Giddensin esitystä ensinnäkin saman termin (trust) käyttämisestä erilaisten tapausten yhteydessä. Toiseksi hän arvostelee sitä, ettei Giddens määrittele eroa esimoderneihin yhteisöihin liitettyjen "institutionalisoituneiden henkilökohtaisten siteiden" ja "abstraktien järjestelmien" välillä. Seligman jopa väittää, että elämme edelleenkin näiden institutionaalisten henkilökohtaisten (kurs. T.M.) siteiden säätelemässä maailmassa. (Seligman 1997, 17-18.) Toisaalla hän kuitenkin toteaa länsimaisen sivilisaation individualismin "suhteellisen ainutlaatuisiksi ilmiöksi" (mts. 129).

kohdan luettelon (mts. 75), jonka asiakokonaisuus on lähes identtinen sen kanssa, jonka Beck ja Beck-Gernsheim esittävät yksilöllistymiskäsitteen tarkennuksessaan (Beck & Beck-Gernsheim 1993).

Beck ja Beck-Gernsheim näkevät yksilön joutuneen suoraan suhteeseen hyvinvointivaltion kanssa sosiaalisten miljöiden toimintaa ohjaavien ”mesovarmuuksien” sulaessa pois. Tilalla on heidän mukaansa hyvinvointivaltion asettama oman elämäkerän tuottamisen pakko ja vapaus kaikkine päätöksenteko-ongelmineen. (Beck & Beck-Gernsheim 1993, 179-180, 186.)⁶⁸ Beck ja Beck-Gernsheim tarkastelevat tässä yhteydessä sitä erityistä tapaa, jolla epävarmuudet sijoittuvat yksilön toimintahorisonttiin hyvinvointivaltion oloissa.

Beck ja Beck-Gernsheim eivät tarkastele yllä mainitussa yhteydessä – eivätkä tietääkseni juuri muuallakaan (esim. Beck & Beck-Gernsheim 1990) – yksilöllistymisen tuottamaa sosiaalisen tuen tarvetta. Kivivuorelle psykokulttuuri on kuitenkin jatkuvaa puhetta (Kivivuori 1992, 75-77, 81, 118).

Luottamuksellisen keskustelusuhteen kiinnittyminen kohorttiin ja sukupuoleen

Empiirisessä tarkastelussa edetään siten, että luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaoloa tarkastellaan ensiksi 8-vuotiskohorteissa. Sen jälkeen sitä tarkastellaan sukupuolen ja vähemmän yksityiskohtaisen syntymävuotta koskevan tiedon mukaan.

Taulukosta 22 nähdään, että – samoin kuin ystävien tapaamisessa – vuosien 1986 ja 1994 väliset erot kussakin kohortissa ovat yleensä selvästi pienempiä kuin vastaavat ikävakioidut erot. Niin kuin edellä jo todettiin, kyseessä on siis kohorttivaikutus tässäkin asiassa. Erot kohorttien välillä ovat kuitenkin pienempiä ja paljon asteittaisempia kuin ystävien tapaamisessa.

Vaikka erot ovatkin asteittaisempia kuin ystävien tapaamisessa, vuodelta 1986 voidaan erottaa melko selkeästi kolme tasoa eri luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyydessä: vuosina 1903–34, 1935–58 ja 1959–74 syntyneiden tasot. Vuoden 1994 tu-

68 Giddens muotoilee muutoksen seuraavasti: kun ”ulkoisvaikutukset” eivät enää suuntaa elämänkulkua, se tulee riippuvaiseksi yksilön omasta elämänsuunnittelusta, ja elämänkulku taas määrää tilaan sijoittunutta toimintaa ja sosiaalista piiriä (Giddens 1991, 146-148).

Taulukko 22. Luottamuksellinen keskustelusuhte olemassa vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, %

Kohortti, syntymävuodet	Tutkimusvuosi	
	1986	1994
1903–10	70	57
1911–18	72	70
1919–26	72	68
1927–34	74	75
1935–42	79	77
1943–50	78	80
1951–58	82	84
1959–66	89	88
1967–74	91	93
Kaikki	78	80

loksista ei enää synny useita 8-vuotiskohortteja koskevia tasoja, vaan tilalla on vain asteittaisuus. (Taulukko 22.)

Kunkin kohortin sisällä muutokset vuodesta 1986 vuoteen 1994 ovat pieniä lukuun ottamatta kaikkein vanhinta kohorttia, jolla luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo vähentyi 13 prosenttiyksikköä. Tämä väheneminen voi johtua läheisten ystävien kuolemasta tai ystävysten huonokuntoisuuden lisääntymisestä siinä määrin, ettei kontaktia voida enää ylläpitää. Edelleen, taulukosta 22 näkyy muutoksen suunnan vaihtuminen: ennen vuotta 1943 syntyneillä luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyystaso pysyi samana tai laski vuodesta 1986 vuoteen 1994, kun taas kyseisen vuoden jälkeen syntyneillä uskotut pikemminkin yleistyivät.

Seuraavaksi tarkasteluun otetaan mukaan myös sukupuolta koskeva tieto. Tällöin ennen vuotta 1943 syntyneet esiintyvät yhtenä ryhmänä. Taulukosta 23 nähdään ensiksikin, että luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyyteen liittyy muutakin iän tai elinkaaren mukaista vaihtelua kuin sen yllämainittu harvinaistuminen ikääntyneimpien keskuudessa: sekä naisten että miesten keskuudessa uskotut eivät ole enää 28–35-vuotiaiden keskuudessa niin yleisiä, kuin ne ovat 20–27-vuotiaiden keskuudessa. Vuodelta 1986 kysymys on tässä vuosina 1951–58 ja vuosina 1959–66 syntyneiden vertailusta, vuodelta 1994 vuosina 1959–66 ja vuosina 1967–74 syntyneiden vertailusta. Oletan, että tässä uskottujen harvinaistumisessa on kysymys parisuhteiden solmimisen vaikutuksesta, joka ei välttämättä koske pelkästään

Taulukko 23. Luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo kohortin ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, niiden osuus, joilla on luottamuksellinen keskustelusuhte, %

Kohortti ja sukupuoli	Vuosi		Eron merkitsevyys
	1986	1994	
A Ennen vuotta 1943 syntyneet			
Naiset	80	77	oir.
Miehet	67	67	n.s.
Eron merkitsevyys	***	***	
B Vuosina 1943-50 syntyneet			
Naiset	84	88	*
Miehet	73	72	n.s.
Eron merkitsevyys	***	***	
C Vuosina 1951-58 syntyneet			
Naiset	88	90	n.s.
Miehet	75	78	n.s.
Eron merkitsevyys	***	***	
D Vuosina 1959-66 syntyneet			
Naiset	94	93	n.s.
Miehet	84	84	n.s.
Eron merkitsevyys	***	***	
E Vuoden 1966 jälkeen syntyneet			
Naiset	94	96	n.s.
Miehet	89	89	n.s.
Eron merkitsevyys	n.s.	**	
EROJEN MERKITSEVYYS			
A & B			
Naiset	*	***	
Miehet	**	*	
B & C			
Naiset	**	n.s.	
Miehet	n.s.	**	
C & D			
Naiset	***	n.s.	
Miehet	***	*	
D & E			
Naiset	n.s.	*	
Miehet	n.s.	*	
Kaikki			
Naiset	84	85	oir.
Miehet	72	75	*
Eron merkitsevyys	***	***	
Kaikki	78	80	**
Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 *=p<0,05 **=p<0,01 ***=p<0,001			

parisuhteen solmineita. Erot ovat selkeämpiä vuoden 1986 kuin vuoden 1994 tuloksissa. Ehkä ”privatisoituminen” parisuhteeseen on vähenemässä.

Muutoin miehillä esiintyvää vaihtelua luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyydessä luonnehtii kohorttivaikutus: erot vierekkäisten kohorttien välillä ovat selkeitä molempina tutkimusajankohtina eikä tutkimusajankohtien välille synny merkitseviä eroja kohorttien sisällä. Prosenttiset osuudet pysyvät jopa täysin samoina vuodesta 1986 vuoteen 1994 kolmessa kohortissa tai kohorttiryhmässä viidestä. (Taulukko 23.)

Naisilla kohorttivaikutus ei ole yhtä selkeä. Nähdään, että taulukosta 22 havaittu luottamuksellisen keskustelusuhteen yleistymisen vuosina 1943–50 syntyneillä koskee juuri naisia. Kun seuraavaksi nuoremmilla kohorteilla uskottujen yleistymisen on ollut vähäisempää tai sitä ei ole ollut ollenkaan, 8-vuotiskohorttien välillä vuonna 1986 vallinneet merkitsevät erot ovat hävinneet 1943–66 syntyneiden väliltä vuoteen 1994 tultaessa. (Taulukko 23.)

Miksi uskotut ovat yleistyneet juuri 1943–50 -syntyneiden naisten keskuudessa? Vastaus ei ole helppo, mutta yritän sitä kuitenkin. Harriet Bjerrum Nielsen ja Monica Rudberg luonnehtivat 1940–50 -luvuilla syntyneiden naisten nuoruutta seuraavasti: edessä olivat lisääntyneet mahdollisuudet luoda oma elämä ”suuressa maailmassa”, mutta sukupuolittunut subjektiveetti oli vielä vanhalla tolalla ja priorisoi selkeästi heteroseksuaalista parisuhdetta oman sukupuolen ystävyksien kustannuksella. Näilläkin naisilla subjektiveetin muutoksen edellytykset paikantuvat heidän mukaansa vasta 1970-luvun jälkipuoliskon ja 1980-luvun feminismiin. (Bjerrum Nielsen & Rudberg 1994, 108-109.) Feminismi rantautui Suomeenkin (esim. Kuusipalo 1999, 70). Onko se ollut vahvistamassa nuoruutensa jo ohittaneiden naisten ystävyksiä?

Vastaavia selkeitä sosioekonomisen aseman mukaisia eroja, kuin esimerkiksi ystävien tapaamisesta saatiin, ei esiintynyt luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolossa. Kun tutkittiin luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyyttä sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, ainut selkeä tulos oli, että luottamuksellinen keskustelusuhte oli yleistynyt ”melkein merkitsevästi” (*) ei-työllisillä vähintään keskiasteen koulutuksen saaneilla naisilla ja miehillä (naisilla 85:stä 90 prosenttiin, miehillä 73:stä 83 prosenttiin). Tulos kertoo todennäköisesti ei-työllisten erilaisesta koostumuksesta vuoden 1994

joukkotyöttömyyden aikana verrattuna vuoden 1986 vähäisen työttömyyden aikaan.

Ystävien tiheät tapaamiset tulkittiin edellä alempien sosiaaliryhmien ”mobiilin privaatin” osaksi. Luottamuksellisen keskustelusuhteen levinneisyys eri sosiaaliryhmiin taas osoittaa sen, etteivät ylemmätkään sosiaaliryhmät elä pelkästään ”yhteiskunnassa” (Schmalenbach), vaikka yksityiselämän arjen jakaminen muihin kotitalouksiin kuuluvien kanssa onkin harvinaisempaa kuin alemmissa sosiaaliryhmissä.

11 Yhteen veto empiirisistä tuloksista ja niiden tulkinnoista

Edellä on tarkasteltu suomalaisten sosiaalisia suhteita vanhempien ja lasten, sisarusten, naapureiden, työtovereiden ja ystävien tapaamisen sekä luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolon osalta. Tutkimusaineistoina ovat olleet Tilastokeskuksen elinolututkimukset vuosilta 1986 ja 1994.

Tapaamisia on tarkasteltu sen mukaan, miten usein tapahtuviin tapaamisiin muutokset tutkimusajankohtien välillä paikantuivat. Vanhempien, lasten, naapuri- ja ystävien tapaamisessa se paikantui lähes päivittäin tapahtuvien tapaamisten yleistymiseen. Sisarusten tapaamisessa muutos paikantui taas vähintään kerran kuukaudessa tapahtuvien tapaamisten harvinaistumiseen. Edelleen, työtovereiden tapaamisessa vapaa-aikana muutos oli vähintään kerran viikossa tapahtuvien tapaamisten harvinaistumista. Lähes kaikissa tutkituissa asioissa tutkimusaineistojen tuottamat erot näyttävät ilmentävän pidempiaikaista kuin vain vuosien 1986 ja 1994 välillä tapahtunutta kehitystä.

Jo vuonna 1986 toisessa kotitaloudessa eläviä vanhempia ja lapsia tavattiin paljon useammin kuin sisaruksia ja erot vain kasvoivat siirryttäessä 1990-luvulle. Voidaan melkoisella varmuudella olettaa, että kaukaisempien sukulaisten tapaamisissa kehityksen suunta ei poikkea sisarusten tapaamisessa tavatusta suunnasta. *Sukulaisuussuhteissa* siis painottuu aina vain enemmän tunteenomaista yhteenkuuluvuutta sisältävä ydinsukulaisuus itsestään selvän tai konventioiden kannatteleman yhteisöllisyyden (Schmalenbach) kustannuksella. Sukulaisuutta voidaan toki vaalia sukuseurojen tai suurten juhlien, kuten häiden, järjestämisen avulla, mutta tällöin on kyse aivan erityisestä, harkitusta yhteisöllisyydestä, jossa voidaan tavoitella Tönniesin yhteisöön liittämiä tunteita.

Vaikka ydinsukulaisuuden korostuminen ei paikallistunutkaan täysin nuorimman kohortin vaikutukseen, tämä kohortti erottui muista selvästi tiheämpine tapaamisineen vanhempien kanssa. Havaittiin, että se oli kasvanut paljon useammin pienissä perheissä kuin seuraavaksi nuorimmat kohortit. Yhteys viitanee – alun perin elinkeinorakenteen muutokseen liitetyn – ”tunnefunktion” korostumiseen perheessä aina vain voimakkaammin

perheen toimintojen vähetessä (kodin ”köyhtymisestä” kotitöistä Hochschild 1997).

Toisaalta havaittiin, että nuorimman kohortin tapaamisiin vanhempiensa kanssa liittyi myös taloudellis-aineellisia syitä. Huolimatta funktionaalisesta kapeutumisestaan perhe on edelleenkin myös taloudellinen yksikkö. Kun tunnefunktion korostumista voidaan nimittää tämän esityksen käsittein liitonomaisuuden kasvuksi, niin perheen aineellisten resurssien myötä näyttää syntyvän myös uudenlaisia ulkoisia riippuvuussuhteita, uutta yhteisöllisyyttä, kun nuoruus ja siirtyminen täyteen kansalaisuuteen pitkittyy eri asioiden tuloksena (näistä luku 6.1).

Naapuruussuhteet vaihtelivat – muiden kuin lapsiperheiden äitien keskuudessa – vuonna 1986 asuin ympäristön kaupungistumisasteen mukaan, vuonna 1994 taas pelkästään talotyyppin mukaan. Muutos johtuu lähes päivittäisten tapaamisten useutumisesta kaupunkien pientaloissa asuvien keskuudessa. Tämä tulos tulkittiin sellaisten sosiaalisten valmiuksien yleistymiseksi, jotka mahdollistavat monenlaista säätelyä edellyttävien sosiaalisten suhteiden ylläpidon. Toisaalta aikaisemman tutkimuksen perusteella maaseutuyhteisö ennalta määrättyine kokonaisvaltaisine sosiaalisine suhteineen on rapautunut viime vuosikymmeninä ja mahdollistanut sosiaalisten suhteiden eriytymisen. Naapuruussuhteet siis samanlaistuvat kaupungeissa ja maaseudulla. Ne ovat entistä vapaaehtoisempia ja kapea-alaisempia eivätkä edellytä elämänikäistä yhteisyyttä.

Aikana, jolloin monet eurooppalaiset vielä elivät itsestään selvissä asemissaan vakiintuneissa yhteisöissä, Simmel kuvasi niitä haasteita, joita elinpiirien eriytyminen tuottaa yksittäisiin sosiaalisiin suhteisiin (Simmel 1908, 337-351). Lähempää nykyaikaa olevat lähteet viittaavat siihen, että sosiaalisten suhteiden säätelytaitoja koskevat vaatimukset ovat kohdistuneet nimenomaan toimihenkilö- tai palveluammattaihin. Tottakai vieläkin voi olla monenlaisia naapuruussuhteita (näistä luku 4.4), mutta naapurien tapaamisten yleistymiselle tarjoutuu tulkinnaksi ennen muuta toimihenkilö- tai palveluammattaihin harjaannutettujen sosiaalisten taitojen yleistyminen kanssakäymisen ainekseksi myös muissa elämänpiireissä yhteiskunnan toimihenkilöityessä. Koska elämänikäiset naapuriyhteisöt ovat aina vain harvinaisempia, seurallisuus sosiaalisena muotona turvaa sosiaalisten tarpeiden tyydyttämistä tällaisissa oloissa.

Kuten edellä on käynyt ilmi, *työtovereita* tavattiin harvemmin vapaa-aikana vuonna 1994 kuin vuonna 1986. Selitykseksi tälle

harvinaistumiselle voidaan tarjota aikaisemmasta tutkimuksesta ilmapiirin muutoksia, kuten keskinäisen kilpailun voimistumista työpaikoilla.

Kun tapaamista koskevan tiedon lisäksi mukaan otettiin tieto siitä, kuuluuko työtovereita apuverkoston, ja tarkasteltiin yhdistetyn muuttujan avulla työtoveruussuhteiden vahvuutta sosioekonomisen aseman mukaan, havaittiin suuria sosioekonomisia eroja ja työtoveruussuhteiden uudelleenjärjestymistä: Toimihenkilöt erosivat selvästi muista työllisistä vahvempine työtoveruussuhteineen jo vuonna 1986. Kehitys vuoteen 1994 oli työtoveruussuhteiden haurastumista korkeakoulututkintoa vähemmän opiskelleiden toimihenkilöiden keskuudessa. Ainut ryhmä, jolla työtoveruussuhteet vahvistuivat tutkimusajanjaksolla olivat korkeakoulututkinnon suorittaneet miestoimihenkilöt. Työtoveruussuhteet siis kiinnittyvät aina vain selkeämmin yhteiskunnallisen tai työpaikan hierarkian ylemmille tasoille.

Samoin kuin naapuruussuhteita koskeville tuloksille, yllä esitetyille tuloksillekin tarjoutuu tulkinnaksi yhteiskunnan keskiluokkaistuminen. Nyt se näyttäytyy toisessa valossa kuin selvemmin yksityiselämän sfääriin kuuluvassa naapuristossa ("luokattomuuden" pyrkimyksistä naapuristossa Whyte 1956, 267-268). Tulosten tulkittiin heijastavan "klaanisolidarisuuden" etenemistä luokkasolidarisuuden kustannuksella. Luokkasolidarisuudessa oli kyse välittömistä riippuvuussuhteista. Se sijoittuu tämän esityksen sosiaalisista muodoista Tönniesin luonnollisen tahdon kannattelemaan yhteisöön. Klaanisolidarisuudessa taas on kyse Tönniesin rationaalisen tahdon yhteisöllisestä muunnoksesta. Siinä tavoitellaan "esinevaltauksia", läheisyyttä yhteisesti arvostettuihin asioihin ja ihmisten väliset yhteenkuuluvuudet syntyvät ikään kuin välineellisen toiminnan sivutuotteina.

Keskiluokkaistumiseen klaanisolidarisuus kytkeytyy koulutuksen lisääntymisen kautta: omaksi instituutiokseen eriytynyt koulutus tuottaa sinällään rationaalisen tahdon mukaista suuntautumista, jossa todellinen nähdään mahdollisen osana. Vähemmän koulutetut ovat siten vähemmän harjaantuneita rationaalisen tahdon mukaiseen toimintaan ja heillä lienee usein vähän mahdollisuuksia toteuttaa arvostuksen kaipuitaan työpaikalla, vaikka sattuisivatkin sitä haluamaan.

Ystävien tapaamisten tiheneminen vuodesta 1986 vuoteen 1994 johtuu lähes pelkästään voimakkaasta, kahden nuorimman (ja varsinkin kaikkein nuorimman) kohortin tuottamasta vaikutuksesta. Näiden kahden kohortin (vuosina 1959–66 ja 1967–74

syntyneiden) ystävien tapaaminen lähes päivittäin ei muuttunut miksikään tutkimusajankohdasta toiseen siirryttäessä ja erot vanhempaan väestöön säilyivät lähes yhtä suurina vuonna 1994 kuin ne olivat kuusi vuotta aiemmin.

Tulos viittaa nuorisokulttuurin muutokseen viime vuosisadan viimeisillä vuosikymmenillä. Sen jäsentämisessä käytettiin apuna ennen muuta David Riesmanin esitystä toisiin suuntautuvas- ta sosiaaliluonteesta. Empiiriset Suomea koskevat tulokset tukevat oletusta sosiaaliluonteen muuttumisesta elämän pitkäaikais- projektien vaikeutuessa. Lisäksi todettiin, että päiväkotihoidon yleistyminen kotihoidon kustannuksella tuottaa dramaattisen suuria eroja varhaislapsuuden sosiaalisiin ympäristöihin. Aikai- semman tutkimuksen valossa päiväkotiympäristö näyttää suo- rastaan toisiin suuntautuvan sosiaaliluonteen hautomolta.

Sosiaaliluonteen muutoksessa voi olla kyse ensiksikin ystävyyy- den merkityssisällön muutoksesta, siitä että ystävyys määritel- lään aikaisempaa löyhemmin kriteerein. Jos muut ihmiset ovat tärkeitä ja liittyminen heihin on luontevaa, niin kuin toisiin suuntautuvalla sosiaaliluonteella on, ystävyuden määrittely tiu- koin kriteerein ei kaiketi ole luontevaa, koska saman asian kään- töpuolena on etäisyyden pito muihin ihmisiin. Toiseksi muutok- sessa voi olla kyse vapaa-ajan viettotapojen muutoksesta, siitä et- tä aikaa halutaan viettää ystävien kanssa.

Luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyydessä tavattiin myös kohorttivaikutus, mutta se ei palautunut joidenkin harvo- jen kohorttien tuottamaksi, vaan erot olivat varsin asteittaisia. Tulkinnaksi tarjoutuivat tällöin ne vaikutukset, joita ”abstrak- tien järjestelmien” tai universalistisin periaattein toimivien julki- sen sektorin ja markkinoiden laajenemisella on henkilökohtaisel- le tasolle sijoittuvan luottamuksen muodonmuutokseen. Kun ”abstraktit järjestelmät” liudentavat pois aiemmin vallinneet yh- teisöllisemmät luottamussuhteet, syntyy erityinen luottamuksel- lisuus, joka kiinnittyy läheisyyteen ja avoimuuteen.

Aikaperspektiivi oli tässä tarkastelussa varsin pitkä. Sitä ei kuitenkaan pidetty liian pitkänä, jos otetaan huomioon, miten ny- kypäivästä radikaalisti poikkeavissa oloissa tutkimusaineistojen vanhimmat ovat nuoruutensa viettäneet.

Lisäksi otettiin esille asioita, jotka viime vuosisadan jälkipuo- liskolta lähtien ovat kaiketi myötävaikuttaneet luottamuksellis- ten keskustelujen yleistymiseen. Ensiksikin ”psykokulttuurin” kehittyminen, asiantuntijaeliitin edistämä arjen psykologisoitu- minen, voi jopa tuottaa luottamuksellisen keskustelun tarpeita

tai ainakin tarjoaa sanastoa sen käyttöön. Toiseksi hyvinvointivaltion tuottamat pakolliset vapaudet ja vapaaehtoiset pakot oman elämäkerran tuottamiseen voivat lisätä keskustelun ja sosiaalisen tuen tarvetta.

Sosioekonomiset erot osoittautuivat selkeiksi kaikissa muissa asioissa, paitsi naapureiden tapaamisessa ja luottamuksellisen keskustelusuhteen yleisyydessä. Kirjallisuudessa on joskus arveltu homogenisoitumista sosiaalisissa suhteissa keskiluokkaistumisen tai yleisen hyvinvoinnin lisääntymisen vanavedessä. Siltä osin kuin tämän tutkielman Suomesta vuosilta 1986 ja 1994 olevat tulokset kertovat sosiaalisten suhteiden ylläpidosta, muutoksen suunta näyttää pikemminkin olevan sosioekonomista erilaistumista ainakin miesten keskuudessa.

Polarisaatio yhteiskunnallisen aseman ja käytettävissä olevan ajan käänteisen vaihtelun ulottuvuudella, "the cash rich / time poor" – "the cash poor / time rich" (Pahl 2000, 170), näyttää vahvistuvan. Se että sosioekonomisten erojen vahvistuminen ei ulotu naapuruussuhteisiin täydentää tätä tulkintaa: jos ajankäyttöä seurusteluun pystytään säätelemään arkielämän tarpeita vastaavalla tavalla, seurusteluun naapureiden kanssa ei tarvita yhtä suuria ajallisia panoksia kuin seurusteluun kauempana asuvien kanssa.

Työtoveruussuhteet ja ystävyysuhteet asettuivat komplementaariseen suhteeseen keskenään. Työtoveruussuhteet vahvistuivat yhteiskunnallisen tai työpaikan hierarkian yläpäässä ja heikkenivät sen alapuolella, kun taas ystävien tapaamiset tihenivät vain yhteiskunnallisen hierarkian alemmilla tasoilla. Ydinsukulaisuuden ylläpidossa tavattu muutos on samansuuntainen ystävyiden ylläpidossa tavatun kehityksen kanssa. Edellä on todettu, että työtoveruussuhteet asettuvat julkisen ja yksityisen rajamaille, ja arveltu, että ne heijastavat yhteiskunnallisia muutoksia paljon suuremmin kuin yksityisemmät sosiaaliset suhteet. Julkinen siis näyttää keskiluokkaistuvan ja samaan aikaan työväestön elämäntavaksi luonnehdittu "mobiili privaatti" näyttää vahvistuvan.

Johtuisivatko muutokset jälkimmäisen tutkimusajankohdan erityispiirteistä, vuoden 1994 talouslamasta ja joukkotyöttömyydestä? Ainakaan tulokset eivät ole syntyneet pelkästään työttömien vastausten vaikutuksesta. Entä olisiko tuloksissa lamaan liittyneen yleisen turvattomuuden vaikutusta myös työllisten keskuudessa? Useimmat sosioekonomiset erot olivat jossakin muodossa olemassa jo hyvässä taloudellisessa tilanteessa vuonna

1986. Edelleen, vaikka muutosten taustalla olisikin turvattu-
muutta, se ei ole nykyperspektiivistä enää vain jälkimmäisen tut-
kimusajankohdan erityispiirre (esim. Sennett 1998). Toki kehi-
tyssuunnan erottaminen eri ajankohtien erityispiirteistä olisi sitä
varmemmalla pohjalla, mitä useammilta ajankohdilta vertailu-
kelpoiset tiedot olisivat.

12 Loppusanat

Vakuuttavuudessaan merkittävimmät empiiriset tulokset tästä tutkimuksesta liittyivät ystävyys- ja työtoveruussuhteisiin: sukupolvi-erot ystävyys-suhteissa ja sosioekonomiset erot työtoveruussuhteissa ovat suuria. Sellaisia ne olivat jo ensimmäisenä tutkimusajankohtana vuonna 1986. Millaisia johtopäätöksiä näistä tuloksista tulisi vetää?

Edellä käytettiin Riesmanin esitystä sosiaaliluonteiden vaihtumisesta sitomaan yhteen erilaisia empiirisiä tietoja, jotka tukivat tässä tutkimuksessa saatuja empiirisiä tuloksia ystävyyskorostumisesta. Riesmanin esityshän on laajaa huomiota osakseen saanut aikalaisdiagnoosi, ja sen kommentointia esiintyy viimeaikaisissakin aikalaisdiagnooseissa. Kommentoin seuraavaksi lyhyesti näitä Riesman-kommentteja.

Ray Pahlille, joka etsii nyky-yhteiskunnasta (tukenaan ennen muuta Aristoteles) ”tosiystävyys” mahdollisuuksia, Riesmanin esitys on ”kilpailevan ja possessiivisen individualismin” tuottaman sosiaalisen eristymisen kuvaus (Pahl 2000, 48). Adam Seligman taas näkee Riesmanin toisiin suuntautuvan sosiaaliluonteen ilmentävän sellaista ”roolietäisyyttä”, joka murtaa ”minän sosiaalisen ainesosan” (Seligman 1997, 166). Olisiko ystävyysvälisten tapaamisten tihenemisessä kyse pohjimmiltaan minän tarpeiden vastaisesta sosiaalisesta eristymisestä?

Franzén ja Sandstedt toteavat vuoden 1970 tienoille Ruotsissa ajoittuneen lähiökritiikin analyysissään, että sen yhteydessä muodostunut ”assosiaatorakenne”, joka liitti passiivisuuden lähiöelämään, viittasi johonkin muuhun kuin lähiöasukkaiden käytännöllisiin toimiin (Franzén ja Sandstedt 1981, 17-30). Näen, että analogisesta tasoerosta on kyse myös tässä. En väitä, että esimerkiksi Pahlin tai Seligmanin esitykset olisivat vaille relevantteja, nykyaikaa tai sen kokemista koskevia viestejä. Oma esitykseni vain liikkuu toisella tasolla. En siis ryhdy esimerkiksi pohtimaan, oirehtiiko ystävyyskorostuminen minän hajoamista⁶⁹, vaan pysyttelen sosiaalisten muotojen, taipumusten ja suhteiden tasolla. Seuraavassa tarkastelussa katson lisäksi pikemminkin tulevaisuuteen kuin menneisyyteen.

69 Intuitiivisesti tämä ajatus vaikuttaa vähintäänkin liioittelulta (vrt. Gronow 1998, 183).

Nykyperspektiivistä näyttää, että Riesmanin toisiin suuntautuvalla persoonallisuustyypille on ollut suorastaan sosiaalinen tilaus: Tutkaillessaan yhden elämän pitkäaikaisprojektin eli perheen tulevaisuutta Riitta Jallinoja toteaa, että nykyajan pienperhe on aivan liian pieni sopiakseen tämän persoonallisuustyypin orientaation kohteeksi (Jallinoja 2000, 231). Toisaalta erilaisista tilastoista nähdään (esim. Helsingin Sanomat 3.3.2002), että kehityksen suuntana on ollut tämän tutkimuksen jälkimmäisen tutkimusajankohdan, 1990-luvun talouslaman, jälkeenkin elämän pitkäaikaisprojektien vaikeutuminen nuoren väestön keskuudessa. Yhteiskunnallinen kehitys siis tukee ajatusta toisiin suuntautuneen sosiaaliluonteen orientaation yleistymisestä.

Millaisia tulevaisuuden vaihtoehtoja yksityiselämän sosiaalisuudelle on näissä oloissa? Ensimmäisessä vaihtoehdossa oletetaan kehityksen jatkuvan sellaisena, jollaiseksi se on osoittautunut tutkimusajanjaksolla ja jossa sosiaalisten muotojen oletetaan kiinnittyvän samoihin sosiaalisiin suhteisiin kuin tähänkin asti. Toisessa vaihtoehdossa on ensimmäiseen verrattuna se ero, että oletetaan ”muodonmuutoksia” sosiaalisissa suhteissa. Kolmas vaihtoehto taas muistuttaa ensimmäistä siinä, että sosiaalisten muotojen ja suhteiden vastaavuus pysyy entisenlaisena, mutta syntyykin reaktio tapahtuneeseen kehitykseen.

Ensimmäistä vaihtoehtoa luonnehtii nuorten ystävyysuhteita laajemminkin tämän tutkimuksen tuloksista syntyvä yleisvaikutelma: tasapainotetun vastavuoroisuuden korostuminen yhteisöllisempien yhteenkuuluvuuksien kustannuksella. Päästään siis eroon yhdentekevästä tai alistusta sisältäneestä kanssakäymisestä, mutta samalla päädytään sellaisiin sosiaalisiin suhteisiin, joita luonnehtii varauksellisuuden ja itsekeskeisyyden pohjavire.

Ei ole syytä surra alistamisen vaikeutumista yksityiselämän sosiaalisuudessa, mutta ”lineaarinen” muutos voi – ainakin periaatteessa – edetä niinkin pitkälle, että ”menetetään lapsi pesuveden mukana”. Tasapainotetun vastavuoroisuuden voimistuminen voi tuottaa eräänlaista sosiaalista ”tyhmenemistä”. Simmelin kuvaama kiitollisuuden sävyttämä ”lahjojenvaihto” edellyttää esiintyessään yksityiselämän sosiaalisissa suhteissa varsin suurta varauksettomuutta. Jos varauksettomuuteen ei enää ole halua tai uskallusta, ei synny kokemuksia kaikkein vapaaehtoisimmasta kaan yleistetystä vastavuoroisuudesta. Ilman kiitollisuuden kokemuksia ei taas ole pohjaa yleistetyn vastavuoroisuuden ajatukselliselle konstruoinnille: ” If equal affection cannot be, / Let the more loving one be me.” (W.H. Auden). Uskoisin, että tällaisella

sosiaalisen kokemuksen kapeutumisella olisi vaikutuksia myös yksityiselämän ulkopuolelle, altruismia sisältävän yhteiskunnallisen solidaarisuuden mahdollisuuksiin.

Ei ole kuitenkaan mitään syytä olettaa, että sosiaaliset suhteet asettuisivat jatkuvasti samalla tavoin sosiaalisten muotojen alaisuuteen. Onhan tässäkin esityksessä nähty yhteisöllisyyden merkityksen vähenemistä ja muiden sosiaalisten muotojen merkityksen kasvua sukulaisuus- ja naapurisuussuhteissa. *Toisellekin vaihtoehdolle* on perusteita.

Robert Painen mukaan ”partikularististen solidaarisuusryhmien” hajoaminen saattaa ihmisen entistä suurempaan vastuuseen omista sosiaalisista suhteistaan. Se taas voi hänen mukaansa vahvistaa ”moraalista elementtiä” ystävytyksessä (Paine 1974, 12-14; vrt. Pahlin ”tosiystävyyttä”). Painen ajatus voidaan siirtää tämän esityksen kysymykseen ystävyssuhteiden mahdollisesta ”muodonmuutoksesta” elämän pitkäaikaisprojektien vaikeutuksessa. Jos perhe käy entistä harvinaisemmaksi, ystävyteen saattaa kohdistua entistä kokonaisvaltaisempia tarpeita. Tällaisissa oloissa saattaa kehittyä valmiuksia vastavuoroiseen tunnistamiseen, jonka mahdollisuus esitettiin luvussa 4.2 Schmalenbachin liiton ja yhteisön ristiriidan ylittämisenä, mutta joka voidaan nähdä yleisemminkin tasapainotetun vaihdon varauksellisuuden ja itsekeskeisyyden tietoisena ylittämisenä. Tässä vaihtoehdossa siis ystävyssuhteet muuttavat muotoaan.

Kolmas vaihtoehto perustuu oletukseen sosiaalisten muotojen ja suhteiden vastaavuuden säilymiseen entisenlaisina ja (Schmalenbachin) ajatukseen sosiaalisten muotojen epätäydellisyydestä inhimillisten tarpeiden kannalta ja kaipuusta sosiaalisesta muodosta toiseen. Jos kyllästytään tasapainotetun vaihdon varauksellisuuteen ja lyhytjänteisyyteen, perhe-elämää voidaan ruveta kaipaamaan nykyistä enemmän. Jallinoja näkee perhesuuntautuneisuuden mahdolliseksi myös Riesmanin toisiin suuntautuneelle persoonallisuustyypille ainakin sellaisessa tilanteessa, jossa ympäristöstä välittyy paljon viestejä perheen tärkeydestä (Jallinoja 2000, 229-232).

Entä millaisia merkityksiä työtoveruussuhteissa tapahtuvalle kehitykselle tulisi antaa? Tutkimusaineistot eivät sisällä tietoa siitä, miten työpaikan sosiaalinen yhteisö koetaan. Tätä kirjoitettaessa ei liioin ole tietoa siitä, millainen merkitys työllä ja työyhteisöllä on ihmisen elämän kokonaisuudessa. Suunnilleen tätä Anne Kovalainen kysyy Sennett-arvostelussaan: ”Rakentaako ja nakertaako työ yksin ihmisen identiteettiä?” (Kovalainen 2000,

176). Koska työpaikalla on usein kuitenkin oltava huomattava osuus valveillaoloajasta, voisi olettaa, että työyhteisöönkin kohdistuisi sosiaalisia tarpeita, vaikka työpaikkaa ei aivan kodiksi koettaisikaan, niin kuin Hochschild väittää nykyisin yhä useammin tapahtuvan. Olen taipuvainen otaksumaan, että työyhteisö on ”viileä” toimintaympäristö niille, joilla ei ole yhtään ainoaa työtoveria apuverkostossaan. Tällaisiahan on huomattava osa työläisammateissa toimivista tämän tutkielman molempien tutkimusaineistojen mukaan.

Voisi ajatella, että tilanne työpaikoilla muuttuu vähiten koulutettujen siirtyessä vähitellen pois työelämästä. Näin yksinkertainen asia ei välttämättä ole ainakaan, jos työtoveruussuhteiden vaihtelussa on kyse työpaikan sisäisestä vaihtelusta, johon Hochschildin ja Kiinanmaankin tulokset viittaavat (ks. luku 5.2). Kilpailuun asemista työpaikalla liittyy vain poikkeustapauksissa arvostettujen asemien huomattavaa määrällistä lisäystä. Halutut asemat yhteiskunnassa ja työpaikoilla kuuluvat tyypillisesti ”positionaalisen talouden” piiriin, joka ei kasva ja jossa kilpailu on nollasummapelin luonteista (Hirsch 1978, 27-31). Jos työtoveruus kiinnittyy voimakkaasti työpaikan virallisen organisaation yläpäähän, nolla-summapeli tuottaa syrjäytymistä työtoveruussuhteista riippumatta henkilöstön koulutustasosta.

Ainut työpaikan sisäisten erojen lieventämismahdollisuus liittyy nähdäkseni Schmalenbachin näkemykseen yksittäisten sosiaalisten muotojen riittämättömyydestä ihmisen tarpeiden kannalta, mihin viitattiin jo yllä kolmannen tulevaisuusvaihtoehdon yhteydessä: 'yhteiskuntaankin' voidaan kyllästyä (ks. luku 2.2). Toisin sanoen muut asiat kuin työuran rakentaminen voi lisätä tärkeyttään ihmisen elämän kokonaisuudessa, vaikka kouluttautumiseen olisikin uhrattu paljon. Tällaisesta kehityssuunnasta Jallinoja näkee merkkejä jo nykyisin (Jallinoja 2000, 219-223).

Useimmat meistä istuvat nykyisin monella tuolilla: voimme vaalia yhteisöllistä yhteenkuuluvuutta sukulaisten kesken, seurustella tasa-arvoisesti ystävien ja naapureiden kanssa sekä kilpailla yksilöinä työelämässä, yksilöllisemmistä vaihtoehdoista puhumattakaan. Valinnan varaa siis on. Yhteiskunnan tehokkuusvaatimukset (esim. Sennett 1998) eivät välttämättä tue tämän moninaisuuden säilymistä, vaan pikemminkin vahvistavat edellä mainituista vaihtoehdoista vain yhtä, kilpailua työelämässä. On kuitenkin syytä välttää yksioikoisia johtopäätöksiä jo sen takia, että samoihinkin kehityskulkuihin voi liittyä monenlaisia aineksia, kuten on nähty lasten ja vanhempien välisten suhteiden

kehittymisessä: modernisaatio tuottaa toisaalta liitonomaisuutta, toisaalta koulutuksen pitkittyessä uudenlaisia yhteisöllisiä riippuvuuksia lapsen ja hänen vanhempiensa suhteisiin. Tulevaisuus jää siis avoimeksi.

Liite

1 Tutkimusaineistojen ominaisuuksista ja vertailtavuudesta

Vuoden 1994 elinolotutkimuksen kadon analyysia tutkimuskohteen kannalta

Tässä luvussa tarkastellaan sitä, millainen merkitys vuoden 1994 elinolotutkimuksen suuremmalla kadolla verrattuna vuoden 1986 tutkimuksen lähes olemattomaan katoon on annettava näistä aineistoista saatujen tulosten vertailussa. Ensiksi selostetaan kahden elinolotutkimuksen otantaa ja kadon rakentumista vuoden 1994 tutkimuksessa. Sen jälkeen tarkastellaan jälkimmäisen ajankohdan aineiston laatua ja kahden aineiston tulosten vertailtavuutta.

Vuosien 1986 ja 1994 elinolotutkimuksissa perusjoukkona on 15 vuotta täyttänyt ns. kotitalousväestö eli laitosväestöön kuulumaton väestönosa. Vuonna 1986 otoskoko oli 13 876 henkeä, kun ylipeitto (kuolleet ja pysyvästi ulkomailla tai laitoksessa olevat) oli poistettu. Vuonna 1994 vastaava otoskoko oli 11 843. Molemmissa tutkimuksissa käytettiin otantamenetelmänä ositettua otantaa ja pääkaupunkiseudulta poimittiin lisäotos, niin että kuntakohtaiset tulosteet tulivat pääkaupunkiseudulla mahdollisiksi. Vuoden 1986 tutkimuksessa tiedonkeruu toteutettiin omalla kokonaisuutenaan ja ositus oli varsin lievää, vuoden 1994 se taas yhdistettiin tulonjakotutkimuksen tiedonkeruuseen ja noudatettiin tulonjakotutkimukselle ominaista voimakkaampaa ositusta. (Ahola ym. 1988, Ahola ym. 1995.)

Vuoden 1994 aineisto kerättiin kahdelta tulonjakotutkimuksen paneelilta: osan otoksesta muodosti vuonna 1993 aloittanut, vuonna 1994 ”vanha” paneeli, toisen osan taas vuonna 1994 aloittanut ”uusi” paneeli. Elinolotutkimus ei siis ollut mukana vielä vuoden 1993 aineistonkeruussa, vaan vasta vuoden 1994 ”vanhassa” ja ”uudessa” paneelissa. Vuoden 1994 ”vanha” paneeli muodostettiin niistä, joilta oli saatu tulonjakotutkimuksen haastattelu vuonna 1993. (Ahola ym., 1995, 33.)

Yllä oleva viittaa jo siihen, että kadon määrittelyä ei pystytä tekemään yksiselitteisesti vuoden 1994 elinolotutkimuksen osalta. Ensiksi on huomattava, että kyse on ositetun otannan perus-

teella syntyneestä otoksesta, joka ei sellaisenaan ole edustava. Aineistonkeruuraportin kadon tarkastelussa lähtökohtana ovat kuitenkin tulonjakotutkimuksen kaksi (ositetun otannan perusteella syntynyttä) otosta. Tällä tavoin laskien vuoden 1994 tutkimuksessa kadon osuudeksi saadaan 27 prosenttia, kun se vuonna 1986 oli vain 13 prosenttia. (Mts. 32.) Tällöin elinolotutkimuksen katoon tulee kuitenkin paljon sellaisia, joille ei yritettykään tehdä elinolotutkimuksen haastattelua. Seuraavaksi tarkastellaan sitä, millaiseksi kadon osuus muodostuisi hiukan erilaisin laskuperustein.

Selkeimmin riippumatonta elinolotutkimuksesta on vuoden 1993 tulonjakotutkimuksen haastatteluista elinolotutkimukselle ”periytynyt” kato. Se on 28,2 % elinolotutkimukselle aineistonkeruuraportissa lasketusta kadosta (ks. mts. 35).

Toinen ongelmallinen ”katoerä” liittyy sekin tulonjakotutkimuksen ja elinolotutkimuksen tiedonkeruun yhdistämiseen eli siihen, että tulonjakotutkimuksessa haastateltiin kotitalouksia ja sallittiin myös puhelinhaastattelut, kun taas elinolotutkimus tehtiin käyntihaastatteluna kohdehenkilölle. Sellaisia tapauksia, joissa tulonjakotutkimuksen tiedot oli saatu puhelimitse tai joltakin muulta kuin varsinaiselta kohdehenkilöltä, oli 599. (Mts.34). Nämä henkilöt muodostavat 17,5 prosentin osuuden elinolotutkimuksen kadosta.

Yhteensä vuoden 1993 tulonjakotutkimuksen kato sekä myöhemmin tehdyt puhelinhaastattelut ja sijaisvastaajien haastattelut muodostavat lähes puolet (45,7 prosenttia) elinolotutkimuksen kadosta. Jos vuonna 1993 tulonjakotutkimukselle syntynyt kato olisi poissa laskuista, elinolotutkimuksen kato olisi 21,0 prosenttia. Edelleen, jos elinolotutkimus olisi saatu haastatelluksi niiltä, jotka joutuivat nyt katoon sen vuoksi, että tulonjakotutkimus tehtiin puhelinhaastatteluna tai sijaisvastaajalle, kato pieneni vieläkin. Jos yllämainitut kaksi katoerää olisivat poissa laskuista, elinolotutkimuksen kato olisi 14,7 prosenttia, kun se oli vuoden 1986 elinolotutkimuksessa 13,1 prosenttia (Ahola ym. 1988, 63). Suuri osa vuoden 1994 elinolotutkimuksen ”kadosta” syntyi siis pelkästään tulonjakotutkimukselle ominaisten menetelyjen noudattamisesta, eikä reaktiona elinolotutkimukseen.

Ositettu otanta edellyttää painojen rakentamista. Siihen kiinnitettiin paljon huomiota vuoden 1994 elinolotutkimuksessakin (mts. 23-26).⁷⁰ Niinpä elinolotutkimuksen lopullisen painotetun

70 Tässä tutkielmassa tilastolliseen testaamiseen on käytetty SUDAAN-ohjelmistoa, joka ottaa huomioon yksinkertaisesta satunnaisotannasta poikkeavan otanta-asetelman. Siihenkin sisältyy jonkin verran epävarmuuksia, koska kaikkia keskivirheen määrittelyn ongelmia ei ole vielä ratkaistu (Alkula 1994, 117).

otoksen sosiodemografiseen jakautumiseen jäänyt juurikaan ero ja verrattuna väestöä koskeviin jakaumiin (mts. 52-56). Kaikilta osin ei kuitenkaan voida tyytyä painotettujen jakaumien antamaan tietoon aineiston edustavuudesta, koska aineiston laatu vaihtelee kuitenkin vastaamisosuuden mukaan: väestöryhmissä, joiden vastaamisosuus on alhainen, tulokset perustuvat suhteellisesti harvemmille todellisille havainnoille kuin väestöryhmissä, joissa vastaamisosuus on korkea.

Seuraavaksi tarkastellaan muita alhaisemman vastaamisosuuden väestöryhmiä vuoden 1994 elinolotutkimuksessa. Tarkastelu on tehtävä aineistonkeruureportin ehdoilla, siis ottamalla mukaan sekin osa kadosta, jolle ei yritettykään tehdä elinolotutkimuksen haastattelua.

Aineistonkeruureportin mukaan ne väestöryhmät, joiden vastaamisosuus on muita alhaisempi, ovat pääkaupunkiseutu, silloisen Uudenmaan läänin muut kunnat kuin kaupungit, 75-vuotiaat ja sitä vanhemmat, eläkeläiset ja enintään perusasteen koulutuksen saaneet (Ahola ym. 1995, 37, 40, 43). Vastaamisosuuden perusteella tähän ryhmään kuuluisivat vielä eronneet ja naimattomat miehet. Heidän muita väestöryhmiä alhaisempi vastaamisosuutensa johtuu kuitenkin pelkästään tavoittamatta jäämisestä, ei lainkaan kieltäytymisestä (mts. 41). Koska tässä tutkielmassa on suurimmaksi osaksi kyse muihin kotitalouksiin kuuluvien tapaamisten lisääntymisen tutkimisesta, tavoittamatta jääminen ei ole erityinen ongelma, koska se voi kertoa juuri tiiviistä kanssakäymisestä muihin kotitalouksiin kuuluvien kanssa.

Seuraavaksi tarkastellaan sitä, olisiko vuoden 1994 aineiston laadun vaihtelulla väestöryhmittäin vaikutusta tämän tutkielman kohteena oleviin tuloksiin koko (asianomaisen) väestön tasolla. Koska ei ole olemassa tietoa siitä, millaisia vastauksia katoon päätyneet olisivat antaneet tämän tutkielman kannalta relevantteihin kysymyksiin, oletetaan, että katoon päätyneet kuuluivat kaikki tämän tutkielman kohteena olevalle muutokselle vastakkaiseen ryhmään ja ovat siis sellaisia, jotka vuonna 1994:

- eivät tavanneet vanhempiaan, lapsiaan, naapureitaan eivätkä ystäviään ”lähes päivittäin”
- tapasivat sisarusiaan vähintään kerran kuussa
- tapasivat työtovereitaan vapaa-ajallaan vähintään kerran viikossa.

Lisäksi heillä ei ollut henkilöä, jonka kanssa keskustella ”täysin luottamuksellisesti”. Seuraavaksi selostetaan sitä tapaa, jolla tarkastelu on tehty ja verrataan saatuja tuloksia tutkimusaineistoista saatuihin tuloksiin.

Aluksi muodostettiin kaksiluokkaiset muuttajat keskimääräistä alhaisemman vastaamisosuuden ryhmiä koskevista tiedoista:

- asuuko pääkaupunkiseudulla tai silloisen Uudenmaan läänin muissa kunnissa kuin kaupungeissa (vai ei)
- 75+ -vuotias (vai sitä nuorempi)
- eläkeläinen (vai muu)
- enintään perusasteen koulutus (vai enemmän koulutusta).

Näistä muuttujista muodostettiin yhdistetty muuttuja, joka sisälsi muuttujien kaikki kombinaatiot. Kun tämä yhdistetty muuttuja taulukoitiin ristiin sen mukaan, oliko haastattelu saatu vai ei, kävi ilmi, että sen enempää eläkeläisyys kuin pääkaupunkiseudulla tai silloisen Uudenmaan läänin muissa kunnissa kuin kaupungeissa asuminenkaan ei yksinään laskenut vastaamisosuutta keskimääräistä alhaisemmaksi, mutta vähintään 75 vuoden ikä ja perusasteen koulutus sen tekivät.

Seuraavaksi muodostettiin kaksiluokkainen yhdistetty muuttuja, jonka toisen, ”alhaisen vastaamisosuuden” luokan muodostivat vähintään 75-vuotiaat ja enintään perusasteen koulutuksen saaneet. Toiseen luokkaan sijoittuivat alle 75-vuotiaat enemmän koulutusta saaneet.

Äärimmäisen vinouden estimaatin aikaansaamiseksi ”alhaisen vastaamisosuuden” ryhmä kasvatettiin ylipiteon poistamisen jälkeen syntyneessä lopullisessa otoksessa siihen kokoon, joka sillä olisi, jos sen vastaamisosuus olisi keskimääräinen. ”Lisähenkilöt” lisättiin lopullisen otoksen kokoon.⁷¹

Osa tämän tutkielman kohdetta (vanhempien, lasten, sisarusten ja työtovereiden tapaamiset) koskee vain osaa väestöstä. Näissä tapauksissa niiden osuus, joita kyseinen asia koskee, oletettiin kadossa samaksi, kuin mikä se on haastatelluilla ”alhaisen vastaamisosuuden” ryhmään kuuluvilla. Vain osaa väestöstä koskevissa tapauksissa ”lisähenkilöitä” lisättiin asianomaiseen otokseen haastatelluilta saatujen osuuksien suhteessa.

Taulukosta nähdään, että erilaisen vastaamisosuuden merkityksen hahmottamiseen tarkoitettu äärimmäisen vinouden esti-

71 Painot rakennettiin vasta ositetun otannan ja kadon vinoumien korjaamiseksi lopulliseen otokseen. Niinpä ”lisähenkilöt” ovat mukana laskelmissa kukin 1:n painolla, joka on lopullisenkin otoksen painojen keskiarvo.

Taulukko A. Tutkimusmuuttujien saamat arvot vuosien 1986 ja 1994 tutkimusaineistoissa, erojen tilastollinen merkitsevyys ja äärimmäisen vinouden estimaatit vuoden 1994 aineistolle

Tutkimusmuuttujat	1986	1994	Erojen tilastollinen merkitsevyys	Äärimmäisen vinouden estimaatti vuoden 1994 aineistolle
Vanhempia lähes päivittäin tapaavat, %	13,1	16,0	***	15,7
Lapsia lähes päivittäin tapaavat, %	22,7	26,1	**	24,9
Sisaruksia vähintään kerran kuukaudessa tapaavat, %	62,0	58,6	***	59,8
Naapureita lähes päivittäin tapaavat, %	20,7	23,9	***	23,1
Työtovereitaan vähintään viikoittain tapaavat, %	13,8	10,7	***	12,4
Ystäviä lähes päivittäin tapaavat, %	19,3 22,4 ¹	27,3	***	26,4
Luottamuksellinen keskustelusuhde, % (koko väestö)	78,4	80,3	**	77,7

Tilastollinen merkitsevyys: n.s.=ei oir.=p<0,10 * =p<0,05 ** =p<0,01 *** =p<0,001

¹ Ystävien tapaamista koskeva estimaatti. Ystävien tapaamista koskeva tieto ei ole täysin vertailukelpoinen vuosien 1986 ja 1994 elinolututkimuksissa. Vertailukelpoisuuden parantamiseksi tehtyä estimaattia selostetaan tämän liitteen luvussa 3.

maatti vuodelle 1994 ei juurikaan eroa tutkimusaineistosta saadusta vanhempien tapaamista koskevasta tuloksesta. Hiukan enemmän se eroaa tutkimusaineistosta saadusta tuloksesta lasten, sisarusten, naapureiden ja ystävien tapaamisissa, mutta näissäkin tapauksissa se on selvästi lähempänä vuoden 1994 tulosta kuin vuoden 1986 tulosta. Työtovereiden tapaamisessa estimaatti sijoittuu vuosien 1986 ja 1994 tulosten keskiväliin ja luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo sijoittuu jopa hiukan vuoden 1986 osuuden alapuolelle.

Luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaoloa koskevasta tiedosta on kuitenkin todettava se, että vuonna 1994 sitä koskevaa kysymystä ei esitetty lainkaan niille, jotka eivät olleet ilmoittaneet ainoatakaan ”oikein läheistä” ystävää. Mahdollisesti on sellaisiakin luottamuksellisia keskustelusuhteita, joissa toisena osapuolena on haastateltavan muuksi kuin ystäväksi kategorisoima henkilö. Tällaiset mahdolliset tapaukset jäivät haastatelluaineiston ulkopuolelle. Tässä esityksessä ”oikein läheisiä” ystäviä vailla olevat, joilta luottamuksellista keskustelusuhdetta koskeva tieto puuttuu, on sijoitettu niiden joukkoon, joilla ei ole luot-

tamuksellista keskustelusuhdetta. Näitä ystävättömiä on vuoden 1994 tutkimusaineistosta 7 prosenttia. (Ilman heitä luottamuksellinen keskustelusuhde olisi 86 prosentilla väestöstä.)

Äärimmäisen vinouden estimaattiin sisältyvä yhdenmukaisuuden oletus (ks. yllä) on tietenkin epärealistinen, mutta muutaakaan vaihtoehtoa ei ollut tarjolla. Nähdäkseni yllä oleva tarkastelu selventää aineistonkeruuraaportissa tähdennehtyn eri väestöryhmien erilaisen vastaamisosuuden merkitystä tutkimuskohteelle. Koko väestöä koskevien tulosten kannalta erilaiset vastaamisosuudet eivät juurikaan muodosta ongelmaa.

Entä miten vastaamisosuuksien vaihtelu vaikuttaa aineiston laatuun eri väestöryhmissä? Kun ikäjakaumat tulostettiin erikseen alhaisen vastaamisosuuden luokassa ja sen komplementtiluokassa, kävi ilmi, että perusasteen koulutuksen saaneiden mukanaolo alhaisen vastaamisosuuden luokassa tuotti tämän luokan yliedustuksen jo 55-vuotiaisiin ja sitä vanhempiin (ja vastaavan aliedustuksen alle 45-vuotiaiden keskuuteen). Niinpä on väestöryhmittäisissä tarkasteluissa otettava huomioon, että aineiston laatu on parempi nuorehkon ja huonompi ikääntyneen väestön osalta.

Haastattelutavan muutoksen vaikutus tutkimuskohteen kannalta?

Vuoden 1986 elinolututkimus tehtiin perinteisenä käyntihaastatteluna, jossa haastattelijalla oli käytössään paperilomake, vuoden 1994 tutkimus taas tehtiin tietokoneavusteisena. Jotta haastattelutavan muutoksen mahdolliset vaikutukset vastaamiseen saataisiin selville, tehtiin vuonna 1993 menetelmävertailu, jonka tietosisältö oli suunnilleen sama kuin seuraavana vuonna tehdyn elinolututkimuksen sisältö. Tutkimus tehtiin 25–54-vuotiaalle väestölle.

Menetelmävertailusta saatiin tuloksia, joiden mukaan vähän koulutetut antavat arkaluontoisiksi tiedettyihin hyvinvointikysymyksiin (lapsuuskodin vaikeudet, ystävien määrä, avun saaminen, yksinäisyyden ja stressin kokeminen, tyytyväisyys elämään) myönteisempiä vastauksia tietokoneavusteisessa kuin paperilomakkeelle tehtävässä haastattelussa. Tulosta tulkittiin siten, että tietokoneen tulo haastattelun kolmanneksi jäseneksi tuottaa haastattelutilanteeseen etäisyyttä, hierarkiaa ja virallisuutta, joihin sosiaalisesti epävarmassa asemassa olevat väestö-

ryhmät reagoivat sosiaalisen hyväksyttävyyden periaatteen mukaan. (Ahola 1995, 253-256)

Aineistonkeruureportissa (Ahola ym. 1995) käydään läpi tämän tutkimuksen aihepiirin tuloksia menetelmävertailussa ja (osin) verrataan niitä vuoden 1994 elinolututkimuksen vastaaviin tuloksiin 25–54-vuotiaiden osalta. Seuraavaksi keskitytään raportin tuloksiin vanhempien, lasten, sisarusten, naapureiden ja ystävien tapaamisen sekä luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolon osalta. Työtoverien tapaamista ei raportissa tarkastella.

Menetelmävertailussa *vanhempien* tapaamista koskevat tulokset poikkesivat ”arkaluontoisista” asioista saaduista tuloksista (näistä ks. Ahola 1995, yllä). Koko aineiston tasolla vanhempien tapaamisessa ei esiintynyt tilastollisesti merkitsevää eroa sen mukaan, oliko haastattelu tehty tietokoneavusteisesti (CAPI) vai paperilomakkeelle (PAPI), ja vuoden 1994 elinolututkimuksen tulos oli lähempänä PAPI:lla saatuja tuloksia, vaikka elinolututkimus tehtiin tietokoneavusteisesti. Sen sijaan korkeammin koulutetut raportoivat merkitsevästi vähemmän vanhempien tapaamisista tietokoneavusteisessa haastattelussa kuin paperilomakkeelle tehdyssä haastattelussa. Vähemmän koulutusta saaneiden vastauksissa taas ei ollut menetelmän mukaisia merkitseviä eroja. (Ahola ym. 1995, 63-64.)

Lasten tapaamisessa vuoden 1994 elinolututkimuksen tulos sen sijaan oli lähempänä CAPI:lla kuin PAPI:lla saatua tulosta, mutta siinäkin menetelmän mukainen ero ei ollut naisilla merkitsevä. Miesten keskuuteen merkitsevä ero sen sijaan syntyi: miehet tapasivat lapsiaan selvästi useammin CAPI:lla kuin PAPI:lla saatujen tulosten mukaan. Raportissa tulkitaan tämä ero asian arkaluontoisuuden ilmentymäksi miesten keskuudessa. Tosin aineistoista tehdään niiden pienuutta koskeva varaus: vertailtavien otosten koko oli vain noin 50 henkilöä. (Mts. 63) On kuitenkin huomattava myös se, että tarkastelussa mukana olevien isien yläikäraja on 54 vuotta. Tällöin on selvää, että ”viikonloppuisien” osuus on paljon suurempi kuin koko elinolututkimuksessa, jossa kaikella todennäköisyydellä valtaosa niistä isistä, jotka asuvat eri kotitaloudessa lastensa kanssa, ovat päätyneet tähän tilanteeseen perinteiseen tapaan lapsen aikuistumisen myötä. Vertailun ulkopuolelle jää siis suuri osa isistä.

Sisarusten tapaamista koskeva tieto näyttää yllättävänkin vakaalta. Tulos on aivan sama tarkasteltiinpa CAPI:lla tai PAPI:lla saatuja tuloksia tai elinolututkimuksen tuloksia (mts. 63).

Naapureiden tapaamisessa ei ole mitään eroja CAPI:lla ja PAPI:lla saatujen tulosten välillä. Sen sijaan elinolututkimuksen mukaan heitä tavataan selvästi harvemmin. Raportissa tulkitaan tätä eroa vuodenaikojen erona: Menetelmävertailun haastattelut tehtiin syksyllä, elinolututkimuksen haastattelut taas talvella. Naapureita tavataan ehkä talvella harvemmin kuin syksyllä. (Mts. 63-64.)

Ystäviä sen sijaan tavataan merkitsevästi useammin CAPI-tulosten kuin PAPI-tulosten mukaan ja elinolututkimuksen tulos on lähempänä CAPI-tulosta kuin PAPI-tulosta. Tämä tulos syntyy miesten vastausten vaikutuksesta, joilla esiintyy merkitsevä ero CAPI- ja PAPI-vastausten välillä.⁷² Kun ystävien tapaamista tarkasteltiin koulutuksen mukaan CAPI- ja PAPI-vastausten erot olivat yllättäviä: Korkeamman koulutuksen saaneiden keskuudessa haastattelutavan mukainen ero oli samansuuntainen kuin koko otosten välillä, mutta ei tilastollisesti merkitsevä. Vähiten koulutusta saaneet sen sijaan ilmoittivat tapaavansa harvemmin ystäviään CAPI:ssa kuin PAPI:ssa. (Mts. 63-64.) Jos oletetaan, että ystävien tapaamista koskeva tieto on arkaluontoinen, tämä tulos on päinvastainen sille oletukselle, että juuri vähän koulutetut reagoivat tietokoneavusteisen haastattelun ”virallisuuteen” antamalla yleisesti hyväksytyjä vastauksia.

Problematisoiko haastattelutapojen ero vuosien 1986 ja 1994 elinolututkimuksissa ystävien tapaamista koskevan tiedon vertailtavuuden näissä aineistossa? Sitä vastaan puhuu se, miten yleensä arkaluontoisena pidettyyn ystävien määrää koskevaan kysymykseen on vastattu vuoden 1994 elinolututkimuksessa. Menetelmävertailussa saatiin tulos, jonka mukaan ystävien määrä vaihtelee merkitsevästi haastattelutavan mukaan: CAPI:ssa ilmoitetaan keskimäärin enemmän ystäviä kuin PAPI:ssa. Elinolututkimuksen tulos oli kuitenkin lähempänä PAPI-tulosta kuin CAPI-tulosta sekä miesten että naisten vastausten perusteella. Tätä tulosta (ja muita samantapaisia tuloksia) tulkitaan raportissa haastattelijoiden tottumisena tietokoneen käyttöön siirryttäessä menetelmävertailun haastatteluista vuoden 1994 elinolututkimuksen haastatteluihin. (Mts. 61-62.)

Luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolossa ei esiintynyt eroja eri menetelmillä saaduissa tuloksissa (mts. 63).

72 CAPI-haastatteluissa 76 prosenttia miehistä ilmoitti tapaavansa ystäviään vähintään joka viikko, kun taas vastaava osuus oli PAPI-haastatteluissa vain 63 prosenttia (Ahola ym. 1995, 63)

Yllä olevan perusteella haastattelutavan muutos ei siis problematisoi tietojen vertailtavuutta vuosien 1986 ja 1994 elinolutkimuksissa tämän tutkielman kohteen kannalta kuin korkeintaan kahdessa asiassa. Toinen oli lasten tapaamista koskeva tieto miehillä. Siitä todettiin yllä, että tarkastelussa oli mukana vain pieni osa niistä miehistä, joilla on toisessa kotitaloudessa eläviä lapsia ja jotka saattavat poiketa systemaattisesti suuresta enemmistöstä lasten tapaamisen arkaluontoisuuden suhteen.

Toinen heikko kohta näytti olevan ystävien tapaamista koskeva tieto niinkään miehillä. Muut seikat (vähän koulutettujen vastaaminen ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen, ystävien määrää koskevaan kysymykseen vastaaminen) puhuivat kuitenkin sitä vastaan, että vastaamisessa vuoden 1994 elinolutkimuksen ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen olisi haastattelutavan muutoksen vaikutusta ”sosiaalisen hyväksyttävyyden” tavoitteluna.

Rinnakkaisen estimaatin laatiminen ystävien tapaamista koskevalle tiedolle vuonna 1986

Ystävien tapaamista koskevissa tarkasteluissa käytetään vuoden 1986 elinolutkimuksesta saatujen vastausten rinnalla toistakin estimaattia. Osittain sen tarkoituksena on poistaa jäljelle jäänyt (lievä) epävarmuus, joka johtuu haastattelutavan muutoksesta siirryttäessä vuoden 1986 elinolutkimuksesta vuoden 1994 tutkimukseen.

Rinnakkaisen estimaatin muodostamiselle on kuitenkin toinenkin syy: Vuoden 1986 lomakkeessa ystävien tapaamista kysyttiin oikein läheisten ystävien lukumäärän jälkeen niin, että viitattiin edelliseen vastaukseen.⁷³ Tällä tavoin menetellen valtaosalla niistä, jotka ilmoittivat, ettei heillä ole lainkaan läheisiä ystäviä, ystävien tapaamista koskeva tieto puuttui. Myös osa ”ei osaa sanoa” -vastauksen tai sanallisen arvion esittäneistä jätti vastaamatta ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen. (Vuonna 1986 oli mahdollista esittää myös sanallinen arvio ystävien määrästä.) Vuonna 1994 ystävien tapaamista koskeva kysymys taas esitettiin ennen oikein läheisten ystävien määrää koskevaa kysymystä, eikä ystävyydelle asetettu tässä yhteydessä mitään lisämääreitä.

73 'Kuinka usein tapaat näitä (äskeisessä kysymyksessä mainittuja) ystäviäsi ja olet heidän kanssaan?'

Ennen kuin selostan rinnakkaisen estimaatin muodostamista, on syytä tarkastella vuoden 1986 elinolututkimukseen sisältyvien muiden ystävyyttä koskevien tietojen avulla sitä, liittyykö vastaamattomuus ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen myös kaukaisempien kuin ”oikein läheisten” ystävien puuttumiseen. Taulukossa B esiintyy yhdistetty muuttuja, jonka koostumusta selvitän seuraavaksi.

Osa yhdistetyn muuttujan tiedoista on saatu erilaista apua ja tukea koskevista kysymyksistä, joita oli kaiken kaikkiaan 16. Ei-sukulaisia koskevat vaihtoehdot olivat näissä kysymyksissä naapurit, työ- tai opiskelutoverit ja muut ystävät. (Naapurit-vaihtoehto ei ollut mukana kysymyksessä, joka koski tuen saamista jonkin henkilökohtaisen asian huolestuttaessa.) Vaihtoehdoista nähdään, että ”muut ystävät” ovat näissä kysymyksissä eräänlainen kaatoluokka, johon voi sisältyä myös pikemminkin tuttavan kategoriaan kuuluvia tai muita, joita ei pystytä sijoittamaan suku-

Taulukko B. Ystäviä koskevat vastaukset yhdistetyn muuttujan valossa ystävien lukumäärää ja ystävien tapaamista koskevan vastauksen mukaan					
Ystäviä koskevien vastausten yhdistetty muuttuja	Vastaaminen ystävien määrää ja tapaamista koskevaan kysymykseen				
	Läheisiä ystäviä vähintään yksi	EOS tai sanallinen arvio Ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen	Ei läheisiä ystäviä	Kaikki	
		vastattu	ei vastattu		
	%	%	%	%	%
Ei ystäviä harrastuksissa, 'muualla' eikä apuverkostossa ¹	6,0	10,0	16,7	32,5	8,6
Ystäviä vain apuverkostossa ¹	13,3	17,6	19,7	20,7	14,2
1-3 ystävää harrastuksissa tai muualla	42,7	15,4	21,1	25,6	39,8
'Useampia' ystäviä harrastuksissa tai muualla ²	38,1	57,1	42,5	21,2	37,3
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	9 184	264	392	861	10 701
Tieto puuttuu N 36					

¹ Sisältää vaihtoehdot:
 - ei ystäviä harrastuksissa eikä ”muualla”
 - EOS sekä harrastusten että ”muun” vaihtoehdon kohdalla
 - harrastuksissa ei ystäviä ja ”muualla” EOS tai puuttuva tieto tai päinvastoin

² Sisältää vaihtoehdot:
 - useampia' ystäviä harrastuksissa ja 'muualla'
 - toisessa 'useampia' ystäviä, toisessa ei ystäviä tai EOS

laisiin, naapureihin tai työ- tai opiskelutovereihin. Eri apukysymyksiin saaduista vastauksista muodostettiin yhdistetty muuttuja, jossa ystävien kuulumiseen apuverkostoon riitti se, että vaihtoehto ”muut ystävät” oli valittu vähintään yhdessä vastauksessa.

Toinen osa yhdistetyn muuttujan tiedoista on saatu vastauksista kysymykseen: ”Kuinka paljon sinulla on eri elämämpiireissäsi hyviä ystäviä tai muuten myönteisessä mielessä hyvin tärkeitä ihmissuhteita?” Kysymys kysyttiin sukuyhteisön, opiskelu- tai työyhteisön, naapuriston ja harrastusten osalta sekä lisäksi ’muualla’ olevien osalta. Vaihtoehdot olivat: ei lainkaan, yksi, 2–3 ja useampia. Kaksi viimeistä elämäpiiriä otettiin mukaan yhdistettyyn muuttujaan. Haastattelussa hyviä ystäviä tai muuten tärkeitä ihmissuhteita eri elämämpiireissä kysyttiin heti apukysymysten jälkeen.

Yhdistetty muuttuja muodostettiin siten, että yhden luokan muodostivat ne, joilla ei esiintynyt ystäviä sen enempää apuverkostossa kuin harrastuksissa tai ”muuallakaan”. Toisen luokan muodostivat ne, joilla esiintyi vain apukysymysten ”muiden ystävien” kategoria, eikä lainkaan ystäviä tai muuten tärkeitä ihmisiä harrastuksissa tai ”muualla”. Yhdistetyn muuttujan kaksi muuta luokkaa eroavat toisistaan siinä, oliko harrastuksissa tai ”muualla” olevien ystävien lukumäärä ilmoitettu vai ei. (Lomakkeen vaihtoehdot lukumäärän ilmoittamiseen olivat yksi tai 2–3 ystävää.)

Taulukosta nähdään ensinnäkin, että ystävien lukumäärän ilmoittamisen välttely niillä, jotka ovat antaneet ”oikein läheisten” ystävien lukumäärää koskevaan kysymykseen ei osaa sanoa -vastauksen tai sanallisen arvion, kertautuu myös yhdistetyssä muuttujassa: EOS-vastauksen tai sanallisen arvion esittäneistä suurempi osa kuin ystävien määrän ilmoittaneista sijoittuu niihin, joilla on ”useampia” ystäviä harrastuksissa tai muualla. Tässä lukumäärän ilmoittamisen systemaattisessa välttelyssä voi olla mukana vaikuttamassa asian arkaluontoisuus, joka johtuu ystävyysuhteiden hauraudesta.

Muissa suhteissa taulukon sanoma on selvä. Niillä, jotka eivät ilmoittaneet ”oikein läheisten” ystävien lukumäärää ja niillä, jotka eivät vastanneet ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen ystävyysuhteet ovat hauraampia kuin muilla: Niiden osuus, joilla ei ollut ystäviä apuverkostossa eikä harrastuksissa tai ”muualla” kasvaa systemaattisesti edettäessä vähintään yhden ”oikein läheisen” ystävän ilmoittaneista niihin, jotka ilmoittivat, ettei heillä ole lainkaan ”oikein läheisiä” ystäviä. Samaa koskee niiden osuutta, joilla ystäviä esiintyy vain apukysymysten ”kaatoluokas-

sa”. Se miten ”oikein läheisiä” ystäviä koskeviin kysymyksiin vastattiin, näyttää siis heijastavan laajemminkin ystäväpiirin vahvuuden vaihtelua.

Vuosien 1986 ja 1994 elinolututkimusten ystävien tapaamista koskevien tulosten vertailtavuuden varmistamiseksi vuoden 1986 tulosten rinnalla käytettävä estimaatti muodostettiin niin, ettei siinä kaiki ole ystävien tapaamisen aliarviointia (vaan pikemminkin sen yliarviointia). Rinnakkainen estimaatti ystävien tapaamiselle vuonna 1986 muodostettiin seuraavasti niiden osalta, joilta puuttuu ystävien tapaamista koskeva tieto:

- Ne joilla oli ”ystäviä tai muuten myönteisessä mielessä hyvin tärkeitä ihmisiä” harrastusten piirissä tai ”muualla” sijoitettiin ystäviään lähes päivittäin tapaaviin.
- Ne joilla oli ystäviä vain apukysymysten ”muut ystävät” perusteella, sijoitettiin ystäviään harvemmin tapaaviin.
- Ne joilla ei ollut ystäviä harrastuksissa, ”muualla” eikä apuverkostossa sijoitettiin niinkään ystäviään harvemmin tapaaviin.

Tätä rinnakkaista estimaattia käytetään ystävien tapaamista koskevissa tarkasteluissa vuoden 1986 tietojen yhteydessä.

2 Tutkimuskohteen rajausta

Robert M. Milardon mukaan sosiaalisia verkostoja voidaan tutkia kolmesta näkökulmasta:

- läheisten kumppanusten (close associates) verkostona, jossa huomio kiinnitetään sen ihmisjoukon kartoittamiseen, jonka haastateltava kokee itselleen tärkeäksi tai läheiseksi
- vaihtoverkostona, jossa huomio kohdistuu sen verkoston osan tutkimiseen, jonka kesken ”palkitsevan vaihdon” todennäköisyys on suuri
- vuorovaikutusverkostona (interactive network), jossa sosiaaliseen verkostoon kuuluvat rajataan sen mukaan, ollaanko heidän kanssaan jatkuvasti tekemisissä (Milardo 1988, 22-34.)

Tätä jäsenystä voidaan käyttää myös vuosien 1986 ja 1994 elinolotutkimusten yhteisen tietosisällön hahmottamiseen sosi-aalisten suhteiden osalta. Tärkeiden ihmisten olemassaolosta (vrt. läheisten kumppanusten verkostot) on molemmilta ajan-kohdilta olemassa vain ”oikein läheisten” ystävien lukumäärää koskeva tieto, jota edellä on jo käsitelty. Tämä tieto rajataan tutkielman ulkopuolelle. Perustelen sen jättämistä ulkopuolelle seuraavaksi.

Ensiksikin ystävien määrää koskevilla vastauksilla on taipumus kasaantua ”pyöreisiin lukuihin”. Siinä voi olla mukana jo aiemmin tässä esityksessä mainitun arkaluontoisuuden vaikutusta. Kaiketi siinä on mukana ainakin kysymyksen näennäis-tarkkuuden vaikutusta. Kun ”oikein läheisten” ystävien määrää kysytään suoraan, niin kuin molemmissa elinolotutkimuksissa kysyttiin, vastaamisessa voidaan ainakin periaatteessa erottaa kolme vaihetta: Ensiksi vastaaja joutuu tekemään eron ystävien ja ei-ystävien välillä. Toiseksi on erotettava oikein läheiset ystä-vät muista ystävistä ja lopuksi ilmoitettava tarkka lukumäärä.

Ystävien määrää koskeva tieto on nähdäkseni jo yllä esitetyis-tä syistä melko heikkolaatuinen. Lisäksi kun olen eri yhteyksissä tutkinut sen vaihteluita – keskiarvon avulla, jossa kaikkein suu-rimmille luvuille on asetettu katto – vaihtelusta on vaikea löytää mitään muuta johdonmukaisuutta kuin se, että miehet ilmoitta-vat usein suurempia ystävien määriä kuin naiset.

Ystävien tarkan lukumäärän korvaaminen tiedolla vähintään yhden ”oikein läheisen” ystävän olemassaolosta ei sekään ole toi-miva ratkaisu. Tällaisen ystävän olemassaolo on nykyisin kovin yleistä: vuoden 1994 elinolotutkimuksessa yhdeksän kymmenes-tä ilmoitti ainakin yhden tällaisen ystävän.

Entä vaihtoverkostojen näkökulma tässä tutkielmassa? Apu-suhteita koskevat kysymykset olivat jonkin verran erilaisia vuosi-na 1986 ja 1994.

- Vuoden 1986 lomakkeella oli kaiken kaikkiaan 16 koko väes-tölle tarkoitettua kysymystä, joiden perusteella kukin kate-goria (vanhemmat, lapset, muut sukulaiset, ystävät, naapu-rit ja työtoverit) saattoivat päätyä apuverkostoon. Vuonna 1994 vastaava määrä oli 18 kysymystä. Vuonna 1986 kysyt-tiin ensisijaista kategoriala, vuonna 1994 taas saatettiin il-moittaa niin monta kategoriala, kuin oli tarpeen. Apuverkos-toon päätymiselle oli siis vuonna 1994 enemmän mahdolli-suuksia kuin vuonna 1986.

- Vuonna 1986 keskityttiin avun saamisen ja sen mahdollisuuksien selvittämiseen, kun taas vuoden 1994 lomakkeeseen sisältyy myös avun antamista koskevia kysymyksiä.
- Vuonna 1986 ilmoitettiin asianomainen kategoria kunkin avun lajin kohdalla, vuonna 1994 taas kysyttiin käytännöllisen avun osalta ensin erilaisten apusuhteiden olemassaolo ja vasta sen jälkeen, keiden kesken käytännöllistä apua on esiintynyt tai on mahdollista esiintyä.

Millaisiksi tulokset muodostuivat? Sisarusten kuulumisesta apuverkostoon ei ole vertailukelpoista tietoa vuosilta 1986 ja 1994. Niinpä sisarukset eivät esiinny apuverkostoon kuulumista koskevassa taulukossa.

Taulukko C. Niiden osuus, joilla asianomainen kategoria esiintyy apuverkostossa vuosina 1986 ja 1994, %		
Apuverkostossa esiintyvä kategoria	Vuosi	
	1986	1994
	%	%
Vanhemmat	81	89
Lapset	88	90
Naapurit	71	61
Työtoverit	65	63
Ystävät	84	79

Taulukosta nähdään, että

- vanhemmat esiintyivät huomattavasti useammin vuonna 1994 kuin vuonna 1986
- lasten ja työtovereiden esiintyminen pysyi lähes ennallaan
- varsinkin naapureiden, mutta myös ystävien esiintyminen apuverkostossa väheni selvästi vuodesta 1986 vuoteen 1994.

Se että vanhemmat esiintyivät vuonna 1994 huomattavasti useammin lastensa apuverkostossa kuin vuonna 1986, johtunee antamista koskevien kysymysten sisällyttämisestä lomakkeelle. Huonokuntoisten tai sairaiden vanhempien auttaminen esiintyi vuonna 1986 vain vanhempien vastauksissa. Muilta osin vuosien 1986 ja 1994 erot ovat vaikeasti tulkittavissa.

Olisiko siihen, että naapureiden ja ystävien esiintyminen apuverkostossa harvinaistui, vaikuttamassa apuverkoston kuuluvien henkilöiden erilainen kysyminen vuosina 1986 ja 1994? Vuonna 1994 apuverkoston kuuluvien henkilöiden kysyminen siirtyi käytännöllisen avun osalta myöhemmäksi kuin vuonna 1986. Vuonna 1994 vastauskortit, joilta apuverkoston kuuluvat valittiin, annettiin vasta kaikkien käytännöllisen avun lajien saamisen ja antamisen kysymisen jälkeen. Vastauskortilla erilaiset sukulaiset esiintyivät ennen ei-sukulaisia. Tulkinnaiksi tarjoutuu tällöin se, että vastaajien huomiolla oli taipumus kiinnittyä luettelon alkupäähän sen loppupään kustannuksella siinä määrin, että ystävien esiintyminen apuverkostossa lähenei työtovereiden apuverkostossa esiintymisen ennestäänkin verrattain alhaista tasoa, ja naapureiden esiintyminen apuverkostossa jäi jopa vähän tämän alhaisen tason alle.

Kaiken kaikkiaan apusuhteita koskevien tulosten vertailu on kuitenkin niin epävarmaa, että jatkotarkasteluista se on jätetty pois. Poikkeuksen muodostaa työtoveruuden tarkastelu, jossa käytetään osittain myös apuverkoston kuulumista koskevaa tietoa. Työtoveruuden tarkastelun lisäksi vaihtoverkoston näkökulmaa edustaa tässä tutkielmassa luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo. Tässä tutkielmassa lähestytään tutkimuskohdetta, sosiaalisia suhteita, pitkälti vuorovaikutusverkoston (Milardo) näkökulmasta.

3 Sosioekonomista asemaa koskevan tiedon muodostaminen

Vuoden 1994 elinolotutkimuksen sosioekonomisen aseman luokitus on kymmenluokkainen sisältäen maatalousyrittäjät, muut yrittäjät, ylemmät toimihenkilöt, alemmat toimihenkilöt, työntekijät, eläkeläiset ja pitkäaikaissairaat, työttömät, opiskelijat ja koululaiset, omaa kotitaloutta hoitavat sekä varusmiehet. Vuoden 1986 vastaava luokitus on vieläkin moniluokkaisempi, mutta muokattavissa samanlaiseksi vuoden 1994 luokituksen kanssa.

Kuten aikaisemmin on käynyt ilmi opiskelijat, koululaiset ja varusmiehet ovat poissa tutkimusaineistoista. Tosin joissakin yhteyksissä esitetään myös opiskelijoita ja koululaisia koskevia erillisiä tuloksia.

Vuoden 1994 sosioekonomisen luokituksen ryhmistä maatalousyrittäjien, muiden yrittäjien ja kotia hoitavien ryhmät ovat lukumääräisesti niin pieniä, ettei niitä juurikaan voi jakaa pienempiin ryhmiin. Toisaalta sosioekonomiset ryhmät eivät ole homogeenisia koulutustason suhteen.

Koska mukaan haluttiin koulutusta koskeva tieto, sosioekonomisen aseman luokitusta supistettiin:

- Ylemmät ja alemmat toimihenkilöt yhdistettiin yhdeksi työllisten toimihenkilöiden ryhmäksi.
- Työntekijät, maatalousyrittäjät ja muut yrittäjät yhdistettiin yhdeksi muiden työllisten ryhmäksi.
- Eläkeläiset säilytettiin omana ryhmänään.
- Työttömät ja kotia hoitavat yhdistettiin yhdeksi muiden ei-työllisten kuin eläkeläisten ryhmäksi. Tähän ryhmään kuuluvista miehistä lähes kaikki ovat työttömiä, kun taas naisista oli vuonna 1994 64 prosenttia työttömiä ja 36 prosenttia kotia hoitavia.

Koska toimihenkilöissä on varsin vähän vain perusasteen koulutukseen saaneita, toimihenkilöiden osalta perusasteen koulutuksen saaneet yhdistettiin keskiasteen koulutuksen saaneisiin ja korkean asteen koulutuksen saaneet esiintyvät omana ryhmänään. Muiden työllisten ja ei-työllisten keskuudessa taas on verraten vähän korkean asteen koulutuksen saaneita, joten heidät yhdistettiin keskiasteen koulutuksen saaneisiin ja vain perusasteen koulutuksen saaneet esiintyvät omana ryhmänään. Tätä sosioekonomisen aseman luokittelua käytetään useimmissa tarkasteluissa, tosin joskus luokkia yhdistellen.

Lasten tapaamisen tarkastelussa poiketaan yleisestä käytännöstä, koska eläkeläisten entisestä ammatista ei ole tietoa vuoden 1986 elinolosuhteiden tutkimuksessa. Tässä yhteydessä käytetään vain kaksiluokkaista koulutustasotietoa: perusasteen koulutus ja vähintään keskiasteen koulutus.

4. Liitetaulukot: Havaintojen määrät taulukoissa 1–23

Liitetaulukko 1. Muualla asuvien vanhempien tapaaminen 1986 ja 1994 kohortin mukaan

Kohortti, syntymävuodet	Vuosi	
	1986	1994
1919–26	109	.
1927–34	402	112
1935–42	784	354
1943–50	1 492	903
1951–58	1 647	1 139
1959–66	993	1 124
1967–74	.	556
Kaikki	5 491	4 222

Taulukosta ovat poissa – lukuun ottamatta summarivin tuloksia – vuodelta 1986 ennen vuotta 1919 syntyneet (N 14) vuoden 1966 jälkeen syntyneet (N 50) ja vuodelta 1994 ennen vuotta 1927 syntyneet (N 7) ja vuoden 1974 jälkeen syntyneet (N 27).

Liitetaulukko 2. Vanhempien tapaaminen alle 25-vuotiaiden ja sitä vanhempien keskuudessa sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994

Ikäluokka ja sukupuoli	Vuosi	
	1986	1994
Alle 25 -vuotiaat		
Naiset	364	203
Miehet	161	171
25+ -vuotiaat		
Naiset	2 621	1 999
Miehet	2 345	1 849
Kaikki		
Naiset	2 985	2 202
Miehet	2 506	2 020
Kaikki	5 491	4 222

Liitetaulukko 3. Lasten tapaaminen siviilisäädyn ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994

Siviilisäätty ja sukupuoli	Vuosi	
	1986	1994
Avoliitossa		
Naiset	1 337	944
Miehet	1 355	1 076
Lesket		
Naiset	720	500
Miehet	104	84
Eronneet, avoliitossa ja naimattomat		
Naiset	318	384
Miehet	321	336
Kaikki		
Naiset	2 375	1 828
Miehet	1 780	1 496
Kaikki	4 155	3 324

Liitetaulukko 4. Lasten tapaaminen huonokuntoisten keskuudessa eri etäisyyksillä asuttaessa vuosina 1986 ja 1994

Etäisyys lapsiin	Vuosi	
	1986	1994
Alle 5 km	283	197
5–19 km	125	86
20+ km	266	149
Kaikki	674	432

Liitetaulukko 5. Muualla asuvien sisarusten tapaaminen vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan

Kohortti, syntymävuodet	Vuosi	
	1986	1994
1903–10	355	.
1911–18	712	316
1919–26	1 002	535
1927–34	1 209	761
1935–42	1 255	833
1943–50	1 744	1 231
1951–58	1 789	1 211
1959–66	1 223	1 104
1967–74	141	578
Kaikki	9 485	6 687

Taulukosta ovat poissa – lukuun ottamatta summarivin tuloksia – vuodelta 1986 ennen vuotta 1903 syntyneet (N 55) ja vuodelta 1994 ennen vuotta 1911 syntyneet (N 87) ja vuoden 1974 jälkeen syntyneet (N 31).

Liitetaulukko 6. Sisarusten tapaaminen eri etäisyyksillä asuttaessa vuosina 1986 ja 1994

Etäisyys lähimpänä asuvaan sisarukseen	Vuosi	
	1986	1994
Alle 5 km	2 845	1 979
5–19 km	2 144	1 461
20–99km	2 150	1 519
100+ km	2 326	1 710

Taulukosta ovat poissa vuodelta 1986 20 vastaajaa ja vuodelta 1994 18 vastaajaa, joilla on EOS-vastaus tai puuttuva tieto etäisyydessä lähimpään sisarukseen.

Liitetaulukko 7. Vanhempien tapaaminen sosioekonomisen ja sukupuolen mukaan vuonna 1994

Sosioekonominen asema	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	749	379
Korkean asteen koulutus	313	271
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	168	258
Vähintään keskiasteen koulutus	312	606
Ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	243	199
Vähintään keskiasteen koulutus	417	307

Liitetaulukko 8. Vanhempien tapaaminen miestoimihenkilöiden ja muiden miesten keskuudessa vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

Toimihenkilöisyys	Vuosi	
	1986 ¹	1994
Toimihenkilöt	946	650
Muut	1 554	1 370

¹ Sarakkeesta puuttuu kuusi vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto.

Liitetaulukko 9. Lasten tapaaminen sukupuolen ja koulutustason mukaan vuosina 1986 ja 1994

Sukupuoli ja koulutustaso	Vuosi	
	1986 ¹	1994
Naiset		
Perusasteen koulutus	1 833	1 214
Vähintään keskiasteen koulutus	540	614
Miehet		
Perusasteen koulutus	1 190	856
Vähintään keskiasteen koulutus	589	640

¹ Sarakkeesta puuttuu kolme vastaajaa, joilta puuttuu koulutusta koskeva tieto.

Liitetaulukko 10. Sisarusten tapaaminen sosioekonomisen ja sukupuolen mukaan vuonna 1994

Sosioekonominen asema	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	854	438
Korkean asteen koulutus	339	299
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	273	436
Vähintään keskiasteen koulutus	370	694
Eläkeläiset		
Perusasteen koulutus	769	592
Vähintään keskiasteen koulutus	252	233
Muut ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	247	205
Vähintään keskiasteen koulutus	387	299

Liitetaulukko 11. Sisarusten tapaaminen korkean asteen koulutuksen saaneiden toimihenkilöiden ja muiden kuin eläkeläisten keskuudessa sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994

Sukupuoli ja koulutustaso	Vuosi	
	1986	1994
Naiset		
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	345	339
Muut	3 344	2 131
Miehet		
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	379	299
Muut	3 033	2 072

Taulukosta puuttuvat vuodelta 1986 eläkeläisten (N 2 364) lisäksi 20 vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto ja vuodelta 1994 eläkeläiset (N 1 846).

Liitetaulukko 12. Naapureiden tapaaminen asuin ympäristön ja lapsiperheisyyden mukaan vuosina 1986 ja 1994, naapureitaan lähes päivittäin tapaavat, %

Asuin ympäristö ja lapsiperheisyys	Vuosi	
	1986 ¹	1994
Kaupunkien kerrostalot	3 461	2 284
Kaupunkien pientalot	2 438	2 090
Maaseutumaiset ja taajaan asutut kunnat	4 770	3 272
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	7 280	5 268
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	3 457	2 378
Kaikki	10 737	7 646

¹ Sarakkeesta puuttuu asuin ympäristön osalta vuodelta 1986 68 vastaajaa, joilta puuttuu talotyyppiä koskeva tieto.

Liitetaulukko 13. Naapureiden tapaaminen asuin ympäristön, lapsiperheisyyden ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994

Asuin ympäristö ja lapsiperheisyys	Naiset		Miehet	
	1986	1994	1986	1994
Kaupunkien kerrostalot				
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	516	288	406	224
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	1 499	1 008	1 039	764
Kaupunkien pientalot				
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	513	434	430	392
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	780	605	715	659
Maaseutumaiset ja taajaan asutut kunnat				
Alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	810	550	763	490
Ei alle 15-vuotiaita lapsia perheessä	1 618	1 120	1 579	1 112
Kaikki	5 737	4 005	4 932	3 641

Taulukosta ovat poissa vuodelta 1986 68 vastaajaa, joilta puuttuu talotyyppiä koskeva tieto.

Liitetaulukko 14. Työtovereiden tapaaminen vapaa-aikana vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan

Kohortti, syntymävuodet	Vuosi	
	1986	1994
1919–26	137	.
1927–34	640	.
1935–42	1 023	485
1943–50	1 544	948
1951–58	1 516	955
1959–66	1 170	824
1967–74	156	395
Kaikki	6 197	3 724

Taulukosta ovat poissa – lukuun ottamatta summarivin tuloksia – vuodelta 1986 ennen vuotta 1919 syntyneet (N 11) ja vuodelta 1994 ennen vuotta 1935 syntyneet (N 92) ja vuoden 1974 jälkeen syntyneet (N 25).

Liitetaulukko 15. Työtoveruussuhteissaan "passiiviset" sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994

Sosioekonominen asema ja sukupuoli	Vuosi	
	1986	1994
TYÖLLISET TOIMIHENKILÖT		
Korkean asteen koulutus		
Naiset	373	368
Miehet	412	335
Enintään keskiasteen koulutus		
Naiset	1 582	939
Miehet	809	499
MUUT TYÖLLISET		
Vähintään keskiasteen koulutus		
Naiset	496	310
Miehet	996	644
Perusasteen koulutus		
Naiset	584	237
Miehet	924	376
KAIKKI		
Naiset	3 046	1 863
Miehet	3 151	1 861
Kaikki	6 197	3 724

Taulukosta ovat poissa sosioekonomista asemaa koskevien tietojen kohdalta vuodelta 1986 14 vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto, ja 7 ei-työllistä vastaajaa sekä vuodelta 1994 16 ei-työllistä vastaajaa.

Liitetaulukko 16. Ystävien tapaaminen vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan

Kohortti, syntymävuodet	Vuosi		
	1986		1994
	1	2	
1903–10	358	469	145
1911–18	702	858	422
1919–26	956	1 143	659
1927–34	1 122	1 313	863
1935–42	1 225	1 367	918
1943–50	1 709	1 898	1 347
1951–58	1 726	1 883	1 312
1959–66	1 385	1 454	1 202
1967–74	219	225	719
Kaikki	9 469	10 716	7 646

Vuosi 1986: 1 "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet
2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla

Taulukosta ovat – summarivejä lukuun ottamatta – poissa vuodelta 1986 ennen vuotta 1903 syntyneet sarakkeesta 1 (N 67) ja sarakkeesta 2 (N 106) ja vuodelta 1994 ennen vuotta 1903 syntyneet (N 7) ja vuoden 1974 jälkeen syntyneet (N 52).

Taulukosta ovat vuodelta 1986 lisäksi poissa sarakkeesta 1 ne, jotka eivät vastanneet "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen (N 1268), ja sarakkeesta 2 ne, joilta ystävien tapaamista koskevan tiedon lisäksi puuttuivat vastaamattomien sijoittamista koskevat tiedot (N 21).

Liitetaulukko 17. Ystävien tapaaminen sukupuolen mukaan ennen vuotta 1959 syntyneiden, vuosina 1959–66 syntyneiden ja vuoden 1966 jälkeen syntyneiden keskuudessa vuosina 1986 ja 1994

Kohortti ja sukupuoli	Vuosi		
	1986		1994
	1	2	
Ennen vuotta 1959 syntyneet			
Naiset	4 390	4 901	3 000
Miehet	3 475	4 136	2 673
Vuosina 1959–66 syntyneet			
Naiset	726	747	612
Miehet	659	707	590
Vuoden 1966 jälkeen syntyneet			
Naiset	118	118	393
Miehet	101	107	378
Kaikki			
Naiset	5 234	5 765	4 005
Miehet	4 235	4 951	3 641
Kaikki	9 469	10 716	7 646

Vuosi 1986: 1 "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet
2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla

Taulukosta ovat vuodelta 1986 poissa sarakkeesta 1 ne, jotka eivät vastanneet "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen (N 1268), ja sarakkeesta 2 ne, joilta ystävien tapaamista koskevan tiedon lisäksi puuttuivat vastaamattomien sijoittamista koskevat tiedot (N 21).

Liitetaulukko 18. Ystävien tapaaminen 20–27-vuotiaiden lapsiperheiden vanhempien, lapsettomien, työllisten ja ei-työllisten keskuudessa vuosina 1986 ja 1994

Lapsiperheisyys, työllisyys ja sukupuoli	Vuosi	
	1986 ¹	1994
Ei lapsia		
Naiset	449	254
Miehet	498	288
Lapsia		
Naiset	277	115
Miehet	161	62
Työlliset		
Naiset	600	210
Miehet	593	204
Ei-työlliset		
Naiset	126	159
Miehet	61	146

¹ Sarakkeesta puuttuu työllisyyttä koskevan tiedon osalta 5 vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto.

Liitetaulukko 19. Ystävien tapaaminen sosioekonomisen aseman ja sukupuolen mukaan vuonna 1994

Sosioekonominen asema	Sukupuoli	
	Naiset	Miehet
Työlliset toimihenkilöt		
Enintään keskiasteen koulutus	958	503
Korkean asteen koulutus	369	336
Muut työlliset		
Perusasteen koulutus	299	471
Vähintään keskiasteen koulutus	406	770
Eläkeläiset		
Perusasteen koulutus	947	706
Vähintään keskiasteen koulutus	311	276
Muut ei-työlliset		
Perusasteen koulutus	271	217
Vähintään keskiasteen koulutus	444	362

Liitetaulukko 20. Ystävien tapaaminen miesten keskuudessa sosioekonomisen aseman mukaan vuosina 1986 ja 1994, vähintään viikoittain tapaavat, %

Sosioekonominen asema	1986		1994
	1	2	
Korkean asteen koulutuksen saaneet toimihenkilöt	380	419	336
Muut toimihenkilöt	722	816	503
Muut työlliset	2 052	2 355	1 241
Ei-työlliset (pl. eläkeläiset)	191	229	579

Vuosi 1986: 1 "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet
2 vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla

Taulukosta ovat poissa vuodelta 1986 vastanneiden jakaumista eläkeläisten lisäksi (N 881) 9 vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto, ja vastaamattomat sijoitettu -jakaumista eläkeläisten lisäksi (N 1 120) 11 vastaajaa, joilta puuttuu sosioekonomista asemaa koskeva tieto. Vuodelta 1994 poissa ovat eläkeläiset (N 982).

Liitetaulukko 21. Ystävien tapaaminen korkean asteen koulutuksen saaneiden miestoimihenkilöiden ja muiden työllisten miesten kuin toimihenkilöiden keskuudessa eräissä osaryhmissä vuosina 1986 ja 1994, lähes päivittäin tapaavat, %

	Korkean asteen koulutuksen saaneet miestoimihenkilöt	Muut työlliset miehet kuin toimihenkilöt
1986		
Ennen vuotta 1959 syntyneet	361 / 400	1 552 / 1 821
Ei alle 15-vuotiaita lapsia	168 / 185	1 265 / 1 449
Alle 15-vuotiaita lapsia	212 / 234	787 / 906
Avio- tai avoliitossa	335 / 371	1 410 / 1 636
Naimattomat ja eronneet	42 / 45	627 / 701
1994		
Vuosina 1959–66 syntyneet	90	237
Ennen vuotta 1959 syntyneet	232	836
Ei alle 15-vuotiaita lapsia	162	754
Alle 15-vuotiaita lapsia	174	487
Avio- tai avoliitossa	281	898
Naimattomat ja eronneet	54	338

Vuosi 1986: "oikein läheisten" ystävien tapaamista koskevaan kysymykseen vastanneet / vastaamattomat sijoitettu liitteen luvussa 1 esitetyllä tavalla.

Liitetaulukko 22. Luottamuksellinen keskustelusuhde olemassa vuosina 1986 ja 1994 kohortin mukaan, %

Kohortti, syntymävuodet	Vuosi	
	1986	1994
1903–10	469	145
1911–18	860	422
1919–26	1 145	659
1927–34	1 313	863
1935–42	1 367	918
1943–50	1 898	1 347
1951–58	1 883	1 312
1959–66	1 453	1 202
1967–74	226	719
Kaikki	10 720	7 646

Taulukosta ovat – summarivejä lukuun ottamatta – poissa vuodelta 1986 ennen vuotta 1903 syntyneet (N 106) ja vuodelta 1994 ennen vuotta 1903 syntyneet (N 7) ja vuoden 1974 jälkeen syntyneet (N 52).

Taulukosta ovat lisäksi poissa vuodelta 1986 17 vastaajaa, joilta puuttuu luottamuksellista keskustelusuhdetta koskeva tieto.

Liitetaulukko 23. Luottamuksellisen keskustelusuhteen olemassaolo kohortin ja sukupuolen mukaan vuosina 1986 ja 1994, niiden osuus, joilla on luottamuksellinen keskustelusuhde, %

Kohortti ja sukupuoli	Vuosi	
	1986 ¹	1994
Ennen vuotta 1943 syntyneet		
Naiset	2 997	1 668
Miehet	2 265	1 346
Vuosina 1943–50 syntyneet		
Naiset	972	667
Miehet	925	680
Vuosina 1951–58 syntyneet		
Naiset	935	665
Miehet	948	647
Vuosina 1959–66 syntyneet		
Naiset	745	612
Miehet	707	590
Vuoden 1966 jälkeen syntyneet		
Naiset	118	393
Miehet	108	378

¹ Sarakkeesta puuttuu 17 vastaajaa, joilta puuttuu luottamuksellista keskustelusuhdetta koskeva tieto.

Lähteet

- Adams, Rebecca G. & Allan, Graham (1998)* Contextualising Friendship. Teoksessa: Adams, Rebecca G. & Allan, Graham (toim.) *Placing Friendship in Context*. Cambridge University Press, Cambridge, 1-17.
- Ahlqvist, Kirsti & Ahola, Anja (toim.) (1996)* Elämän riskit ja valinnat. Hyvinvointia lama-Suomessa. Edita, Tilastokeskus, Helsinki.
- Ahola, Anja, Djerf, Kari, Heiskanen, Markku & Vikki, Kai (1995)* Elinolotutkimus 1994. Aineistonkeruu. Muistio 1995:2. Tilastokeskus, Helsinki.
- Ahola, Anja, Sauli, Hannele & Väisänen, Paavo (1988)* Aineiston laatu I. Raportti 1988:12. Tilastokeskus, Helsinki.
- Ahola, Anja (1995)* Haastattelutavan muutos ja terveystvastaukset. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 32, 251-262.
- Alkula, Tapani, Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994)* Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. WSOY, Porvoo.
- Allan, Graham A. (1979)* *A Sociology of Friendship and Kinship*. George Allen & Unwin, London.
- Allan, Graham A. (1989)* *Friendship: Developing a Sociological Perspective*. Harvester Wheatsheaf, Hemel Hempstead.
- Annas, Julia (1977)* Plato and Aristotle on Friendship and Altruism. *Mind* 86, 532-554.
- Arditi, Jorge (1994)* Hegemony and Etiquette: An Exploration on the Transformation of Practice and Power in Eighteenth-Century England. *The British Journal of Sociology* 45, 177-193.
- Bauman, Zygmunt (1993)* *Postmodern Ethics*. Blackwell Publishers, Oxford UK & Cambridge USA.
- Bauman, Zygmunt (1997)* *Sosiologinen ajattelu*. Vastapaino, Tampere.
- Beck, Ulrich (1986)* *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (1990)* *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth (1993)* Nicht Autonomie, sondern Bastelbiographie. Anmerkungen zur Individualisierungsdiskussion am Beispiel des Aufsatzes von Günter Burkart. *Zeitschrift für Soziologie* 22: 3, 178-187.
- Bellah, Robert, Madsen, Richard, Sullivan, William, Swidler, Ann & Tipton, Steven (1985)* *Habits of Heart. Individualism and Commitment in American Life*. Berkeley, University of California Press.
- Benhabib, Seyla (1992)* *Situating the Self. Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Polity Press, Cambridge.

- Bensman, Joseph & Lilienfeld, Robert (1979)* Between Public and Private. The Lost Boundaries of the Self. The Free Press, New York.
- Bjerrum Nielsen, Harriet & Rudberg, Monica (1994)* Psychological Gender and Modernity. Scandinavian University Press, Oslo.
- Bourdieu, Pierre (1986)* The Forms of Capital. Teoksessa Richardson. John G. (toim.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. Greenwood Press, New York, 241-258.
- Bourdieu, Pierre (2000)* Pascalian Meditations. Blackwell Publishers, Oxford.
- Canary, Daniel J. & Emmers-Sommer, Tara (1997)* Sex and Gender Differences in Personal Relationships. The Guilford Press, New York.
- Castrén, Anna-Maija (2001)* Perhe ja työ Helsingissä ja Pietarissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Catan, Liza (2001)* The Role of Family in Young People's Transition to Adulthood: Evidence from the ESRC Youth Research Programme. Presentation to the ESA Conference, Helsinki, August 2001.
- Chodorow, Nancy (1978)* The Reproduction of Mothering. Psychoanalysis and the Sociology of Gender. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Coleman, James (1990)* Foundations of Social Theory. The Belknap Press, Cambridge, Mass.
- Costa, Dora L. & Kahn, Matthew E. (2001)* Understanding the Decline in Social Capital, 1952-1998. Nber Working Paper 8295, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. (<http://www.nber.org/papers/w8295>)
- Daun, Åke (1974)* Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förvandling. Prisma, Stockholm.
- Ehn, Siv (1987)* Grannar – Behövs dom? Om samhörighet och splittring i modernt boende. Rabén & Sjögren, Kristianstad.
- Etzioni, Amitai (1996)* The New Golden Rule. Community and Morality in a Democratic Society. Basic Books, New York.
- Fischer, Claude S. (1982)* To Dwell Among Friends. Personal Networks in Town and City. The University of Chicago Press, Chicago.
- Franzén, Mats & Sandstedt, Eva (1981)* Grannskap och stadsplanering. Om stat och byggande i efterkrigstidens Sverige. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Sociologica Upsaliensia 17, Uppsala.
- Friberg, Tora (1991)* Kvinnors vardag. Om arbete och liv. Anpassningsstrategier i tid och rum. Lund University Press, Lund.
- Gans, Herbert (1968)* Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Re-evaluation of Definitions. Teoksessa Gans, Herbert (toim.) People and Plans. Basic Books Publishers, New York.
- Giddens, Anthony (1984)* The Constitution of Society. University of California Press, Glasgow.
- Giddens, Anthony (1990)* The Consequences of Modernity. Polity Press, Cambridge.

- Giddens, Anthony (1991)* Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony (1992)* The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies. Polity Press, Cambridge.
- Gordon, Tuula (1994)* Single Women. MacMillan, London.
- Gouldner, Alvin W. (1960)* The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement. *American Sociological Review* 25:2, 161-178.
- Greenfield, Patricia Marks & Bruner, Jerome S. (1974)* Culture and Cognitive Growth. Teoksessa Anglin, Jeremy M. (toim.) Jerome S. Bruner: Beyond the Information Given. George Allen & Unwin, London, 368-393.
- Gronow, Jukka (1995)* Sosiaalisten muotojen kauneus. *Tiede & Edistys* 20, 216-231.
- Gronow, Jukka (1998)* Adam B. Seligman: The Problem of Trust. *Acta Sociologica* 41:2, 181-183.
- Haatanen, Kalle (2000)* Yhteisöllisyyden paradoksit. Helsingin yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen julkaisuja 4/2000.
- Haavio-Mannila, Elina, Roos, J.P. & Kontula, Osmo (1996)* Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations. *Acta Sociologica* 39:4, 409-430.
- Harré, Rom (1977)* Friendship as an Accomplishment: An Ethogenic Approach to Social Relationships. Teoksessa Duck, Steve (toim.) Theory and Practice In Interpersonal Attraction. Academic Press, London-New York-San Francisco, 339-364.
- Haugen, Inger & Holtedahl, Lisbet (1982)* Noen må trekke grenser. Teoksessa Holter, Harriet (toim.) Kvinner i fellesskap. Universitetsforlaget, Oslo-Bergen-Tromsø, 247-259.
- Helsingin Sanomat 3.3.2002*
- Hess, Beth (1972)* Friendship. Teoksessa Riley, Mathilda White, Johnson, Marilyn & Foner, Anne (toim.) Aging and Society. Vol. 3: A Sociology of Age Stratification. Russell Sage Foundation, New York, 357-393.
- Hirsch, Fred (1978)* Social Limits to Growth. Routledge & Kegan Paul, London and Henley.
- Hochschild, Arlie Russell (1997)* Time Bind. When Work Becomes Home and Home Becomes Work. Metropolitan Books, New York.
- Holmila, Marja (2000)* Social Bonds in Rural Life. Regulating the Dangerous. STAKES, National Research and Development Centre for Welfare and Health, Research report 113, Helsinki.
- Honneth, Axel (1998)* Liebe und Moral. *Merkur* 52, 1155-1161.
- Horelli, Liisa (1990)* Psychosocial and Sociocultural Meanings in the Context of a Self-Planned Housing Community. Department of Psychology, University of Helsinki. (Julkaisematon käsikirjoitus)
- Hyypä, Markku & Mäki, Juhani (2000)* Individual-level relationships between social capital and self-rated health in a bilingual community. (Julkaisematon käsikirjoitus)

- Ilmonen, Kaj (1998)* Uudet ja vanhat yhteiskunnalliset liikkeet. Teoksessa Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) Uudet ja vanhat liikkeet. Vastapaino, Tampere, 15-42.
- Jaakkola, Magdalena & Karisto, Antti (1976)* Friendship Networks in the Scandinavian Countries. Research Group for Comparative Sociology, University of Helsinki, Research Reports No. 11.
- Jallinoja, Riitta (1995)* Sosiologiaa postmodernisuudesta: Zygmunt Bauman. Teoksessa Rahkonen, Keijo (toim.) Sosiologisen teorian uusimmat virtauukset. Gaudeamus, Helsinki, 30-54.
- Jallinoja, Riitta (2000)* Perheen aika. Otava, Helsinki.
- Jamieson, Lynn (1998)* Intimacy. Relationships in Modern Societies. Polity Press, Cambridge.
- Johnson, Colleen Leahy (1988)* Relations among Family Members and Friends in Later Life. Teoksessa Milardo, Robert M. (toim.) Families and Social Networks. Sage Publications, Newbury Park, California, 168-189.
- Jokinen, Kimmo (2000)* Uusi tunteellisuus ja luonteen eroosio. Teoksessa Linko, Maaria, Saresma, Tuija & Vainikkala, Erkki (toim.) Otteita kulttuurista. Kirjoituksia nykyajasta, tutkimuksesta ja elämäkerrallisuudesta. Katarina Eskolan juhlaKirja. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, Jyväskylän yliopisto, 391-410.
- Julkunen, Raija (1994)* Suomalainen sukupuolimalli – 1960-luku käänteenä. Teoksessa Anttonen, Anneli, Henriksson, Lea & Nätkin, Ritva (toim.) Naisten hyvinvointivaltio. Vastapaino, Tampere, 179-201.
- Kiianmaa, Antero (1996)* Moderni totemismi. Tutkimus työelämästä, solidaarisuudesta ja sosiaalisista verkostoista keskiluokkaistuvassa Suomessa. Kehityksen avaimet, Jyväskylä.
- Kivivuori, Janne (1992)* Psykrokulttuuri. Sosiologinen näkökulma arjen psykologisoitumisen prosessiin. Hanki ja Jää, Helsinki.
- Korhonen, Merja (1999)* Isyyden muutos. Keski-ikäisten miesten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja, nro 39.
- Kortteinen, Matti (1982)* Lähiö. Tutkimus elämäntapojen muutoksesta. Otava, Helsinki.
- Kovalainen, Anne (2000)* Richard Sennett: The Corrosion of Character. Acta Sociologica 43:2, 175-177.
- Kunnat ja kuntapohjaiset aluejaot 2002.* Tilastokeskus, Käsikirjoja 28, Helsinki.
- Kuusipalo, Jaana (1999)* Suomalaiset naiset politiikassa. Teoksessa Lipponen, Päivi & Setälä, Päivi (toim.) Suomalainen nainen. Otava, Helsinki, 55-78.
- Larson, Reed W. & Bradney, Nancy (1988)* Precious Moments with Family Members and Friends. Teoksessa Milardo, Robert M. (toim.), 107-126.
- Lash, Scott (1995)* Refleksiivisyys ja sen vastinparit: rakenne, estetiikka ja yhteisö. Teoksessa Beck, Ulrich, Giddens, Anthony & Lash, Scott (toim.) Nykyajan jäljillä. Vastapaino, Tampere, 153-235.

- Lash, Scott (1999)* Another Modernity. A Different Rationality. Blackwell Publishers, Oxford UK & Massachusetts USA.
- Litwak, Eugene & Szelenyi, Ivan (1969)* Primary Group Structures and Their Functions: Kin, Neighbors, and Friends. *American Sociological Review* 34, 465-481.
- Luhmann, Niklas (1986)* Love as Passion. The Codification of Intimacy. Polity Press, Cambridge.
- Lupton, Deborah & Barclay, Leslie (1997)* Constructiong Fatherhood: Discourses and Experiences. Sage Publications, London.
- Lyons, Nona Plessner (1988)* Two perspectives: On Self, Relationships, and Morality. Teoksessa Gilligan, Carol, Ward, Jane Victoria & Taylor, Jill McLean (toim.) Mapping the Moral Domain. A Contribution of Women's Thinking to Psychological Theory and Education. Harvard University Press, USA, 21-48.
- Lüschen, Gerd & Stone, Gregory P. (1977)* Introduction. Teoksessa Lüschen, Gerd & Stone, Gregory P. (toim.) Herman Schmalenbach: On Society and Experience. The University of Chicago Press, Chicago, 1-45.
- Lähteenmaa, Jaana (1998)* Nuoret vapaaehtoistyöntekijät ja hedonistinen altruismi. Teoksessa Ilmonen, Kaj (toim.) Moderniteetti ja moraali. Gaudeamus, Helsinki, 146-164.
- Maffesoli, Michel (1995)* Maailman mieli. Yhteisöllisen tyylin muodoista. Gaudeamus, Tampere.
- Mannheim, Karl (1997)* The Problem of Generations. Teoksessa Hardy, Melissa A. (toim.) Studying Aging and Social Change. Sage Publications, Thousand Oaks, California, 22-65.
- Marin, Marjatta (1994)* Perhe ja moraali: vuosisata perhekeskustelua. Teoksessa Virkki, Juha (toim.) Ydinperheestä yksilöllistyviin perheisiin. WSOY, Porvoo, 10-23.
- Matala, Timo (2000)* Nuoret luopumassa asunnon omistusprojektista? Hyvinvointikatsaus 4, 17-23.
- Mauss, Marcel (1990)* The Gift. The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies. Routledge, London.
- Melkas, Tuula (1992)* Valtion ja markkinoiden tuolla puolen. Kanssaihmis-ten apu Suomessa 1980-luvun lopulla. Tilastokeskus (& STAKES), Tutkimuksia 196, Helsinki.
- Melkas, Tuula (1994)* Muut ihmiset ikääntyvien elämässä – Ikääntyvien sosiaaliset ympäristöt. Teoksessa Sailas, Raija & Mikkonen, Sirkku (toim.) 55+. Katsaus ikääntyvien elinoloihin. Tilastokeskus (& STAKES), Elinolot 1994:1, Helsinki, 123-145.
- Melkas Tuula (1996)* Yksityiselämän ihmissuhteet 1986 ja 1994. Teoksessa Ahlqvist, Kirsti & Ahola, Anja (toim.) Elämän riskit ja valinnat. Edita, Helsinki, 182-205.
- Melkas, Tuula (2001)* Tasa-arvobarometri. Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, Tasa-arvojulkaisuja 2001:9 & Tilastokeskus , Elinolot 2001:1, Sukupuolten tasa-arvo. Helsinki.

- Melkas, Tuula & Jylhä, Marja (1996)* Social Network Characteristics and Social Network Types among Elderly People in Finland. Teoksessa Litwin, Howard (toim.) *The Social Networks of Older People. A Cross-National Analysis*. Praeger, Westport, CT & London, 99-116.
- Milardo, Robert M. (1988)* Families and Social Networks: An Overview of Theory and Methodology. Teoksessa Milardo, Robert M. (toim.), 13-47.
- Mitchell, J. Clyde (1973)* Networks, Norms and Institutions. Teoksessa Boissevain, Jeremy & Mitchell, J. Clyde (toim.) *Network Analysis. Studies in Human Interaction*. Mouton & Co, The Hague, 15-36.
- Montgomery, Barbara M. & Baxter, Leslie A. (1998)* Dialogism and Relational Dialectics. Teoksessa Montgomery, Barbara M. & Baxter, Leslie A. (toim.) *Dialectical Approaches to Studying Personal Relationships*, Lawrence Erlbaum, Mahwah NJ, 155-183.
- Mumford, Matthew, Orbell, John, Shatto, Catherine & Stockard, Jean (1998)* Physical Attractiveness, Opportunity, and Success in Everyday Exchange. *American Journal of Sociology* 103:6, 1565-1592.
- Niemi, Iris (1983)* The 1979 Time Use Study Method. Tilastokeskus, Tutkimuksia 91, Helsinki.
- Niemi, Iris & Pääkkönen, Hannu (2001)* Ajankäytön muutokset 1990-luvulla. Tilastokeskus, Kulttuuri ja viestintä 2001:6, Helsinki.
- Nikander Timo (1992)* Naisen elämäntapa ja perheellistyminen. Tilastokeskus, Väestö 1992:1, Helsinki.
- Noro, Arto (1991)* Muoto, moderniteetti ja 'kolmas'. Tutkijaliitto, Jyväskylä.
- Noro, Arto (1996)* Georg Simmel – muotojen sosiologiasta moderniteetin diagnoosiin. Teoksessa Gronow, Jukka, Noro, Arto ja Töttö, Pertti (toim.) *Sosiologian klassikot*. Gaudeamus, Helsinki, 213-261.
- Pahl, Ray (2000)* *On Friendship*. Polity, Cambridge.
- Paine, Robert (1969)* In Search of Friendship: An Exploratory Analysis in Middle-Class Culture. *Man* 4, 505-524.
- Paine, Robert (1974)* Anthropological Approaches to Friendship. Teoksessa Leyton, Elliott (toim.) *The Compact. Selected Dimensions of Friendship*. Newfoundland Social and Economic Papers No. 3, Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland, 1-14.
- Putnam, Robert D. (2000)* *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Rapoport, Amos (1977)* *Human Aspects of Urban Form*. Pergamon Press, Great Britain.
- Rawlins, William K. (1992)* *Friendship Matters: Communication, Dialectics and the Life-Course*. Aldine de Gruyter, New York.
- Robinson, John P. & Godbey, Geoffrey (1997)* *Time for Life. The Surprising Ways Americans Use Their Time*. The Pennsylvania State University Press, USA.
- Roos, J.P. (1985)* Elämisen laatu ja elämäntapa 1970-luvulla. Teoksessa: Rahkonen, Keijo (toim.) *Elämäntapaa etsimässä*. Tutkijaliitto, Jyväskylä, 59-67.

- Ruonavaara, Hannu (1995)* Teoria ja historia – keskustelua historiallisen sosiologian dilemmasta. *Sociologia* 32, 253-262.
- Ruonavaara, Hannu (1998)* Vanhat yhteiskunnalliset liikkeet moraalisisäätelyn projekteina. Teoksessa Ilmonen, Kaj & Siisiäinen, Martti (toim.) *Uudet ja vanhat liikkeet*. Vastapaino, Tampere, 43-57.
- Ruuskanen, Petri (2001)* Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntaukset ja mekanismit. *VATT-tutkimuksia* 81, Helsinki.
- Räisänen, Arja-Liisa (1995)* Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistussoppaissa 1865-1920. Suomen historiallinen seura, *Bibliotheca historica* 6, Helsinki.
- Sahlins, Marshall D. (1969)* On the Sociology of Primitive Exchange. Teoksessa Banton, Michael (toim.) *The Relevance of Models for Social Anthropology*. Tavistock Publications, London, 139-236.
- Sauli, Hannele (1999)* Lapsilisältä toimeentulotuelle. *Hyvinvointikatsaus* 4, 20-22.
- Schmalenbach, Herman (1977/1922)* Communion – A Sociological Category. Teoksessa Lüschen, Gerd & Stone, Gregory P. (toim.) *Herman Schmalenbach: On Society and Experience*. The University of Chicago Press, Chicago, 64-125.
- Schneider, Barbara & Stevenson, David (1999)* *Ambitious Generation. America's Teenagers*. Yale University Press, New Haven, Conn.
- Seligman, Adam B. (1997)* *The Problem of Trust*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Sennett, Richard (1998)* *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. W.W. Norton & Company. New York-London.
- Simmel, Georg (1908)* *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Verlag von Duncker & Humblot, Leipzig.
- Simmel, Georg (1920)* *Grundfragen der Soziologie. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin und Leipzig*.
- Simmel, Georg (1949/1910)* The Sociology of Sociability. *American Journal of Sociology* 55, 254-261.
- Smelser, Neil J. (1998)* The Rational and the Ambivalent in the Social Sciences. *American Sociological Review* 63, 1-16.
- Strandell, Harriet (1984)* Kolmen naissukupolven kokemuksia työstä ja perheestä. Teoksessa Haavio-Mannila, Elina, Jallinoja, Riitta & Strandell, Harriet: *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. WSOY, Porvoo, 203-294.
- Strandell, Harriet (1995)* Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana. Tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. *Gaudeamus*, Helsinki.
- Suomen tilastollinen vuosikirja 2000*. Tilastokeskus, Helsinki.
- Szydlík, Marc (2001)* Intergenerational Solidarity and Conflict – Theoretical Considerations and Empirical Evidence. Presentation to the ESA Conference, Helsinki, August 2001.

- Toivonen, Timo (1999)* Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia. WSOY, Helsinki.
- Tönnies, Ferdinand (1955/1887)* Community and Association. Routledge & Kegan Paul, London.
- Töttö, Pertti (1996)* Ferdinand Tönnies – Gemeinschaft ja Gesellschaft. Teoksessa Gronow, Jukka, Noro, Arto & Töttö, Pertti (toim.) Sosiologian klassikot. Gaudeamus, Helsinki, 154-172.
- Töttö, Pertti (1999)* Kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen tuolla puolen? Metodipoliittinen puheenvuoro. *Sociologia* 36, 280-292.
- Uehara, Edwina (1990)* Dual Exchange Theory, Social Networks, and Informal Social Support. *American Journal of Sociology* 96:3, 521-557.
- Urry, John (1991)* Time and Space in Giddens Social Theory. Teoksessa: Bryant, Christopher & Jary, David (toim.) Giddens Theory of Structuration. A Critical Appreciation. Routledge, London & New York, 160-175.
- Uusitalo, Hannu (1995)* Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. WSOY, Helsinki.
- Vapaa-aika numeroina 4.* Liikunta, ulkoilu, järjestö- ja muu osallistuminen, loma, hovit. Tilastokeskus, Kulttuuri- ja viestintä 1993:6, Helsinki.
- Veijola, Soile (1994)* Sekapelin metaforat. Teoksessa Sironen, Esa, Tiihonen, Arto & Veijola, Soile (toim.) Urheilukirja. Vastapaino, Tampere, 209-237.
- van Vlissingen, J. Fenterer (1970)* Friendship in History. *Humanitas* 6, 225-238.
- Varjonen, Johanna (1991)* ”Vie mennessäs tuo tullessas.” Samanaikaisuus kotitalouden toiminnoissa. Helsingin yliopisto, Kodin taloustieteen julkaisuja 2, Helsinki.
- Virtanen, Matti (1999)* Sukupolven tasot, fraktiot ja elämänkaari. *Sociologia* 36, 81-94.
- Wellman, Barry & Wortley, Scot (1990)* Different Strokes from Different Folks: Community Ties and Social Support. *American Journal of Sociology* 96, 558-588.
- Wellman, Barry (1999)* The Network Community: An Introduction. Teoksessa: Wellman, Barry (toim.) Networks in the Global Village. Life in Contemporary Communities. Westview Press, Boulder, Colorado, 1-47.
- Wenger, G. Clare (1984)* The Supportive Network. Coping with Old Age. George Allen & Unwin, London.
- Werner, Karla (1981)* Egen härd. Om kvinnoliv i småhusområden. Gidlunds, Stockholm.
- Whyte, William (1956)* The Organization Man. Simon & Schuster, New York.
- Williams, Raymond (1983)* Towards 2000. Chatto & Windus – The Hogarth Press, London.
- Wiseman, Jacqueline (1986)* Friendship: Bonds and Binds in a Voluntary Relationship. *Journal of Social and Personal Relationships* 3, 191-211.

Käsitedhakemisto

- animaalinen tahto
ks. luonnollinen tahto
- Gemeinschaft, 17, 23-24, 28-30, 48
- Gesellschaft, 17, 23-24, 29-30, 48
- kiitollisuus, 18, 24, 32, 40-44, 50, 54,
56, 58, 60, 154
- kohortti, kohorttivaikutus, 19, 69,
78-87, 92-93, 100, 103, 112-113,
124, 127, 129, 131, 139-140,
142-143, 145, 147-150
- lahja, 12, 32, 40-46, 49-50, 52-55,
57-58, 60, 154
- liitto, liitonomaisuus, 31-35, 50-56,
58, 61, 66, 73, 102, 118, 137, 148,
155
- luonnollinen tahto, 18, 24-25, 27,
29-31, 40, 48, 50, 57-59, 74-75,
137, 149;
vegetatiivinen, 25-26, 47;
animaalinen, 26-27, 31;
mentaalin, 27, 29, 75
- mentaalin tahto
ks. luonnollinen tahto
- negatiivinen vastavuoroisuus
ks. vaihto, vastavuoroisuus
- periodi, periodivaikutus, 19, 69,
78-83, 93-94, 103, 112-113, 117
- rationaalinen tahto,
18, 24-25, 27-29, 33, 40, 48, 54,
57, 62, 74-77, 95, 116, 137, 149
- seurallisuus, 17, 35-36, 38, 44, 49,
52-53, 55, 64-65, 73, 100-102,
111, 118, 132, 148
- sosiaalinen muoto, 10-12, 14, 16-18,
23-24, 30, 34-35, 37-40, 42, 44,
51-52, 55-56, 58, 62, 69-70, 73, 75,
102, 118, 137, 148-149, 153-156
- tasapainotettu vastavuoroisuus
ks. vaihto, vastavuoroisuus
- toisiin suuntautuva persoonallisuus-
tyyppi tai sosiaaliluonne, 102,
124-127, 140, 150, 153-155
- vaihto, vastavuoroisuus, 12, 17, 24-25,
29, 36, 38, 40-49, 53-55, 58-59,
138;
yleistetty, 46-47, 49-50, 55, 58-60,
138-139, 141, 154;
tasapainotettu, 46-50, 53, 55, 60,
100-101, 138-139, 154-155;
negatiivinen, 47-48, 54
- vastavuoroinen tunnistaminen, 51,
54, 56-60, 155
- vegetatiivinen tahto
ks. luonnollinen tahto
- yhteiskunta
Tönniesin, 23-24, 28-30;
Schmalenbachin, 31, 33-35, 55,
57-58, 62, 137, 146, 156;
Simmelin, 42, 73
- yhteisö, yhteisöllisyys, 9, 12-15, 64-68,
71-72, 76-77, 99-100, 107,
116, 123-124, 140, 148, 150,
156-157;
Tönniesin, 17-18, 23-30, 40, 47, 50,
59, 61-62, 67, 73, 75, 82, 100, 102,
118, 141, 147, 149, 154;
Schmalenbachin, 31-35, 44, 51-52,
55-56, 58, 61-63, 83, 102, 112,
118, 147, 154-155
- yleistetty vastavuoroisuus
ks. vaihto, vastavuoroisuus

Abstract

The study focuses on change in social relationships among the adult population in Finland in the closing decades of the 20th century. It endeavours to uncover the underlying mechanisms behind previously observed changes.

The empirical data derive from Statistics Finland's Living Conditions Surveys in 1986 and 1994, conducted as personal interviews. The covered observations total 10,737 persons in the 1986 data and 7,646 persons in 1994.

The empirical findings of the study concern meetings between parents and children and between siblings living in different households, meetings between neighbours and friends, and meetings and help relationships between co-workers. Confidential conversation relationships were also studied.

Social relationships were analysed against the social forms described by Ferdinand Tönnies, Herman Schmalenbach and Georg Simmel. They were also characterised by their positions within the dimensions of nearness and separateness.

Gendered socialisation generates different dispositions for the sexes: in their social relationships women aim for openness and nearness whereas men seek for interaction in broad circles. Socio-economic status creates differences in everyday interaction with those outside own family – especially among men. In high socio-economic positions, "spell of work" prevents frequent contacts in leisure time relationships when compared to those in lower socio-economic positions.

In kin relationships, the highlight in interaction falls on "the internal relationship" at the expense of regulatory customs. As far back as 1986, parents and children met each other much more frequently than siblings did and the disparity increased at the turn of the 1990s. Interaction increased between parents and children but meetings between siblings grew rarer. Strong emotional ties were consolidated at the cost of weaker ones.

Differentiated neighbour relationships grew widespread at the cost of a close-knit community. In 1986, frequent contacts between neighbours were commonest in rural areas and rarest in urban, high-rise housing areas, while urban areas with single-family housing fell between these two extremes. As interaction grew closer in urban, single-family housing areas in the 1990s, the dif-

ference between them and rural areas disappeared. The structural change of the late 20th century meant that social relationships in rural areas, too, acquired an urbanised, differentiated form.

Relationships between co-workers were also built on changed foundations. As far back as in the 1980s, empirical findings indicated that working class communities were fading, and relationships between co-workers in blue-collar occupations seemed already then more fragile than those between workers in white-collar occupations. By the latter studied point of time this fragility had advanced to among white-collar employees with secondary education. Only male white-collar employees with tertiary education strengthened their co-worker relationships during the studied time period. In co-worker relationships, solidarity seems to be born as a by-product from the performing of commonly valued tasks.

At the total population level, the frequency of meetings between friends has increased largely because the youngest cohort (born 1967–1974) is larger in the 1994 data than in the 1986 data. Generational differences in the frequency of meeting friends were so large at both studied points of time that an explanation was sought from changed early socialisation. The explanation was found in the increased use of children's day care centres which, when compared to home care, create a different growth environment. The result seems to be that the other-directed type of personality, as described by David Riesman, has become more common.

TUTKIMUKSIA-SARJA RESEARCH REPORTS SERIES

Tilastokeskus on julkaissut Tutkimuksia v. 1966 alkaen,
v. 1990 lähtien ovat ilmestyneet seuraavat:

164. **Henry Takala**, Kunnat ja kuntainliitot kansantalouden tilinpidossa. Tammikuu 1990. 60 s.
165. **Jarmo Hyrkkö**, Palkansaajien ansiotasoindeksi 1985=100. Tammi-kuu 1990. 66 s.
166. **Pekka Rytönen**, Siivouspalvelu, ympäristöhuolto ja pesulapalvelu 1980-luvulla. Tammikuu 1990. 70 s.
167. **Jukka Muukkonen**, Luonnonvaratilinpito kestävän kehityksen kuvaajana. 1990. 119 s.
168. **Juha-Pekka Ollila**, Tieliikenteen tavarankuljetus 1980-luvulla. Helmikuu 1990. 45 s.
169. **Tuovi Allén – Seppo Laaksonen – Päivi Keinänen – Seija Ilmankunnas**, Palkkaa työstä ja sukupuolesta. Huhtikuu 1990. 90 s.
170. **Ari Tyrkkö**, Asuinolotiedot väestölaskennassa ja kotitaloustiedustelussa. Huhtikuu 1990. 63 s.
171. **Hannu Isoaho – Osmo Kivinen – Risto Rinne**, Nuorten koulutus ja kotitausta. Toukokuu 1990. 115 s.
171b. **Hannu Isoaho – Osmo Kivinen – Risto Rinne**, Education and the family background of the young in Finland. 1990. 115 pp.
172. **Tapani Valkonen – Tuija Martelin – Arja Rimpelä**, Eriarvoisuus kuoleman edessä. Sosioekonomiset kuolleisuuserot Suomessa 1971–85. Kesäkuu 1990. 145 s.
173. **Jukka Muukkonen**, Sustainable development and natural resource accounting. August 1990. 96 pp.
174. **Iiris Niemi – Hannu Pääkkönen**, Time use changes in Finland in the 1980s. August 1990. 118 pp.
175. **Väinö Kannisto**, Mortality of the elderly in late 19th and early 20th century Finland. August 1990. 50 pp.
176. **Tapani Valkonen – Tuija Martelin – Arja Rimpelä**, Socio-economic mortality differences in Finland 1971–85. December 1990. 108 pp.
177. **Jaana Lähteenmaa – Lasse Siurala**, Nuoret ja muutos. Tammikuu 1991. 211 s.
178. **Tuomo Martikainen – Risto Yrjönen**, Vaalit, puolueet ja yhteiskunnan muutos. Maaliskuu 1991. 120 s.
179. **Seppo Laaksonen**, Comparative Adjustments for Missingness in Short-term Panels. April 1991. 74 pp.
180. **Ágnes Babarczy – István Harcsa – Hannu Pääkkönen**, Time use trends in Finland and in Hungary. April 1991. 72 pp.
181. **Timo Matala**, Asumisen tuki 1988. Kesäkuu 1991. 64 s.
182. **Iiris Niemi – Parsla Eglite – Algimantas Mitrikas – V.D. Patrushev – Hannu Pääkkönen**, Time Use in Finland, Latvia, Lithuania and Russia. July 1991. 80 pp.
183. **Iiris Niemi – Hannu Pääkkönen**, Vuotuinen ajankäyttö. Joulukuu 1992. 83 s.
- 183b. **Iiris Niemi – Hannu Pääkkönen – Veli Rajaniemi – Seppo Laaksonen – Jarmo Lauri**, Vuotuinen ajankäyttö. Ajankäyttötutkimuksen 1987–88 taulukot. Elokuu 1991. 116 s.
184. **Ari Leppälahti – Mikael Åkerblom**, Industrial Innovation in Finland. August 1991. 82 pp.

185. **Maarit Säynevirta**, Indeksiteoria ja ansiotasoindeksi. Lokakuu 1991. 95 s.
186. **Ari Tyrkkö**, Ahtaasti asuvat. Syyskuu 1991. 134 s.
187. **Tuomo Martikainen – Risto Yrjönen**, Voting, parties and social change in Finland. October 1991. 108 pp.
188. **Timo Kolu**, Työelämän laatu 1977–1990. Työn ja hyvinvoinnin koettuja muutoksia. Tammikuu 1992. 194 s.
189. **Anna-Maija Lehto**, Työelämän laatu ja tasa-arvo. Tammikuu 1992. 196 s.
190. **Tuovi Allén – Päivi Keinänen – Seppo Laaksonen – Seija Ilmakkunnas**, Wage from Work and Gender. A Study on Wage Differentials in Finland in 1985. 88 pp.
191. **Kirsti Ahlqvist**, Kodinomistajaksi velalla. Maaliskuu 1992. 98 s.
192. **Matti Simpanen – Irja Blomqvist**, Aikuiskoulutukseen osallistuminen. Aikuiskoulutustutkimus 1990. Toukokuu 1992. 135 s.
193. **Leena M. Kirjavainen – Bistra Anachkova – Seppo Laaksonen – Iris Niemi – Hannu Pääkkönen – Zahari Staikov**, Housework Time in Bulgaria and Finland. June 1992. 131 pp.
194. **Pekka Haapala – Seppo Kouvonnen**, Kuntasektorin työvoimakustannukset. Kesäkuu 1992. 70 s.
195. **Pirkko Aulin-Ahmavaara**, The Productivity of a Nation. November 1992. 72 pp.
196. **Tuula Melkas**, Valtion ja markkinoiden tuolla puolen. Kanssaihminen apu Suomessa 1980-luvun lopulla. Joulukuu 1992. 150 s.
197. **Fjalar Finnäs**, Formation of unions and families in Finnish cohorts born 1938–67. April 1993. 58 pp.
198. **Antti Siikanen – Ari Tyrkkö**, Koti – Talous – Asuntomarkkinat. Kesäkuu 1993. 167 s.
199. **Timo Matala**, Asumisen tuki ja aravavuokralaiset. Kesäkuu 1993. 84 s.
200. **Arja Kinnunen**, Kuluttajahintaindeksi 1990=100. Menetelmät ja käytäntö. Elokuu 1993. 89 s.
201. **Matti Simpanen**, Aikuiskoulutus ja työelämä. Aikuiskoulutustutkimus 1990. Syyskuu 1993. 150 s.
202. **Martti Puohiniemi**, Suomalaisten arvot ja tulevaisuus. Lokakuu 1993. 100 s.
203. **Juha Kivinen – Ari Mäkinen**, Suomen elintarvike- ja metallituote-teollisuuden rakenteen, kannattavuuden ja suhdannevaihteluiden yhteys; ekonometrinen analyysi vuosilta 1974 – 1990. Marraskuu 1993. 92 s.
204. **Juha Nurmela**, Kotitalouksien energian kokonaiskulutus 1990. Marraskuu 1993. 108 s.
- 205a. **Georg Luther**, Suomen tilastotoimen historia vuoteen 1970. Joulukuu 1993. 382 s.
- 205b. **Georg Luther**, Statistikens historia i Finland till 1970. December 1993. 380 s.
206. **Riitta Harala – Eva Hänninen-Salmelin – Kaisa Kauppinen-Toropainen – Päivi Keinänen – Tuulikki Petäjaniemi – Sinikka Vanhala**, Naiset huipulla. Huhtikuu 1994. 64 s.
207. **Wangqiu Song**, Hedoninen regressioanalyysi kuluttajahintaindeksissä. Huhtikuu 1994. 100 s.
208. **Anne Koponen**, Työolot ja ammattillinen aikuiskoulutus 1990. Toukokuu 1994. 118 s.
209. **Fjalar Finnäs**, Language Shifts and Migration. May 1994. 37 pp.
210. **Erkki Pahkinen – Veijo Ritola**, Suhdannekäänte ja taloudelliset aikasarjat. Kesäkuu 1994. 200 s.
211. **Riitta Harala – Eva Hänninen-Salmelin – Kaisa Kauppinen-Toropainen – Päivi Keinänen – Tuulikki Petäjaniemi – Sinikka Vanhala**, Women at the Top. July 1994. 66 pp.

212. **Olavi Lehtoranta**, Teollisuuden tuottavuuskehityksen mittaminen toimialatasolla. Tammikuu 1995. 73 s.
213. **Kristiina Manderbacka**, Terveydentilan mittarit. Syyskuu 1995. 121 s.
214. **Andres Vikat**, Perheellistyminen Virossa ja Suomessa. Joulukuu 1995. 52 s.
215. **Mika Maliranta**, Suomen tehdasteollisuuden tuottavuus. Helmikuu 1996. 189 s.
216. **Juha Nurmela**, Kotitaloudet ja energia vuonna 2015. Huhtikuu 1996. 285 s.
217. **Rauno Sairinen**, Suomalaiset ja ympäristöpolitiikka. Elokuu 1996. 179 s.
218. **Johanna Moisander**, Attitudes and Ecologically Responsible Consumption. August 1996. 159 pp.
219. **Seppo Laaksonen** (ed.), International Perspectives on Nonresponse. Proceedings of the Sixth International Workshop on Household Survey Nonresponse. December 1996. 240 pp.
220. **Jukka Hoffrén**, Metsien ekologisen laadun mittaaminen. Elokuu 1996. 79 s.
221. **Jarmo Rusanen – Arvo Naukkarinen – Alfred Colpaert – Toivo Muilu**, Differences in the Spatial Structure of the Population Between Finland and Sweden in 1995 – a GIS viewpoint. March 1997. 46 pp.
222. **Anna-Maija Lehto**, Työolot tutkimuskohteena. Marraskuu 1996. 289 s.
223. **Seppo Laaksonen** (ed.), The Evolution of Firms and Industries. June 1997. 505 pp.
224. **Jukka Hoffrén**, Finnish Forest Resource Accounting and Ecological Sustainability. June 1997. 132 pp.
225. **Eero Tanskanen**, Suomalaiset ja ympäristö kansainvälisestä näkökulmasta. Elokuu 1997. 153 s.
226. **Jukka Hoffrén**, Talous hyvinvoinnin ja ympäristöhaittojen tuottajana – Suomen ekotehokkuuden mittaaminen. Toukokuu 1999. 154 s.
227. **Sirpa Kolehmäinen**, Naisten ja miesten työt. Työmarkkinoiden segregoituminen Suomessa 1970–1990. Lokakuu 1999. 321 s.
228. **Seppo Paananen**, Suomalaisuuden armoilla. Ulkomaalaisten työnhakijoiden luokittelu. Lokakuu 1999. 152 s.
229. **Jukka Hoffrén**, Measuring the Eco-efficiency of the Finnish Economy. October 1999. 80 pp.
230. **Anna-Maija Lehto – Noora Järnefelt** (toim.), Jaksaen ja joustuen. Artikkeleita työolotutkimuksesta. Joulukuu 2000. 264 s.
231. **Kari Djerf**, Properties of some estimators under unit nonresponse. January 2001. 76 pp.
232. **Ismo Teikari**, Poisson mixture sampling in controlling the distribution of response burden in longitudinal and cross section business surveys. March 2001. 120 pp.
233. **Jukka Hoffrén**, Measuring the Eco-efficiency of Welfare Generation in a National Economy. The Case of Finland. November 2001. 199 pp.
234. **Pia Pulkkinen**, ”Vähän enemmän arvoinen” Tutkimus tasa-arvokokemuksista työpaikoilla. Tammikuu 2002. 154 s.
235. **Noora Järnefelt – Anna-Maija Lehto**, Työhulluja vai hulluja töitä? Tutkimus kiirekokemuksista työpaikoilla. Huhtikuu 2002. 130 s.
236. **Markku Heiskanen**, Väkiältä, pelko, turvattomuus. Surveytutkimusten näkökulmia suomalaisten turvallisuuteen. Huhtikuu 2002. 323 s.
237. **Tuula Melkas**, Sosiaalisesta muodosta toiseen. Suomalaisen yksityiselämän sosiaalisuuden tarkastelua vuosilta 1986 ja 1994. Huhtikuu 2003. 195 s.

Tutkimuksia-sarja kuvaa suomalaista yhteiskuntaa ja sen kansainvälistä asemaa tutkittujen tietojen pohjalta. Sarjassa julkaistaan Tilastokeskuksessa laadittuja tai Tilastokeskuksen aineistoihin perustuvia tieteellisiä tutkimuksia.

Julkaisun aiheena on muutos suomalaisten sosiaalisissa suhteissa 1900-luvun viimeisillä vuosikymmenillä.

Empiirisinä aineistoina ovat Tilastokeskuksen Elinolotutkimukset 1986 ja 1994.

Tulokset osoittavat, että lasten ja vanhempien suhteet korostuivat laajemman suvun kustannuksella, eriytyneet naapuruussuhteet voimistuivat kokonaisvaltaisemman yhteisöllisyyden kustannuksella ja työtoveruus paikantui yhä selvemmin "valkokaulusammatteihin" työläisyhteisöjen heikentyessä. Sukupolvien vaihtuminen on johtamassa ystävyysuhteiden muutokseen: nykynuoret ylläpitävät paljon tiiviimmin yhteyttä ystäviinsä, kuin aiemmin oli tapana.

Tutkielma tarjoaa myös käsitteitä sosiaalisten suhteiden ja niiden tapahtumakulkujen jäsentämiseen.

Tilastokeskus, myyntipalvelu
PL 4C
00022 TILASTOKESKUS
puh. (09) 1734 2011
faksi (09) 1734 2500
myynti@tilastokeskus.fi
www.tilastokeskus.fi

Statistikcentralen, försäljning
PB 4C
00022 STATISTIKCENTRALEN
tfn (09) 1734 2011
fax. (09) 1734 2500
myynti@stat.fi
www.stat.fi

Statistics Finland, Sales Services
P.O.Box 4C
FIN-00022 STATISTICS FINLAND
Tel. +358 9 1734 2011
Fax +358-9-1734 2500
myynti@stat.fi
www.stat.fi

ISSN 0355-2071
= Tutkimuksia
ISBN 952-467-157-3
Tuotenumero 9967
BE